

Anna Liszkova
énekei

Schmidt Éva Könyvtár 4.

Schmidt Éva Könyvtár 4.

Anna Liszkova énekei

Schmidt Éva gyűjtéséből

Szerkesztette:

Lázár Katalin és Sipos Mária

MTA Nyelvtudományi Intézet – MTA Zenetudományi Intézet

Budapest

2008

A kötet megjelenését támogatta:

A borító Schmidt Éva kézzel rajzolt térképének (1983: 361) felhasználásával készült

Szerkesztette: Lázár Katalin és Sipos Mária

Hangrestaurátor: Németh István

A CD-melléklet technikai szerkesztője: Gusztáv András

A kötet technikai szerkesztője: Terbe Erika

ISBN 978-963-9074-45-3

Felelős kiadók:

Kenesei István (MTA Nyelvtudományi Intézet)

Tallián Tibor (MTA Zenetudományi Intézet)

© MTA Nyelvtudományi Intézet és MTA Zenetudományi Intézet

Nyomdai munka: Akaprint Nyomdaipari Kft.

Felelős vezető: Freier László

TARTALOM

BEVEZETÉS

Schmidt Éva és a serkáli egyéni énekek (Lázár Katalin – Sipos Mária)	7
Schmidt Éva: Ahol mindenki költő.....	16

ANNA NYIKITYICSNA LISZKOVA ÉNEKEI

Kétmagú dallamok

1. Matrjonuska Andrijovna... <i>mătronuska(ja) andrijowna(ja)</i>	24
2. Medve-gombos, táplálékos Nyarasz... <i>în wojtēm⁽²⁾ kîŋ⁽²⁾nəp(a) tantəŋ</i> <i>ńaras</i>	30
3. Kis Annuska Tupurovna... <i>aj⁽¹⁾ annuš(ə)ka(ja) tupurowna(jə)</i>	40
4. Varvara Pavlovna, Pavlovna... <i>warwar⁽²⁾ pay(a)lowna, pay(a)lowna</i>	58
5. Kabargyinka, kedves nőcske... <i>kapar⁽²⁾tîn⁽²⁾ka(ja), ješk(a) ne</i> <i>leŋkə(ja)</i>	64
6. Szárnyas Zoja, énekelek... <i>tőxtəŋ zoja, ⁽¹⁾aremətəm(a)</i>	70
7. Zöld fűtől benőtt földet... <i>wőstijem pumi ⁽¹⁾etməŋ(a) mŷ(a)</i>	77

Hárommagú dallamok

8. Prokopij öreg kis Ljopkája... <i>porkup ojka ⁽¹⁾în aj l'opka</i>	87
9. Kis Annuska Leontijevna... <i>aj annuška lewantowna</i>	92
10. Kis-ló-vég nemzetségű nő... <i>⁽²⁾aj tow otəŋ(a) sŷrəŋ(a) ne(ja)</i>	107
11. Naptól körbejárt pusztá földemen... <i>în xătt(a) kertəm xăr</i> <i>mŷwemna(ɣa)</i>	118
Jellegzetességek a hanti vokális népzeneben (Lázár Katalin)	132
Irodalomjegyzék	136

BEVEZETÉS

Schmidt Éva és a serkáli egyéni énekek

„(...) előállt az az obugrisztikában ritka szerencsés helyzet,
hogy az énekek mindkét oldala,
a szöveg és a zene
egységes koncepciójú,
összhangolt vizsgálat tárgya lehet”

(Schmidt Éva)

Kötetünk a Schmidt Éva Könyvtár elnevezésű sorozatban új korszakot nyit: megkezdődik a Schmidt-hagyaték zárolásának letelte előtt is kiadható gyűjtések megjelentetése. Másik újdonsága abból adódik, hogy nemcsak olvasni lehet a folklórszövegeket, hanem a CD-mellékleten megtalálható a hangzó anyag is.

Kiadványunkat rendhagyó módon két írás vezeti be. Az első a szerkesztői előszó, amely a kutatás és feldolgozás menetét és módját, illetve a serkáli egyéni énekek Schmidt Éva számára betöltött jelentőségét próbálja bemutatni, felvázolja e sajátos éneklés jellemzőit, kitér a műfaj kutatásának néhány állomására, valamint összefoglalja, amit az énekek lejegyzéséről feltétlenül tudni kell.

A második tanulmányt Schmidt Éva írta nem sokkal 1982-es gyűjtőútja után. Egyik kedves adatközlője, Vera Griskina halála után kiadta a tőle gyűjtött sors-éneket, bevezetéseképpen pedig összegezte, amit az egyéni énekről a közép-obi kultúrrégióval kapcsolatban fontosnak tartott. Úgy véljük, ebben az írásában a serkáli egyéni énekek elé a legjobb bevezetőt találtuk meg. A fentiek miatt azonban bizonyos vonatkozásokról két helyen lehet olvasni.

A kutatás kezdete

A hantik és manysik kultúrájának, elsősorban nyelvének kutatása a 19. századig tekinthet vissza, népzenejüket azonban magyar kutatók az 1950-es évekig csak kiadványokból ismerhették. Terepmunkára akkor sem kaptak lehetőséget, de Kálmán Béla Leningrádban tanuló manysi egyetemistáktól gyűjtött dallamokat.

Ez után is hosszú szünet következett, az obi-ugorokhoz utazni nem volt lehetséges.

1980-ban azonban Schmidt Éva a hantik között végzett terepmunka során legközelebbi nyelvrokonainktól a szöveges anyag mellett 48 hanti és 3 manysi éneket is rögzített. Az énekeket elvitte a MTA Zenetudományi Intézetébe Vikár Lászlónak, a Népzenei Osztály akkori osztályvezetőjének, a rokon népek zenéje kutatójának. Vikár nagy lelkesedéssel fogadta a gyűjteményt, amelynek különleges értéket az adott, hogy Éva a szövegeket is le tudta írni a dallamokhoz. Többen vettek föl a hantik között énekeket: a Zenetudományi Intézet archívumában megtalálható K. F. Karjalainen és A. Kannisto finn nyelvészek hanti és manysi dalokról készített fonogramjainak másolata a 20. század elejéről (A. O. Väisänen lejegyzési munkájának következtében a hengerek igen rossz állapotban vannak), valamint Gulya János, Tõnu Seilenthal, Kereszti Ferenc terepen készült későbbi felvételei. A szövegek hiányában azonban a felvételeken rögzített énekek nem kutathatók.

A Schmidt Éva által fölvetett 48 dalt 14 asszony énekelte. Három asszony manysi énekek adatközlője, a többiek hantik. Közülük három Nyizsnyeje Narikariból, egy pedig Tugijaniból név és adatok nélkül szerepel a gyűjteményben, énekeik szövege sincs lejegyezve. Egy adatközlő muligorti, egy pedig kazimi: az ő énekeik szövegei sincsenek leírva. A gyűjtemény nagy részét, 40 dalt Schmidt Éva öt asszonytól vette föl: M. G. Szeburova, V. G. Kosztyina, P. A. Griskina és M. I. Griskina tugijani, A. Ny. Liszkova pedig kaltiszsiani adatközlő.

Vikár a gyűjteményt átadta Lázár Katalinnak, hogy tanulmányozásával és feldolgozásával ő foglalkozzon. A feladat nem bizonyult könnyűnek, mivel a hanti énekek nagymértékben különböznek az európai zenétől, beleértve az európai népek népzenejét is. Az világos volt, hogy először le kell jegyeznie a dallamokat, és hogy ehhez szükség van a szövegekre. Ezért aztán azt kérte Schmidt Évától, ami hivatalosan is feladata volt: írja le az énekek szövegét. Megtette, sőt a szövegeket le is fordította és jegyzetekkel is ellátta.

A közép-obi kultúrrégió

Kötetünkben serkáli nyelvjárásában gyűjtött egyéni énekek olvashatók. Magától értetődően merül fel a kérdés, hogy a publikálható¹ anyagból vajon miért éppen ezekre esett a választás.

¹ Arról, hogy ennek a gyűjtésnek komplex feldolgozása kívánatos, sőt, már folyamatban van, Schmidt Éva is írt: „A szövegek elemzésével párhuzamosan Lázár Katalin, a MTA Zenetudományi Intézetének munkatársa végzi a dallamok feldolgozását. (...) Ily módon előállt az az obugrisztikában ritka szerencsés helyzet, hogy az énekek mindkét oldala, a szöveg és a zene egységes koncepciójú, összehangolt vizsgálat tárgya lehet” (Schmidt 1990: 183). Ez ékesszólóan bizonyítja, hogy Schmidt Éva feldolgozásra és kiadásra szánta, illetve adta át ezen gyűjtéseit.

Főként kultikus szerepe miatt, de személyes kötődései folytán is Schmidt Éva számára a serkáli terület és a serkáli nyelvjárás is kiemelt jelentőséggel bírt. Ennek számos megnyilvánulása volt: a serkáli nyelvjárás alapján írta meg még a hetvenes évek második felében északi osztják² leíró nyelvtanát,³ noha e dialektust hangtani sajátosságai részben a délebbi csoporthoz kötik. Szívesen választotta tanításra is egyetemi oktatómunkája során. Mivel az obi-ugorok vallása, illetve e vallás továbbélésének lehetőségei is erősen foglalkoztatták, mindvégig követte az e területen zajló eseményeket. Egy metrikai témájú írásának bevezetőjében tömören vázolja az énekkultúra kiteljesedésének és a terület történetének összefüggéseit.

„[a közép-obinak nevezett osztjákokhoz köthető kultúrrégió] bonyolult képződmény. Északon a kazim-torkolati osztjáksággal határos, déli kiterjedéséről nincs biztos tudomásunk, mivel a nizjami nyelvjárású osztjákoktól délre eső csoportoktól az Irtis-torkolatig nincs folklór szöveganyag. Történetileg a Kodai volosztj és a szomszédos területek tartoznak hozzá – valaha az ugor lakosság kiemelkedő, központi területe volt. Etnikailag a népesség többsége osztják, kisebbsége obi vogul. A kölcsönös házasodás, részleges kétnyelvűség teljesen homogén kultúrát hozott létre. Néprajzi szempontból megkülönböztethető az Ob menti nagy falvak halász népessége és az Ob baloldalán párhuzamosan folyó Kis-Szoszva gyalogos erdei vadász lakossága. Nyelvileg az osztják serkáli (obi és kis-szoszvai), nizjami nyelvjárása, valamint a vogulok obi nyelvjárása tartozik ide. Központi fekvése és a Kodai volosztj politikai jelentősége következtében a kultúra elemei lehetőségük végső határáig csiszolódtak és különlegesen szabályos rendeződésű, szimmetriára törekvő alakzatokat hoztak létre. A kötöttebb formák kevésbé kedveznek a variabilitásnak, így a részrendszerek – további fejlődési lehetőség híján – kissé merevvé váltak. Az énekkultúrában a szinte európai fejlettségű dallamok, melyek az újabb stílusréteg jellemzői, visszahatva másodlagosan újrendezték a szöveg poetikáját és metrikáját. A serkáli metrika, bár alapelveiben nem különbözik jelentősen az északibbaktól, jóval szabályosabb és áttekinthetőbb azoknál. Nem véletlen, hogy a későn (az 1930-as évektől) megismert serkáli énekes folklór alapján tudta megállapítani Steinitz az osztják metrika rendszerét és szabályait. Mivel műve az első átfogó munka volt, és ezt Austerlitz még tovább fejlesztette, az obi-ugor verstan kutatói számára immár örökre a serkáli stílus lesz az etalon, amihez más csoportok metrikáját mérhetik – még akkor is, ha azok eredetibbnek és archaikusabbnak bizonyulnak a

² Schmidt Éva magyar nyelvű munkáiban az *osztják* ill. a *vogul* népvnevet használta. Részben ebből következik, hogy ebben a kötetben az *osztják* és a *vogul* elnevezés vegyesen fordul elő a magyar szakirodalomban (is) újabban elterjedt *hanti* és *manysi* nép- és nyelvnevekkel – amelyek belső elnevezések.

³ Megjelenik kommentárokkal és szöveggyűjteménnyel ellátva a Schmidt Éva Könyvtár 3. köteteként.

serkálínál. Maga a „közép-obi” osztják kultúra eltűnőben van. A fiatalok, ha beszélnek is a nyelvet (ami egyre ritkább eset), a tradicionális anyanyelvi éneklést elhagyják” (Schmidt 1990: 181–182).

A közölt énekek előadója, Anna Nyikityicsna Liszkova serkáli hanti, Kaltiszaniban született. 1980-ban 65 éves volt, születési éve 1915 lehetett. Schmidt Éva összesen 12 éneket vett fel tőle. Kötetünkben 11 ének található; egy azért nem szerepel itt, mert azt nem serkáli nyelvjárásban, hanem manysi nyelven énekelte.

Tudjuk, hogy Liszkova asszonyt Schmidt Éva felkereste az 1990-es években is. A későbbi feljegyzésekből kiderül, hogy adatközlője még 2002 előtt elhunyt.

Amint a nyolcvanas–kilencvenes évek folyamatai alapján arra számítani is lehetett, a serkáli nyelvjárásnak ma legfeljebb néhány idősebb beszélője lehet. Többé nem veszélyeztetett, hanem kihalt nyelvjárásnak tekinthető.

Az egyéni énekekről

Az egyéni ének Schmidt Éva egyik kedvenc témája volt, ez már a publikációk számából és a gyűjtött anyag feldolgozásába fektetett munka mennyiségéből is kitűnik. Tudásának nagyságára szinte már közhelyszámba megy hivatkozni, e műfajjal kapcsolatban is csak azt ismételgethetjük, hogy azt nem önmagában, hanem elméleti és gyakorlati ismeretei birtokában a nyugat-szibériai régió kultúrájába való beágyazottságában, komplexen szemlélte. Érdekes ezen a ponton összefoglalni, hogyan alakult a finnugrisztikában az egyéni énekek kutatása.

Az obi-ugor folklór jellegzetes műfajaként az egyéni ének már jó másfél évszázada ismert. A kezdeti értetlenkedő és negatív véleményeket (Szorokin, Ahlqvist és Patkanov – összefoglalja Kálmán 1963: 18–19) Reguly, Munkácsi és Kannisto gyűjtéseinek megjelenése és feldolgozása után váltotta csak fel az érdeklődés és a pozitív értékelés. A 19. században jelentkező értetlenséget nagyrészt az okozhatta, hogy alig hasonlítható az Európában megszokott folklórműfajokhoz, és már hangzása is különös a nagyobb hangterjedelemhez szokott fülnek.

Munkácsi nyomán hosszú ideig sorsénekként emlegették, de közben azért tudni lehetett, hogy távolról sem minden ilyen alkotás summáz sorsot vagy életpályát. A 20. század végétől már inkább az egyéni ének elnevezés dominál a szakirodalomban.

A sorsének címszó a Világirodalmi Lexikonban a következőképpen hangzik: *„az uráli nyelvcsaládon belül az obi-ugor (manysi, hanti) népek költészetének egyik jellegzetes, elterjedt, ma is élő műfaja. Keretei, stílusalakzatai adottak, archaikusak, hagyományosak; a tartalom mindig egyéni, szubjektív, tkp. az éneket éppen előadó személy versbefoglalt, énekelt önéletrajza. Bár az epikus ele-*

mek vannak túlsúlyban benne (főként eseményeket taglal), mégis lírai műfaj, egyes szám első személyben szól, s ha rejtettebb is, de érzelmeket, hangulatot életszemléletet is kifejez. Ősi és modern műfaj is egyben, amelynek legszebb darabjai az idők során közösségi énekké váltak, s amelyekből némelyik egyben a megszülető manysi és hanti irodalom első alkotásait is jelenti, illetve azoknak közvetlen mintája (...) (Domokos 1992).” „Improvizált, általában első személyes megfogalmazású (noha mások is előadhatják az egy-egy személyhez fűződő dalokat); személyes érzelmek is megjelenhetnek benne, de az alkalmi líra műfaja. A másokról szóló dalok gyakran gúnyosak. Formájuk a szabályozatlan szövegrészismétléstől a párhuzamosság és a korai strofikus szerkezet felé vezet. (...) Vitattott, hogy a több évszázados hagyományra valló régi témák voltaképpen mikor fogalmazódhattak meg. (...) Bizonyos fokig hasonlított rá több uráli népnél a rőpdal nem egy alfaja (pl. a lapp juoigosz) (Voigt 1992).

A műfaj bemutatása e lexikonban és Kálmán Béla több művében (Kálmán 1963, 1980) vogul anyag alapján történik. Hanti darabokat csak a 20. század végén ismertünk meg nagyobb számban. Zenei feldolgozást Lázár Katalin végzett. Az északi osztják énekekről az 1980-as évek években Schmidt Éva néhány publikációjából, a keletiekről pedig az 1990-es évektől kezdve Csepregi Mártától tájékozódhattunk. Ez utóbbi (szurguti hanti) anyag tanulságai szerint is (Csepregi 1997: 60) a mitikus és a szakrális műfajok a férfiakhoz kötődnek, a profánakat inkább a nőktől lehet gyűjteni. Az egyéni énekeknek erősen intim jellege van, meggondolják, hogy előadják-e vagy magnóba énekeljék-e saját dalukat. Csepregi Márta hangsúlyozza a lelki mozgatórugókat is: „(...) improvizatív műfaj, mely lehetőséget ad arra, hogy bárki kiénekelje örömét és bánatát” (Csepregi 1997: 62). Kiemeli a név (család) és a származási hely szereplése révén megvalósuló személyhez kötöttséget, ez az az alkotóeleme az énekeknek, amely a szöveg többi részének variálódása ellenére állandó marad.

Kálmán Béla elsősorban a téma alapján csoportosította az énekeket (természet, terheesség és szülés, szerelem, leánykérés, férjhezmenés, halál, munka, közlekedés, vendéglátás, az éneklés mestersége, ritkábban: falualapítás). Csepregi Márta hasonlókat jegyzett fel a keleti hanti területeken.

Schmidt Éva ismereteinek – újra egy közhely – töredékét közölte csak élete során. Az egyéni énekekről sem írt monográfiát, kisebb-nagyobb közleményekből rakosgathatjuk össze a legfontosabb adatokat és megállapításokat. Ezek közül a legjelentősebb (*Ahol mindenki költő...*) olvasható kötetünkben. Ebben fontos adalék az egyéni ének definíciójához, hogy Schmidt Éva világosan megkülönböztet nagyobb terjedelmű, hosszú ideig csiszolatott, kiérlelt (bár szövegében nyilvánvalóan nem teljesen állandó!), ún. reprezentatív énekeket – szemben a vigadozáskor, mulatozáskor rögtönzött rövidebb terjedelmű, könnyedebb témájúakkal. (Írásaiban használja a sorsének terminust is, ez gyaníthatóan az

előbbi, a reprezentatív énekfajtára vonatkozik.)

Másik forrásunk az 1980-as és 1982-es expedíciók eddig nem közölt gyűjtése. Az akkor magnetofonra rögzített énekek jelentős részét a későbbiekben előkészítette publikálásra: a hanti szöveget nemcsak lefordította magyarra, hanem nyelvi és néprajzi vonatkozású jegyzetekkel is ellátta, valamint részletes dokumentációt mellékel hozzá (nem beszélve ezúttal a metrikai vizsgálatokról). E kommentárokból az énekek történetéről, háttéréről, az adatközlőről ugyan akad esetleges információ is, de lehetőség szerint a szerző nevét, a keletkezés helyét és idejét, az elsajátítás módját is végigkérdezte – ezek összefüggéseit is vizsgálni lehet. Kiderül belőlük, hogy az egyéni énekek több fajtája sokkal hosszabb időn át fennmaradhat, mint azt a szakirodalom korábban – más csoportok folklórja alapján – gondolta. Feltárul az is, hogy a személyhez kötöttségnek sokféle megnyilvánulása lehetséges; megtudjuk, hányféleképpen jelentkezik a gyakorlatban, hogy az egyéni énekkel a szerző a közösségi emlékezetbe véste nevét és történetét. Fogalmat alkothatunk arról, hogy mi módon (közvetlenül vagy közvetve, hányszoros közvetítéssel stb.) adják át egymásnak az emberek ezeket a dalokat, milyen szabályok szerint lehet más énekét énekelni, melyek az éneklés legfontosabb fórumai stb. Ugyanezek a háttérmagyarázatok teszik kézzelfoghatóvá, hogy az egyéni ének igen tág kategória, és nemcsak arról van szó, hogy sok alfaja dokumentált, hanem más, ismert műfajok irányában hogyan mosódik el a határ: nem ritkán válik az egyéni énekből medveünnepi humoros vagy éppen mitikus tartalmú jelenet, illetve táncének (Sipos megj. előtt).

Az énekköltésről

Amint az egy korai, nosztalgiaától sem mentes cikkéből kiderül, ennek az éneklésnek az értékét számára legfőképpen az adta meg, hogy énekköltői tevékenység egyéni, kreatív alkotást feltételezett. Tapasztalatai szerint a 20. századi Európában már visszaszorult az egyéni alkotás lehetősége, a költészet és az irodalom hivatásossá vált, az egyén néhány kivételtől eltekintve (pl. sirató, gúnydal, keserves) „*az énekesek általában készen kapják a műalkotást, csak a szájhagyományozó újraformálás és újraértékelés ad teret alkotó törekvéseiknek*”. Schmidt Éva mint letűnt korra utalt a hősénekek és a napokig tartó medveünnepnek világára, amely lezárultával az egyéni énekköltésnek még kedveztek a feltételek. Ez utóbbit is fogyatkozni látta azonban, és a nyelvvesztés is érzékelhető volt a fiatalok körében (Schmidt 1981: 15).

Szinte minden idevágó írásából kiderül, mennyire érdeklődött az énekköltési kompetencia különféle összetevői iránt. Nyelvi hangsúly, zenei sorok, metrum, formulák, töismétlés, alliterációk, metaforák, motívumok, párhuzamok ismerete

– hogy csak néhányat említsünk az írásaiban leggyakrabban előfordulók közül. Ide kívánczok frappáns megfogalmazása, amelyből kiderül, hogy az igen bonyolult műveletek könnyed, esetenként virtuóz kivitelezését mennyire csodálta: *„Kezdődhet az alkotás, tíz–tizenöt szint összehangolása”* (Schmidt 1981: 15). Erősen foglalkoztatta, hogy mi az, amit készen kap vagy átvehet az elődöktől az éneklő korba érkező osztják vagy vogul ifjú, mi múlik a hagyományok átlagos ismeretén, milyen egyéb (másodrendű vagy mikro-)szabályok, rendezőelvek ismerete teszi némelyik énekest kiemelkedő tehetséggé. *„Kétségtelen, hogy a dallamok, ritmikai és hangsúlyképletükkel egyetemben, a szövegtől függetlenül is léteznek. Különösen szembeötlő ez az olyan „ad notam” jellegű énekkultúrában, mint az obi-ugor. A közismert dallamokra bárki maga költi a közismert formulákból álló szöveget és a viszonylag állandósult szövegű, de hosszú énekeket is inkább minden alkalommal újraszerzik, semmint megismétlik. Az énekesek tulajdonképpen azt tanulják meg hallásból, hogy helyi stílushagyományuk szerint a dallam hangsúlyainak milyen egybeesése kívánatos a szöveg hangsúlyaival és hogy ezt milyen töltőelemekkel lehet elérni. Ugyanazokat a formulákat különböző nehézség nélkül éneklük különböző szótagszám- és hangsúlymegoszlási variánsokban a dallamritmus követelményei szerint. Természetesen fogalmuk sincs a vers mibenlétéről – nincs is ilyen fogalom az osztják nyelvben. A ritmikusan rendezett, azaz töltőelemek segítségével szabályos hangsúlymegoszlásúvá tett szöveg számukra egyszerűen „ének”, akkor is, ha az európai fül a zeneiség minimumát sem fedezi fel benne. Viszont az ő fülüket sérti a szabálytalanság.”* (Schmidt 1990: 190).

Az énekek nyelvéről és írásmódjáról

A serkáli dialektusú szövegek viszonylag nehezen olvashatók azok számára, akik az ehhez egyébként nyelvészeti szempontból nagyon közel álló északi nyelvjárásokat (pl. obdorszki, berjozovi, kazimi stb.) jól ismerik, hiszen a serkáliban az északi nyelvjárások számos *l*-féle hangjának *t* felel meg, az „ismerős” szavakat is jelentősen elváltoztatva, és említhetnénk számos más hangmegfelelést is.

Aki pedig valamennyit tanult serkáli osztjákul, annak számára különösen lehangoló, hogy az énekek szövege még a fordítás birtokában sem könnyen érthető. Ennek legfőbb oka nem is az archaikus grammatika (hiszen ahhoz a kiadott folklórszövegek nagy részében hozzá lehetett szokni, illetve ezekről a szakirodalomból tájékozódni lehet). Sokkal inkább az okozza a nehézséget, hogy a hanti (és a manysi) éneklésben a szavakhoz többféle töltőelem társul. E jelentéssel általában nem bíró töltőelemek funkciója az, hogy a verssort alkotó szókapcsolat

szótagszámát a kellő mértékben emelje, illetve hogy a hangsúlyviszonyokat módosítani lehessen segítségükkel. Ugyanis – az európai folklórhoz szokott fűlnék kissé idegen módon – ezen énekeknek részben a szöveg sajátos lüktetése adja meg a költőiségét. A töltőszótagok helye távolról sem esetleges vagy ötletszerű, a betoldásukat vezérlő szabályok kutatására Schmidt Éva rengeteg energiát áldozott. A kötetünkben olvasható – és az 1980-as és 1982-es expedíción gyűjtött, különféle műfajú – énekek metrikai feldolgozását is a tőle megszokott precizitással végezte. Noha számos alkalommal írt róluk, e munkálatok összegzése sem készült el, az énekek metrikai feldolgozása kötetünknek sem célja. Ugyanakkor néhány szót mindenképpen igényel e sajátos versszervező technika és annak lejegyzése.

E speciális „szövegszerkesztés” lényegének összefoglalása is Schmidt Éva fent idézett írása alapján a legegyszerűbb. Igen bonyolult szabályok és változatos eszköztár – amelyből legfontosabbak a töltőszótagok – biztosítja azt, hogy az énekben a zenei, a nyelvi és a metrikai szinthez tartozó hangsúlyok össze legyenek hangolva. A zenei hangsúly voltaképpen nem más, mint az ütemek kezdete. A nyelvi hangsúly a hanti nyelv esetében a szavak első szótagján van, és annak feltétlenül egybe kell esnie a zenei hangsúllyal. A metrikailag és zeneileg hangsúlyos helyekre azonban kerülhetnek nyelvileg hangsúlytalan szótagok is. Ez olyankor történik, amikor a szöveg nem elég hosszú ahhoz, hogy kitöltse a teljes sort, ahhoz töltőszótagok betoldására van szükség: ilyenkor a második ütem elejére eshet nyelvileg hangsúlytalan töltőszótag (-*ya*-). Ami a metrikát illeti, a hangsúlyokat a verssor egységeinek függvényében lehet meghatározni. Az egyes verssorok félsorokra, a félsorok ízekre, az ízek pedig szótagokra oszlanak Schmidt Éva terminológiájában. Számos sorfajta létezik az azt felépítő szótagok száma, elrendeződése, valamint variációs lehetőségeik szerint: kötetünkben találhatunk példát a 3 | 2 || 3 | 2-es (*Matrjonuska Andrijovna*), továbbá 3 | 2 || 3 | 1-es (*Medve-gombos, táplálékos Nyarasz...*), valamint a 2 | 2 || 3 | 2-es (*Naptól körbejárt pusztá földemen...*), a 2 | 2 || 3 | 1-es (*Kis Annuska Leontyijevna*), a 4 | 3 || 4 | 2-es (*Varvara Pavlovna*), illetve a háromfűűek közül a 2 | 2 | 1 || 2 | 2 | 1-es sorfajtákra (*Kis Annuska Tupurovna*), hogy csak néhányat említsünk (az idézett sorfajták még nem határozzák meg metrikailag az adott éneket, mert az énekeket nem egyetlen sorfajta alkotja).

A töltőelemek jelölésének többféle módja létezik Schmidt Éva gyakorlatában. A versszövegekben rendszerint kerek zárójelben jelennek meg azok a hangok vagy szótagok, amelyek nem részei a prózai beszédnek – vagyis nyelvi szempontból nem kellene ott lenniük.⁴ Általában szögletes zárójelbe írta azokat a hangokat, esetleg szótagokat, amelyek énekléskor elmaradtak – nyelvi szem-

⁴ Ilyen lejegyzést láthatunk egy kazimi osztják ének esetében: Honti 1984: 178–179.

pontból azonban ott kellene állniuk. Ez utóbbi a jelen kötetben olvasható énekekre is igaz. Ami a kerek zárójeleket illeti, a metrikai táblázatok tanúbizonysága szerint az énekek nagyobbik részében a verssor bizonyos helyén levő szótagokat jelölte vele. Van azonban olyan ének is, amelyben a zárójelezés elsősorban grammatikai szempontok szerint történik. Lássunk erre egy egyszerű példát. A *Matrjonuska Andrijovna* című ének lejegyzésében az 'ide érkezésének idején' jelentésű szókapcsolat (13. sor) a következőképpen fest: *тй сі jõхтй(уа)теті́р'на(ја)*, ahol a *јõхат*-től képzett igenév birtokos személyjellel ellátott alakja⁵ (kb. mint a magyar *érkez-t-e*) könnyedén azonosítható a zárójelen kívülre eső szórészekből. Ugyanezt az alakot a metrikai feldolgozásban azonban a következőképpen látjuk viszont: *јõх – тй – (ју) – ја – тет*. Már az is megnehezíti a szóalak azonosítását (morfológiai tagolását), hogy a hosszú *-tt-* helyén rövid szerepel. A zárójelben szereplő *(ју)* szótag pedig nem grammatikai értelemben felesleges, ám metrikai szempontból fontos hangsort jelöl, hanem a szónak azt a részét, amely a verssor első félsorában a második íz második szótagját alkotja. Így sorakoznak az ének metrikai feldolgozásában a szóban forgó oszlopban egymás alatt a *(уу)*, *(ју)*, *(ја)*, *(у)*, *(а)* töltőelemek (szótagok vagy hangok). Az említett énekekben természetesen meghagytuk ezt az eltérő – és kétségtelenül könnyebben olvasható – lejegyzési változatot, a többi ének zárójelezése a fent idézettek közül a második eljárás szerint történik. A szövegekben a legminimálisabb egységesítéseket hajtottuk végre, pl. az igen gyakori *-ije* töltőszótagot, amely zárójelben és kötőjellel is előfordult, mindig zárójelbe tettük.

Az emelt (felső indexben) látható zárójeles vagy zárójel nélküli magánhangzók időtartama rövidebb, mint a megfelelő normál helyzetűeké. Az ugyancsak felső indexben és zárójelben, a magánhangzóval kezdődő szavak első betűje előtt megjelenő mássalhangzó (a legtöbbször *γ*) pedig hiátustöltő, mivel az énekelt nyelv fonotaxisában két magánhangzó még abban az esetben sem kerülhet egymás mellé, ha szóhatár van közöttük.

A leírásban használt jelek hangértéke Steinitz 1950, illetve a Schmidt Éva Könyvtár 3. kötete segítségével tisztázható. A szavak hangalakja eltérhet a serkáli nyelvjárásban várható alaktól, ezek magyarázatát általában megadják Schmidt Éva lábjegyzetei, illetve néhány esetben a szerkesztői megjegyzések.

Lázár Katalin – Sipos Mária

⁵ Ez az alak az igenévképző előtt még egy, a folklórszövegekben gyakorta előforduló *-ij(a)t-* képzőt is tartalmaz.

SCHMIDT ÉVA

Ahol mindenki költő...***A vogulok és az osztjákok történetéről**

A magyar nép nyelvileg legközelebbi, földrajzilag és kulturálisan azonban legtávolabbi rokonai, a vogulok és osztjákok, a nyugat-szibériai végtelen tajgás-mocsaras síkságon élnek. A vogulok száma jelenleg kb. 7 600 fő, az osztjákságé pedig 21 000.¹ Olyan népek ezek, amelyeknek lélekszáma nem haladja meg egy nagyobb alföldi település lakosságát, és ráadásul a nyugat-európai terület folyói, „életútjai” mentén szétszóródott csoportjaik sokszor meg sem értik egymás nyelvjárását.

Az őstörténészek feltevése szerint az ugor együttélés korában, 4-5000 évvel ezelőtt a finnugor népek közös ősei az Urál délkeleti oldalán éltek, és az akkori viszonyokhoz képest elég fejlettek lehettek: az ősi halászatot és vadászatot, erdei lótarast (esetleg marha, juh és egyéb háziállatok tartása), a bronz és nemesfémek ismerete egészítette ki. A magyar nép amúgy is délebben elhelyezkedő elődei később a sztyepp felé vették útjukat, míg nyelvrokonaik egyre kietlenebb északi vidékekre szorultak. A kedvezőtlen természeti viszonyok miatt itt fokozatosan le kellett mondaniuk az állattartásról és a fémműveségről. A XVI. században gyarmatosító oroszok újra a legkezdetelegesebb életformában, halászó-vadászó, kutyát fogatoló népként ismerték meg őket. Fejlettebb múltjuk emlékét csak a mitológia őrizte meg.

A vogulok és osztjákok a XX. század elejéig komplex zsákmányoló gazdálkodást folytattak: az Ob és a nagyobb mellékfolyók alsó folyásánál a halászat biztosította a megélhetés alapját, az északi mellékfolyók forrásvidékén a tajgai nagyvad- és prémesállat-vadászat, valamint az ehhez járuló rénszarvastartás

* Az eredeti frás a Híd című folyóiratban jelent meg (Schmidt 1984), amelynek a kötetünk anyagához szorosan kapcsolódó általános bevezetőjét vesszük át, az ott közölt éneket természetesen nem. Schmidt Éva eredeti szövegén nem változtattunk, mindössze néhány alcímmel kisebb részekre osztottuk a könnyebb eligazodás céljából (a szerk.).

¹ Az 1989-es népszámlálás szerint a vogulok kb. 8 000-en, az osztjákok pedig kb. 22 000-en voltak. A 13 évvel később tartott census alapján mindkét nép esetében örvendetes létszámbeli gyarapodást lehet(ne) elkönyvelni. Azzal egyidőben, hogy különböző okokból célszerű volt az őshonos kisebbséghez való tartozást választani, a kisebbségi és orosz nyelvtudás/nyelvhasználat arányai nagyon erősen megváltoztak: a manysik (12 000) kb. egynegyede, a hantiknak (27 000) pedig alig fele beszélő ténylegesen az illető etnikai csoport eredeti nyelvét (a szerk.).

dominált. Az északi csoportok az 1940–50-es évekig félnomád életmódot folytattak, mivel a halak és vadak vándorlása az alapul szolgáló téli falvakból állandóan az ideiglenes tavaszi, nyári, őszi településekre szolgáltatta őket. Az átlagos falu lakossága nem haladta meg az egynéhány tucatból álló vérrokon embercsoport méreteit – a zsákmányoló gazdaság egy személy eltartására hihetetlen nagy területet kíván. A déli csoportok a szomszédos tatárok és oroszok hatására a múlt században áttértek a kezdetleges állattartásra és földművelésre, s mihelyt kissé letelepültek, két nemzedéken belül asszimilálódtak is. A jelenlegi etnikus lakosság az északi vogulokból és osztjákokból, valamint a keleti osztjákokból áll.

Társadalom, hitvilág

E közös néven obi-ugorként emlegetett népek társadalomszervezete mindmáig vitatott kérdése a néprajztudománynak. Eredetileg két exogám frátriára oszlottak, melyek közül az előkelőbbet *mos*-nak, az alacsonyabb rangút *por*-nak nevezték. A frátriális felosztás a történelem bizonyos korszakában feltehetőleg patriarchális nemzetiségi szervezetté párosult, ez azonban az orosz gyarmatosítás idején, túlhaladva a vérségi leszármazás elvét, a területi szerveződés formáit kezdte öltetni. A XVI. században itt talált, egy folyóvidéket vagy annak egy részét felölelő „fejedelemségekről” tulajdonképpen nem tudjuk, hogy a hajdani törzsi, nemzetiségi vagy a területiális felosztást tükrözték-e. Az azonos őstől leszármazó, apasági nemzetséghez hasonló vércsoport emlékei az archaikusabb északi területen mind a mai napig fellelhetők a totemisztikus eredetű, ős- és hős-kultuszon alapuló, a helyhez és az adott társadalmi egységhez kötődő bálvány-szellemek kultuszában.

Az obi-ugorok a legutóbbi időkig megőrizték ősi vallásukat, bár a XVIII. század elején Nagy Péter rendeletére erőszakkal és felületesen megkeresztelték őket. Hitviláguk legrégebb rétege a természeti tárgyak és erők (pl. égítetek, időjárás jelenségek, különös alakú térszinformák, növények) megszemélyesített tiszteletében maradt fenn. Szintén ősi, sok elemében az ugor együttélésig visszavezethető mitológiájuk szerint az égi-időjárás jelenségeket szimbolizáló főistennek, Tóremnek hét fia van, akik különböző funkciókban, különböző területeken uralkodnak. Minél idősebbek, annál nyugatabbra és délebbre fekszik birodalmuk. Ez az észak-keletre való vándorlás késeiségének szembeötlő bizonyítéka. A legnépszerűbb az emberi és isteni világ közt kultúrhéroszként, mediátorként működő legkisebb fiú, a Világügyelő férfi személye. A legfőbb női istenség, Kaltes asszony, Tórem nővére vagy felesége, a születendő gyermekek számát és nemét, valamint életük hosszát határozza meg. Mind Kaltes asszony, mind az ugor kori eredetű, származás lovon járó Világügyelő férfi a jelenlegi kép-

zetek szerint az Irtis-torkolattól a Nagy- és Kis-Ob szétválásáig terjedő Ob-szakasz területéhez kötődik, ahhoz a vidékhez, melynek jelentősége központi fekvése, halgazdagsága és közlekedési funkciója miatt a középkor századaiban leginkább emelkedett. Mindkét istenség a mos frátriához tartozik, de ugyanezen a vidéken honos a por frátia medve alakúnak képzelt, Karmos öreg nevű bálványszelleme is. Az istenfiak generációját több nemzedéknyi helyi bálványszellem követi, hiszen minden településnek, társadalmi csoportnak megvan a maga egy-két védőszelleme, mely a bőségnak és a jó egészségnek az ura. A bálványszellemek folyamatos keletkezésének alapját a kiváló személyek lelkének halála utáni segítő szerepébe vetett hit alkotta, kultuszuk a lélekhit, az ős- és hőskultusz egyesülésének eredménye. A régebbi, XIII–XVI. századi bálványszellemek nagy valószínűséggel azonosíthatók a nemzetségfő (ill. törzsfő) hadvezérek személyével, ennek megfelelően sokszor a jelenlegi északi kultúrából nem magyarázhatóan páncélos-kardos vitézként képzelik el őket. Egy régebbi, totemisztikus jellegű rétegből származik az a képzet, miszerint a bálványszellemeknek van egy állatalakja is, s ennek az állatnak az elejtésére ill. fogyasztására különböző tabuk vonatkoznak az öt tisztelő társadalmi egységben. A szellemek fából vagy fémből készített ábrázolása (bálványa), melyet, szent helyén, az erdőben tartottak, a mély tisztelet ellenére is csak átmeneti tárolóhelynek számított – az obi-ugorok nem voltak fetisiszták e tekintetben. A bálványszellemeket élő rokonnak képzeltek, aki láthatatlanul segítségére van a közösségnek, s ennek fejében ellátást, tiszteletet, azaz áldozatot és imádságot követel. A hajdani obi-ugor társadalom szervezete, története kellő hozzáértéssel rekonstruálható lenne a bálványszellemek kultusza alapján. A bálványszellemeken kívül nagyszámú jó- és rosszindulatú természetfeletti lény népesíti be a hitvilágot. Az emberi és a sorsot meghatározó természetfeletti szféra között kiválasztott személyek közvetítettek eksztázis útján. E személyek kategóriái, funkciói, az eksztázis technikái igen változatos képet mutatnak a főbb territoriális csoportokban (ezek területe kb. megfelel a nyelvjárás-csoportokénak), s feltűnő az is, hogy a klasszikus szibériai sámánizmus sok képzete, pl. a különböző világokba való utazás, az állat alakú alteregó, a dob mint közlekedési eszköz stb. nem egyértelműen vagy alig adatolt az obi-ugor népeknél. A klasszikus sámánizmus több eleme is kései kölcsönzésnek bizonyul. Ennek ellenére az eksztázisra vonatkozó ugor terminológia, valamint az eksztázis valamely formájának megléte a különböző csoportoknál valószínűvé teszi azt, hogy a vogul-osztják kultúrának van egy autochton, korai sámánizmusra utaló rétege, s esetleg nyugati elhelyezkedése miatt nem fogadhatta be teljesen a keletről terjedő, klasszikusnak vélt formákat.

Az obi-ugor folklórról

Az obi-ugor folklór gazdagsága mindig is elkápráztatta az európai kutatókat. Népköltészetükről megjegyezhetünk annyit, hogy egyik fő felosztási elve a szerzőség szerinti, közösségi és egyéni, valamint az utóbbi alkategóriájának számító konkrét csoport-szerzőségű műfajokra tagolja az énekkincset. A közösségi (azaz ismeretlen) szerzőségű műalkotások valamilyen módon mind a kultuszokhoz kapcsolódnak, hiszen az írásbeliség nélküli társadalomban a közösség számára minden fontos információ leginkább a természetfeletti szférába emelve, szertartáshoz kötve és a szómágia miatt állandósult énekes-verses formába öntve öröközhető meg. Az énekes előadás mindig magasabb rendűnek számít a prózainál: az éneknek és a hozzá kapcsolódó verses megfogalmazásnak mágikus hatalma s a valósággal azonos értéke van – nem véletlen az, hogy a „sámánok” egyes kategóriái pusztán a húros hangszereken való játék és az éneklés miatt számítottak kiválasztott személyeknek. A közösségi szerzőségű műfajok közé tartozik pl. az énekes mítosz, a bálványszellemként tisztelt hajdani ősök hőstetteit előadó nagy formátumú hősenek, az énekes ima, sámáni idéző-, rontó stb. ének, az isten fiaként tisztelt medve eredetének, elejtésének éneke, valamint a medve megölése után tartott több napos ünnepség összes műfaja. A medveünnep jelmezben, álarchan előadott, szórakoztató jellegű színjátékai közül az újabb eredetű, tréfás-kritikus darabok átmeneti típust képeznek. Adott időben és helyen a közösségi és egyéni szerzőségű műalkotások mennyisége nagyjából azonos, bár ez a rendelkezésünkre álló szöveggyűjteményekből nem igen tűnik ki. Az egyéni énekköltés ugyanis olyannyira általános volt, hogy a régi kutatók figyelemre sem méltatták a „köznapi” énekeket.

Az énekköltés technikájáról

A hagyományos vogul-osztják kultúrában az énekköltés tudománya kötelező volt, és aki nem felelt meg ennek a normának, azt szinte emberszámba sem vették. Az egyéni énekeknek tulajdonképpen nincs tematikus kötöttsége – bármely témát meg lehet énekelni. Az ének szubjektív (N.B. a közösségi szerzőségű énekekben is olyan erős a tendencia a szubjektivitásra, hogy az utóbbi időkben szinte nem akad ének, amelyet 3. személyben adnának elő!) és feltétlenül valósághű. Sokan osztják azt a nézetet, miszerint a mese (=próza) hazudhat, de az ének soha. A tematikus kötetlenségben az egyéni élet fontosabb eseményeinek megörökítése kezdett csak bizonyos típusok kialakulásához vezetni, így pl. a párválasztás, házasság énekei azonos szerkesztési elveket mutathatnak egy adott csoporton belül. Az egyéni énekek elvileg feloszthatók epikusakra és líraiakra, a részle-

tező, dinamikában kifejeződő ábrázolásmód azonban a végtelenségig növeli az átmeneti műnemű alkotások számát. Tipikusan epikus énekek általában a házasodásról (férfiak esetében), az utazásokról, egész életutat elmondó „sorsénekek”, inkább líraiak a párválasztást, személyi kapcsolatokat, pillanatnyi hangulatokat tükröző alkotások. A szerző érzelmi hozzáállása szerint az ének lehet pozitív vagy negatív töltésű, de a hagyományos obi-ugor mentalitás arra kötelezi a szerzőt, hogy a társadalmi konfliktusok kivételével az élet csapásaival szemben közbös-elégikus magatartást tanúsítson.

Miféle énekkultúra az, mely lehetővé teszi, sőt megköveteli, hogy a társadalom minden tagja egyaránt legyen befogadó és valódi alkotó hordozója az énekkincsnek? E kérdés megválaszolásához nélkülözhetetlen az énekköltés technikai oldalának ismerete. Az obi-ugor műfajstruktúra alapvetően különbözik az európaítól: egyszerűen nincs meg benne az a kategória, amit Európában népdalnak neveznek, azaz közösségi szerzőségű, nem kultikus műalkotás. Más a poétikája is.

A vogul-osztják poétika, verstan és zene az európainál jóval szorosabb összefüggésben van egymással, ez biztosítja mindenkor az aktív reprodukció lehetőségét. A jelenlegi kultúrában az énekköltés úgy történik, hogy a szerző vesz egy közkezen forgó dallamot, melyben a zenei hangsúlyok struktúrája egyben megadja a versmértéket is, s mivel ebben a versmértékben már számtalan éneket ismer, különösebb nehézség nélkül megalkotja saját énekét. Az egyéni énekköltésnek – attól függetlenül, hogy a hagyomány mennyire szabályozza – három kritikus eleme van: a téma, a makrostruktúra és a prozódia (a verselés egyeztetése a dallammal). Tegyük fel, hogy a téma tetszőleges. A makrostruktúra szerkesztésének jó néhány szabálya van, így a kezdő- és záróformulák alkalmazása, a téma egyes elemeinek előadási sorrendje, az elemeket elválasztó formulák alkalmazása stb. Ez tartalmi-szerkezeti oldal. Következik a többé-kevésbé megszerkesztett tartalmi mag költészetté, azaz verssé és énekké formálása, mely a jelenlegi idősebb nemzedék körében csak akkor számít különösebb teljesítménynek, ha az ének átlagon felül hosszú (nagyon tisztelik pl. azt, aki közösségi nagyepikai műfajt, hőséneket, mitologikus éneket, a medve származásának énekét 4-500 sorban elő tudja adni, míg az 50 soron aluli énekeket nem is tartják igazi műalkotásnak).

A szándékolt makrostruktúrát a szerző ösztönösen mondatokra, majd pedig mondatrészekre osztja. Az énekhagyományban a valóság lényegesebb főnévi jellegű elemeihez ki van dolgozva egy éneksornyi terjedelmű jelzős szerkezet: leírás, hasonlat stb. Ezekből a formulákból a múltban bármely 10 évet betöltött gyerek ismert néhány százat, s a szerző igyekszik e fogalmakkal kifejezni a szükséges mondatot. A formulák eleve úgy vannak szerkesztve, hogy a főhangsúlyok a helyükön vannak – prózában előadva a szüzsét, e hangsúlyok megoszlása nem változik. Ez képezi a metrikus vázat. S itt kénytelenek vagyunk kitérni az obi-ugor verselés rendszerére.

Az obi-ugor metrikáról

A vogul-osztják verselés hangsúlyos, a hangsúlyok fő- és mellékhangsúlyokra oszlanak. A főhangsúlyok szigorú szabályoknak vannak alávetve, azaz a főhangsúly csak egy szigorúan meghatározott szótagra eshet. Az esetek többségében a főhangsúlyok megoszlása megfelel a szintaktikai (phrase) hangsúlyokénak, a mondat szerkezeti egységeinek határait jelzi. A mellékhangsúlyok elhelyezésének szabályai területileg némileg eltérnek: északon, ahol archaikus, monoton dallamok használatosak, inkább megfelelnek a nyelvi szóhangsúlyoknak, míg a délebbi csoportoknál, ahol fejlettebbek s következtetésképp kevésbé variálhatóak a dallamok, a mellékhangsúlyok bármelyik szótagon előfordulhatnak. A nyelvi szóhangsúlyszabályok kb. azonosak a magyaréval: főhangsúly az első szótagon, utána a páratlan szótagok mellékhangsúlyosak, ha a páros szótag hosszú volta nem vonja magára a fő- vagy mellékhangsúlyt.

A dallam struktúrája tehát megadja a versmértéket pl. a leggyakoribb, a magyar felező nyolcashoz hasonló sémát (2 | 2 || 2 | 2), melyből minden más versmérték is levezethető, az énekes pedig hozzáilleszti a formulákat vagy saját szerkesztésű verssorait. Ehhez a művelethez nagyszámú töltőelem; jelentés nélküli szó, képző, hang áll rendelkezésre, melynek használatát azonban szigorúan megszabja a hagyomány. A legkézenfekvőbb megoldás az, ha a szavak rövidebbek, mint azt a hangsúlyséma kívánja, a szó vége a következő hangsúly közé valami magánhangzós töltőhangot illeszt. Ha a versmérték sok szótagú, mint pl. a Kazim folyó mellékén szentnek tartott 3 | 3 || 3 | 3-as séma, a szöveg úgy felhígul a töltőelemektől, hogy leginkább a „tuvudsz ivigy beszélni” madármelyvre emlékeztet. De ez mit sem zavarja a szerzőt, hiszen az éneknyelv amúgy is különös nyelv, a legújabb alkotások nyelvvezete is olyan archaikus nyelvtant használ, mintha az Ómagyar-Mária-síralmat ismernénk fel egy magyar nótában. Az éneknyelvhez nem szokott fiatalságnak annál több nehézséget okoz a megértés.

Az egyéni ének témáját és makrostruktúráját tehát részben a szerző, részben a hagyomány adja, míg a tulajdonképpeni stílus és verselés – bár nagyon verbális – a helyi hagyomány függvénye. Sok idős ember úgy tartja, hogy az énekköltés nem egyéb, mint a sor hosszúságú formulákkal való egyéni játék. Ezek a jelzői formulák garantálják az alkotás képszerűségét, hiszen ha az ének sorai olyan kifejezőek, mint a közkeletű „bálványszem sötét vészes éj” vagy „égi hó fehérségű fövenypart”, akkor az egyéni mű művészi hatása biztosított.

Az egyéni énekekről

Az európai középkor dolgozó rétegeinek jobbágyi közösségekbe való szervezését és nivellálását nem ismerő, az új korban kizárólag az egyéni halász-vadász szerencsétől függő obi-ugor társadalomban az egyéni ének a személyiség jelentőségének adekvát tükröződése. Afféle művészi személyi igazolvány, melyet minden egyes ember igyekezett hátrahagyni az utódok számára, pontosan megjelölve a nevét, származását, lakhelyét a kezdő formulában. Ez volt az egyetlen biztosíték arra, hogy híre két-három nemzedékig tovább él halála után. A XX. század elején az átlagos obi-ugor kb. tízéves korában költötte első önálló énekét 30-40 sor terjedelemben, bár a felnövekedésén kívül még nem nagyon volt beszámolója. Később ezt beleépítette házassodásának, majd egész sorsa alakulásának énekébe – így alakultak ki a reprezentatív, valóban történeti értékű sorsénekek. Ettől függetlenül az elsajátított készség birtokában akárhány éneket költhetett lakóhelye szépségeiről, pillanatnyi hangulatairól, társadalmi viszonyairól. A reprezentatívnak szánt éneket hosszan csiszolgatta, nem is igen adta 80 sornál alább.

Az egyéni énekkincs hagyományozódásában kiemelkedő szerepük volt a nőknek, akiknek – hacsak nem voltak sámánnők – a kultikus műfajok előadása tiltott volt, s így egyéni énekekkel kárpótolták magukat. A szerzőséget szigorúan számon tartották, de az előadásnak nem voltak különösebb kötöttségei: bárki elénekelhette emlékezésül bárki énekét. Az előadás alkalm (s részben a mű keletkezése) szerint két ellentétes szituáció különböztethető meg: az ingerszegény helyzetek, pl. hosszú csónak- vagy szánút, hálókötés, varrás stb. – ilyenkor szívesen énekeltek és költöttek lírai-leíró műveket a környezetről, önmagukról; a fokozottan ingergazdag, érzelmi túláradást okozó helyzetek, pl. mulatozás, váratlan találkozás, veszélyből való megmenekülés stb. – ilyenkor énekeltek saját dicsekvő énekeiket, megemlékezésépp másokét is, költöttek epikus éneket az előzőekben történetekről. Jelenleg az éneklés fő alkalm a vendégeskedés, az utóbbi típusú szituációk, ahol a pillanatnyi hangulattól vezérelve, bárki bármit énekelhet. Az ilyen éneklés csak szóló formában történik (az obi-ugor énekekre amúgy is jellemző a szólós előadás), egyszerre többen kezdhethetnek különböző dalokba, a hallgatóság csak az énekek elejét kíséri figyelemmel. Valamivel nagyobb feltűnést kelt, ha az énekes aktualizálja a művet, vagy ha ajándéknak szánja a hallgatóság részére.

Az egyéni éneklésnek többféle stílusa van, melyeket a szándék és alkalom, illetve a területi hagyományok határoznak meg. Az egyszerű alkalomra költött improvizáció természetesen nem versenget stilisztikai szempontból a sokág csiszolatott reprezentatív énekkel. Territoriális megoszlásban az északabbi (az osztjákoknál a Kazim folyótól kezdődő) vidéken a dallamok egyszerűbbek, így a

szöveg sokkal variábilisabb – bár kevésbé kifinomult. A Kazim folyótól délre eső serkáli és nizjami osztjakoknál, éppen a későbbi gazdasági és kultikus központ területén, déli hatásra bonyolultabb, invariábilis dallamok használatosak. Ennek megfelelően a szöveg kötöttségei nagyobbak, a jelzős formulák kötelezősége miatt a stílus eléri a díszítettség maximumát. Ebben a stílusban a szerző, ha komoly, emelkedett hangú énekkel akarja kiemelni személye jelentőségét, kénytelen a kultikus énekek funkcionális okokból emelkedett formuláihoz fordulni, lakóhelyének, társadalmi csoportjának, a tekintélyes bálványszellemekhez való viszonyát hangsúlyozni, különben az általános túldíszítettségben elvész a méltósága. Ez a stílus később a Kazim folyó Ob menti torkolatvidékére is kiterjedt, s dívik mind a mai napig az idősebb nemzedék körében, bár jelenleg a bálványszellemek sűrű emlegetése nem feltétlenül tükröz valódi vallásos hitet.

ANNA NYIKITYICSNA LISZKOVA ÉNEKEI

Liszkova asszony dalai sorszerkezetűek, két- és hárommagúak. A sorrendet a dallammagok száma, azon belül a hangsor jellege (kis-, illetve nagyterces), azon belül pedig a hangterjedelem szerint alakítottuk ki.

Kétmagú dallamok

Matrjonuska Andrijovna... *mătronuska(ja) andrijovna(ja)*

Az ének a Kis-Szoszva vidékéről származik. Az adatközlő a férjétől hallotta, aki a 40-es években az Ob mellől télen a Kis-Szoszvához járt vadászni. Az ének szerzőjét, azaz főhősét nem ismeri. Nyilván az obi vadászok megvendéglélésekor költötte egy asszony. Töredékes szöveg.

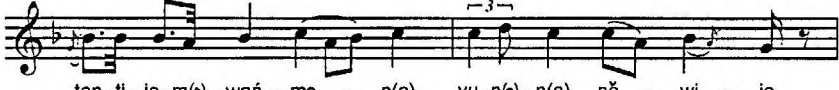
[mätronuska(ja).....and]ri - jow - na - (ja)
Matrjonuska Andrijovna, 3-7

tapt-jan juš - o - w(a) tay - tep aj naj,
3-7 hetven ösvény végét őrző kis úrnő,

xut' - jan juš - o - w(a) tay - te - p(a) ne - (na),
hatvan ösvény végét őrző nő,

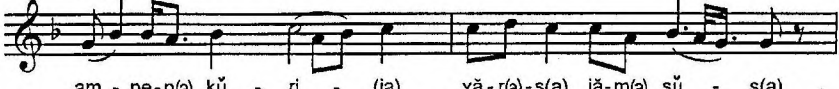
 mŭ - j(ə) ne - (nə) lõ - pi - j(u - ɣə)t - te - m(i - ši)?
(én,) nő, mit mondok?

5

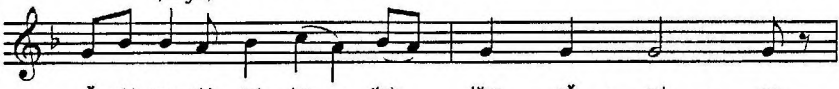
 tap - ti - je - m(ə) waŋ - mə - p(a) ɣu - n(ə) - ŋ(a) nõ - wi - je
Het(edik égbe)li képű (?), fűstryilásos fényes

 a - ši - (yi) - je - m(a), (ɣ)a - ši - (yi) - jem
(istenem) atyácskám, atyácskám

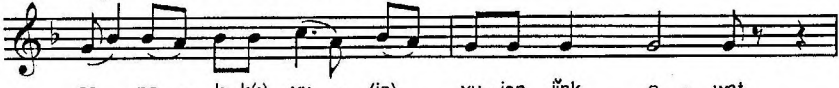
 am - pe - n(ə) kŭ - ri - (ja) ɣă - r(ə) - s(a) jă - m(ə) sŭ - s(a)
kutyaláb(nak járható) vékony havú ősz

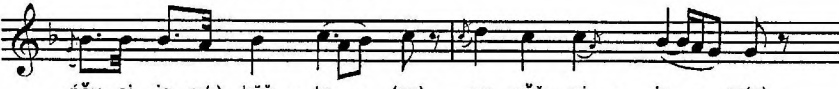
 ĩ - n(ə) we - r(ə) - tat ke - (ja) jăm pő - raj - na
alkotásának jó idején

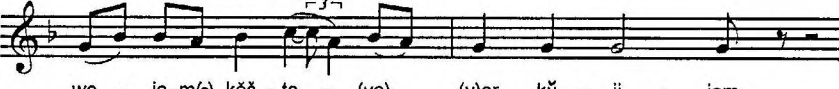
 as pe - lə - k(ə) ɣu - (ja) je - laŋ jŋk e - wə - t(a),
Ob-felöli ember szentséges vizétől,

10

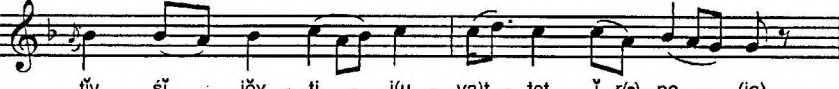
 as pe - lə - k(ə) ɣu - (ja) ɣu - jaŋ jŋk e - wat
Ob-felöli ember emberes vizétől

 nõɣ - si - je - m(ə) kăš - ta - (ɣa) ar pőš - xi - je - m(a),
cobolykereső sok fiacskám,

 wo - je - m(ə) kăš - ta - (ɣa) (ɣ)ar kŭ - ji - jem
jávorkereső sok fiókám

 tŷ ŝ jőɣ - ti - j(u - ɣə)t - tet ĩ - r(ə) - na - (ja)
ide érkeztiükör

om - sə - m(a - ɣa) su - n(u) (ɣ)a - ri(ɣ) jă - m(ə) tet,
 (asztalra) tett nyíredény sok jó tartalmát,

15 om - sam ke - wa - n(a) (ɣ)a - ri pǎ - san
 (asztalra) tett palack sok asztal(terítéket)

tš - ɣ(i) šī tut' - t'i - j(u - ɣa)t - te - t(i - je).
 hoznak ők,

măt - ro - nu - š(a) - ka - (ja) and - ri - jow - na - (ya),
 Matrjonuska Andrijovna,

to - wi - je - m(ə) wa - si - (ju) mǎr - kə - ŋ(ə) jǎm još
 tavaszi réce szárnyá(hoz hasonló) jó kézzel

ma šī to - t'i - j(u - ɣa)t - te - m(i - ši - je),
 álldogálok én,

20 sű - si - je - m(ə) wa - si - (ju) mǎr - kə - ŋ(ə) jǎm još
 őszti réce szárnyá(hoz hasonló) jó kézzel

ma šī (ɣ)om - si - j(u - ɣa)t - te - m(i - ši - je).
 üldögélek én,

riox - si - je - m(ə) kǎš - ta - (ɣu) (ɣ)ar pǒ - xi - jem
 Cobolykereső sok fiacskám

we - tə - m(ə) unt - wo - j(a) te - tə - ŋ(ə) jǎ - m(ə) pǎn - t(a)
 vadászott erdei vad(dal) teli jó csapásra

A dallam kisterces, kvint hangterjedelmű. Kétféle sorból (A és B) építkezik. A sorok végig szabályosan váltakoznak (AB AB AB stb.), a szöveg azonban nincsen strófákba szedve. A hosszú mondatok ugyan 3 esetben B sorra végződnek, de egyrészt 2 esetben A sorra (21. és 31. sor), másrészt a dalban számos olyan B sor van, amelyre nem a szövegegység vége esik (2., 6., 8. stb. sorok). A strófikus szerkezetnek leginkább az mond ellent, hogy a dal A sorra végződik.

Kisebb változtatások mindkét sorfajtaban megtörténnek. Az A és B sor is vagy tercőről, vagy az alaphangról indul (lásd 5. és 7., illetve 4. és 6. sor). Mindkét sorfajta folytatása meglehetősen egységes, ritmikájától és a díszítésektől eltekintve. Az A sor és B sor a hasonló sorkezdet ellenére határozottan elkülönül egymástól: dallamvonaluk az első ütem második felében és a második ütemben teljesen különböző.

1	<i>mātronuska(ja) andrijowna(ja)¹</i>
<i>tapt-jaŋ juš-ow(a) taytep aj naj,</i>
<i>χut'-jaŋ juš-ow(a) taytep(a) ne(ŋa),</i>
<i>müj^(a) ne(ŋ[?]) löpij(uya)ttet(iši)?</i>	1	Matrjonuska Andrijovna
hetven ösvény végét őrző kis úrmő, ²
hatvan ösvény végét őrző nő,
(én) nő, mit mondok?
5	<i>tapt'jem^(a) waŋmap(a) χun^(a)ŋ(a)</i>
<i>nöwije</i>
<i>aši(yi)jem(a), ⁽ⁿ⁾aši⁽ⁿ⁾jem</i>
<i>ampen^(a) küri(ja) χār^(a)s(a) jām^(a)</i>
<i>süs(a)</i>
<i>ŋ^(a) wer^(a)tat ke(ja) jām pörajna</i>
<i>as pelək^(a) χu(ja) jeləŋ jŋk</i>
<i>ewat(a),</i>	5	Het(edik égbeli) képű (?), füstnyílá-
sos fényes
(istenem) atyácskám, atyácskám ³
kutyaláb(nak járható) vékony havú
ősz ⁴
alkotásának jó idején
Ob-felőli ember szentséges
vizétől,
10	<i>as pelək^(a) χu(ja) χujəŋ jŋk ewat</i>
<i>ňöχs⁽ⁱ⁾jem^(a) kášta(ya) ar</i>
<i>pöšχijem(a),</i>
<i>wojem^(a) kášta(ya) ⁽ⁿ⁾ar küjijem</i>
<i>tŋy šŋ jöχtj(uya)ttet ír'na(ja)</i>	10	Ob-felőli ember emberes vizétől
cobolykereső sok fiacskám,
jávorkereső sok fiókám ⁵
ide érkeztükkor

¹ Schmidt Éva jegyzete szerint az énekekben előforduló sorfajták a következők: 3 | 2 || 3 | 2 (A sor), illetve 3 | 2 || 2 | 2 (B sor) (a szerk.).

² A Kis-Szoszva mellett sok vadászösvény húzódott, az asszony ezeket figyelte, hogy jön-e valaki, aki megszáll nála.

³ Két kifejezés kontaminációjából alakult forma. Az egyik: *tapt/χut wešpə χunəŋ turəm* 'im siebenten (Himmel) mit Firstbalken und Rauchloch (wohnender) turəm', amely az égisten lakóhelyére vonatkozik, a másikban a *wešpə* szó helyett az égisten alakjára vonatkozó *waŋmap* 'gesichtig, gestaltig' szó áll, minek következtében a kifejezés többi része nehezen értelmezhetővé válik. Steinitz adatközlője, D. P. Tyerbityev a *χunəŋ* szót népetimológiával 'gewesener'-nek fordította (*χun* 'wann', *χunt* 'einstmals'), Ny. I. Tyerjoskin szerint 'szentséges' jelentése van (vö. OVE II: 230).

⁴ Az obi-ugor népköltészetben gyakori frázis, az adatközlő szerint arra utal, hogy kutyával csak ősszel, a vékony hó idején lehet vadászni. Decembertől, amikor már a vastag hóban elsüllyedne a kutya, a vadászok kutya nélkül járnak. Ny. I. Tyerjoskin szerint *χārəs* 'hótalán'.

⁵ Ti. a Közép-Obról rendszeresen téli vadászatra érkező férfiak.

<i>omsəm(aya) sun(u) ⁽ⁿ⁾ari jām^(a) tet,</i>	(asztalra) tett nyíredény sok jó tartalmát,
15 <i>omsəm kewan(a) ⁽ⁿ⁾ari pāsən</i>	15 (asztalra) tett palack sok asztal(terítéke)t
<i>tŷ⁽ⁿ⁾ šī tuŷtŷ(uya)ttet(ije).</i>	hoznak ők.
<i>mātronuś^(a)ka(ja) andrijow-</i>	Matrjonuska Andrijovna,
<i>na(γa),</i>	
<i>towijem^(a) wasi(ju) mārkaŋ^(a) jām</i>	tavaszi réce szárnyá(hoz hasonló)
<i>još</i>	jó kézzel ⁶
<i>ma šī toŷtŷ(uya)ttet(išije),</i>	álldogálok én,
20 <i>sūsijem^(a) wasi(ju) mārkaŋ^(a) jām</i>	20 őszi réce szárnyá(hoz hasonló) jó
<i>još</i>	kézzel
<i>ma šī ⁽ⁿ⁾omsij(uya)ttet(išije).</i>	üldögélek én.
<i>ńōχsijem^(a) kāsŷa(γu) ⁽ⁿ⁾ar pōχijem</i>	Cobolykereső sok fiacskám
<i>wetəm^(a) unt woj(a) tetəŋ^(a) jām^(a)</i>	vadászott erdei vad(dal) teli jó
<i>pānt(a)</i>	csapásra
<i>tŷ^(a) šuštet ke(ju) jām^(a) jūpijna,</i>	lépésük után,
25 <i>wetəm^(a) woji(ju) tetəŋ^(a) jām</i>	25 vadászott vad(dal) teli jó
<i>pānt(a)</i>	csapásra
<i>tŷ^(a) šuštmet ke(ja) jām^(a) jūpijna</i>	léptük után
<i>jāšŷa jeŋki(ju) tetəŋ^(a) pāsən(a)</i>	ivó itallal ⁷ teli jó asztalhoz
<i>tŷ šī ⁽ⁿ⁾omsij(uya)ttet(ije).</i>	ülnek ők.
<i>mātronuśka(ju) ⁽ⁿ⁾andrijowna(γa),</i>	Matrjonuska Andrijovna,
<i>own(a) šārka(γa) jām^(a) jošemna</i>	színültig (töltött) kupicát jó kezemmel
<i>ma šī wŷjtŷ(uya)ttet(išije)...</i>	(fel)veszek én...

⁶ A vonuló récék szárnyának kitartásához hasonlítja serénységét a vendéglátásban.

⁷ A vodka költői megnevezése.

Medve-gombos, táplálékos Nyarasz...

in woj'tem^(a) kīŋ^(a)nəp(a) tantəŋ ńaras ...

Az adatközlő a 40-es években tanulta az éneket férjétől, aki kis-szoszvai medveünnepen hallotta. Pontosabb származási helyét, főszereplőjét és szerzőjét nem tudja azonosítani. 1980-ban váltig állította, hogy egyszerű női ének, amit az asszonyok otthon énekelgettek, medveünnepen „nemigen énekelgettek ezt”. Az 1982-es pótgyűjtéskor mondta csak meg, hogy medveünnepi színjáték.

A színjáték a természetfeletti tematikájú típushoz tartozik; az „Erdőbe vitt lány” (*unta wūjam ewə*) története. Maga a motívum igen elterjedt más műfajokban is, az adatközlő a Serkalka folyó környéki Pentahovok eredetmondáját idézte analógiaként. E nemzetségág a monda szerint egy ilyen erdőbe vitt, később fiastul viasszaszökött nőtől ered.

Szüzsé: a lányt apja akarata ellenére eladja menyasszonynak. Kérője elől megszökvén lefekszik egy közeli rétre, hogy meghaljon. Eszméletét veszti, egy *mīš-xu* (tündérszerű erdei lény, a vadászszerencse adományozója is) magához veszi. Az apa sámánokkal keresteti az elveszett lányt, de utolsó lova feláldozása árán is csak rövid időre láthatja meg; tündérférje nem engedi haza.

Az éneknek van egy befejező része, amit az adatközlő elfelejtett. A néphitben az erdőben nyomtalanul eltűnt embereket úgy tekintik, mintha egy ellenkező nemű *mīš*-lény kívánta volna meg őket házastársul és az erdei lények társadalmában folytatnák életüket.

in woj - t'e - m(a) kī - ŋ(a) - nə - p(a) tan - taŋ ńa - ras
Medve-gombos, táplálékos Nyarasz (folyó)

ī - n(a) pe - l(a) - ka - t(a) xu - (yu) c - sí - jem - na
mīlłeki ember apám

te - ka - n(a) - t(a) - ŋe - n(a) šō - par wō - x(a) pā - ta,
kielégíthetetlen(ül sok) ~~szor~~-ezüstért,

te - kə - n(ə) - ta - ŋen ɪn ka - mə wō - χ(ə) pā - ta
kielégíthetetlen(ül sok) kama-czüstéri

5 xu - ji - ŋ(a) wō - χa - t'(a) sí - ra - ŋ(ə) xu - ja - (ya)
emberes lógulka (vidéki) nemzetségű embernek

ma sí ta - ni - (ju) - ya - te - m(i - je).
eladott (menyasszonynak) engem.

aj nő - m(ə) - sa - ŋ(ə) ne - (ja) já - m(ə) nő - m(ə) - si - jem
Fiatal elméjű nő jó elmémnek

ma (y)ān pī - ta - m(u) (y)īn jān pā - ta,
mivel nem tetszett,

šān - ša - ŋ(a) ku - r(ə) - ti - (ju) šān - ši - je - m(a - ya)
háts falucskám háta mögé

10 ma sí šu - ši - (ju) - ya - te - m(i - je).
ellépdelek hát én.

ɪn to - ri - je - m(ə) wa - n(ə) - ši - (ja) (y)et - man xə - r(ə) rō - ta
Áradmünytyuvi sással benőtt pusztá földnyelvre

ma tām jōχ - ti - (ju) - ya - te - m(i - je).
érkezem én.

ɪn tām ō - ta - m(o) tā - xi - je - m(ə) - na - (ya)
E fekvő helyemben

un tũ - wi - je - m(a) u - na(y) woj - na
nagy csontocskákat nagy állat

15 tã - ta (y)at at - mi - (ju) - ya - ta - (yi - ši - je),
hadd hordozza (széjjel),

aj tũ - wi - je - m(o) (y)a - j(iy) woj - na
kis csontocskákat kis állat

tã - ta (t)at wũj - ti - (ju) - ya - ta - (yi - je - ya).
hadd vigye (széjjel).

xũw õt - me - m(a) ke - (ja) xõj - na wan - tam,
Hosszan ha feküdtem, ki látta (volna),

wan õt - me - m(a) ke - (ja) xõj - na (y)uj - ti - jəm?
röviden ha feküdtem, ki tudta (volna)?

20 jo - šem ke xu - ta n - t(a) - te - m(i - je),
Kezemet ha érzékelem,

xo - ša-m(a) ša - ši - (ju) - ya - ta - t(i - je - ya),
meleg(nek) érződik,

kũ-rem ke xu - ta - n(a) - t(a) - te - m(i - je),
lábamat ha érzékelem,

xo - ša-m(a) ša - ši - (ju) - ya - ta - t(i - je - ya).
meleg(nek) érződik.

 ná - ri - je - m(ə) naŋ - k(i) - ja pŋn - ma - ŋ(a) ɣot

Karcsú vörös/enyő(ből) rakott házba

25

 xun - ta tā - ŋə - t(u) - ta - me - m(i) - je - ya),

valamikor (úgy látszik) bevitték engem,

 sūr - ti - jem pū - nə - (jo) ɣo - šə - m(ə) tīy - - ta,

kétéves rénborjú bundás meleg fészekbe,

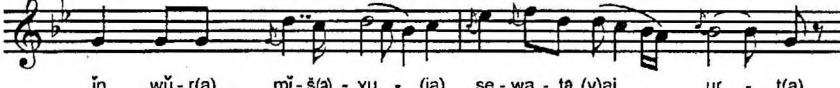
 pe - še - m(ə) pū - nə - (ja) ɣo - šə - m(ə) tīy - ta - (ya)

egyéves rénborjú bundás meleg fészekbe

 xun - ta ma (y)ut - ti - (ju) - ya - me - m(a - ja).

valamikor (úgy látszik) befektettek engem.

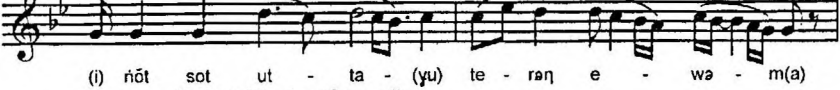
 ĩn wū - r(a) mī - š(ə) - xu - (ja) se - wa - tə (y)aj ur - t(a)

Vadon(beli) tündér hajfonatú (szépségű) fiatal fejedelem

30

 ma pū - ŋ(ə) - te - m(ə) - na - (yu) tā - ta ší (y)öt - - tat.

az én oldalam mellett hát itt fekszik.

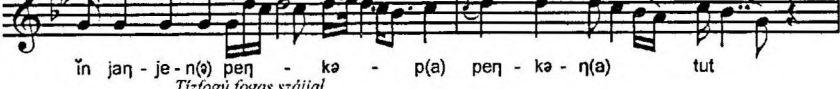
 (i) nŋt sot ut - ta - (yu) te - rəŋ e - wə - m(a)

Orr(r)a valój száz gyökéres csókot

 ĩ - ɣa mū - j(i) wūj - ti - (ju) - ya - te - man - sār.

váltunk hát együtt.

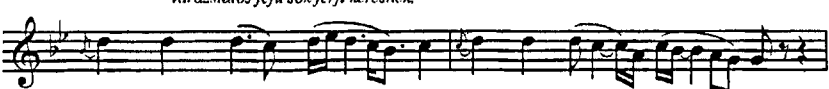
 ĩn jaŋ - je - n(ə) peŋ - kə - p(a) peŋ - kə - ŋ(a) tut

Tízfogú fogas szájjal

 xö - tə tũ - w(ə) jas - ti - (ju) - ya - ta - t(i) - je):
miképpen szőlő:

35
 " - in es - mə - η(ə) me - w(ə) - tə - p(u) jām a - ši - je - n(a)
- Bimbós mellű jó apád (és)

 šār - tə - η(a) (γ)uχ - pa - (γu) (γ)ar χu kās - tat,
varázslatos fejű sok férfit keresnek,

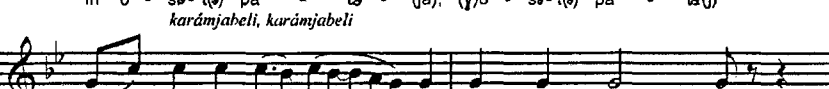

 kej - ηη uχ - pa - (γu) ar ne(η) kă - š(ə) - tə - t(a);
igézetes fejű sok nő keresnek;

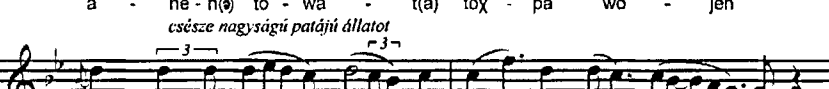

 tő - wat - te - η(ə) ne - (ju) jām tő - wat - ten
(teljes) nagyságú nő jó nagyságod(ban)

 tũ - w(i) ši kă - n(ə) - ši - (ju) - ya - ta - t(i) - je - ya).
keres ő.

40
 šũ - šə - η(a) mew - tə - p(u) jām jĩv ši - yen
Csecses mellű jó anyád

 in o - šə - t(ə) pă - tə - (ja), (γ)o - šə - t(ə) pă - ta(j)
karámjabeli, karámjabeli

 a - ne - n(ə) tő - wa - t(a) tőχ - pa wo - jen
csésze nagyságú patájú állatot

 am - pe - n(ə) kũ - rə - (ju) χă - r(ə) sũs art - na - (γə)
kutya láb(ának járható) puszta őszkor

na - jə - ŋ(a) mī - ɣ(u) ker - t(ə) - maŋ xu
űrűs földet körülkerülő férfi

45 a - ši - je - ta - (ɣo), a - ši - je - t(a - ɣə)
apjának, apjának

pör - šə - ŋ(a - ɣə) wo - j(u) jī - raŋ jām pä - san
sörényes állat véráldozatú jó asztalt

ši ke to - t'i - (ju) - ɣə - tə - t(i) - je - ɣə),
ha állít ő,

tat - ma - ŋ(a) pū - t(u) ši - sə - t(ə) ke - šə,
kimert üst (kihűlésének) jó idejére,

ta - tam a - nə - (ju) ši - sə - t(ə) ke - šə - (ɣə)
kimert edény (kihűlésének) jó idejére

50 tő - wət - te - ŋ(ə) ne - (ju) jām tő - wət - ten
(teljes) nagyságú nő jó nagyságod(ban)

ma ši šə - ši - (ju) - ɣə - te - m(i) - ši - je).
megmutattak én.

jet pet ut - ta - (ɣu) xə̌t - tə - ŋ(ə) tu - ram
Az eljövendő napos világot

ma xo - te - m(ə) - na - (ɣə) ši - tə ši (ɣ)ut - tə - n(a),
az én házámban éled (majd),

jřw - ŋ(a - ya) šaš men want - tij - man,
lányos térdet látunk (majd),

55 pő - xə - ŋ(a - ya) ša - š(o) men want - tij - man."
fiás térdet látunk (majd).

A dallam kisterces, szekszt hangterjedelmű. Kétféle sorból (A és B) építkezik. A sorok végig szabályosan váltakoznak (AB AB AB stb.). A szövegegységek vége 12 esetben B, de másik 12 esetben A sorra hangzik el, a legfontosabb pedig, hogy az ének A sorral zárul, ami egyértelműen igazolja, hogy strófikus szerkezetről itt sem beszélhetünk.

Anna Nyikityicsna igen sok díszítést, hajlítást énekel dalaiban, de ebben a többihez képest is rendkívül sokat. A sorok változatait elsősorban a díszítések adják. Az A sorok többségében a dallam az 1. fokon zárul (pl. 1., 5., 7. stb. sorok), de két esetben (3. és 55. sor) a dallam megmarad a 3. fokon. Érdekes módon a két terc-végű A sor egyike a záró sor, így a dallam egyrészt A sorral fejeződik be, másrészt nem az alaphangon, hanem a tercen végződik. A B sor egyik változata az alaphangról indul, majd a kvart elérése után visszaereszkedik az alaphangra (pl. 2., 4., 6. stb. sorok); a másik változat kvartról indul és az első ütem második felében a kvartra történő visszalépéstől eltekintve végig ereszkedik, amíg el nem éri az alaphangot (pl. 20., 22., 24. stb. sorok: ezekben a kvartot még előke sem előzi meg). A kvartról induló változatok a dal előrehaladtával egyre gyakoribbak; amíg a 2., 4., 6. sor az alaphangról indul, a 8. sortól előkés vagy előke nélküli kvartról. A 40. sortól az első hang az alaphang, a második a kvart; ez váltakozik az előkés vagy előke nélküli kvartról indulással.

1 ŋ wojřem^(a) křŋ^(a) nap(a) tantəŋ
ńaras²
ŋ^(a) pel^(a) kat(a) řu(řu) ařijemna
teķn(a)tanen(a) šőpər wőř^(a) pāta

1 Medve-gombos,¹ táplálékos
Nyarasz
melléki ember apám
kielégíthetetlen(ül sok) šőpər ezüstért,

¹ Az adatközlő nem ismeri a frázis jelentését. Tyerjoskin szerint *woj křŋən* 'medvegomb (pálcika, melyet nyúzáskor a medve hasára tesznek – ha hím, ötöt, ha nőstény, négyet –, a késsel odaérve úgy tekintik, mintha vetkőztetnék a ruha gombjait gombolnák ki)'. A frázis eredete nem ismeretes számomra.

² Schmidt Éva jegyzete szerint az énekekben előforduló sorfajták a következők: 3 | 2 || 3 | 2 (A sor), illetve 3 | 2 || 3 | 1 (B sor) (a szerk.).

- 5 *tekən^(a)tanen in kamə wōχ^(a) pāta*
 5 *χujη(a) wōχat(a) sīrəη^(a) χuja(γa)* kielégíthetetlen(ül sok) *kamə* ezüstért
 5 *ma sī tani(ju)γatem(ije).* emberes Vogulka (vidéki)³
aj nōm^(a)səη^(a) ne(ja) jām^(a)nōm^(a)- nemzetségű embernek
sijem eladott (menyasszonynak) engem.
ma ^(a)ān pītəm(u) ^(a)in jām pāta, Fiatall elméjű nő jó elmémnek
šānšəη(a) kur^(a)ti(ju) šānšijem(aγa) mivel nem tetszett,
 10 *ma sī šuši(ju)γattem(ije).* háttas falucskám háta mögé
in torjem^(a) wan^(a)ši(ja) ^(a)etmaη 10 ellépdelek hát én.
χār^(a) nōta Áradmánytavi sással benőtt pusztá
ma tām jōχti(ju)γatem(ije). földnyelvre
in tām ōtəm(o) tāχijem^(a)na(γa) érkezem én.
un tūwijem(a) unə^(a) wojna E fekvő helyemben
 15 *tāta ^(a)at atmi(ju)γatə(γišije)* nagy csontocskámat nagy állat
aj tūwijem(o) ^(a)aj(i^γ) wojnə 15 hadd hordozza (széjjel),
tāta ^(a)at wūjti(ju)γatə(γijeyə). kis csontocskámat kis állat
χūw ōtnem^(a) ke(ja) χōjna hadd vigye (széjjel).
wantəm Hosszan ha feküdtem, ki látta
wan ōtnem^(a) ke(ja) χōjna ^(a) (volna),
ujtijəm? röviden ha feküdtem, ki tudta
 20 *jošem ke χutənt(a)tem(ije),* 20 Kezemet ha érzékelem,
χošəm^(a) šaši(ju)γatat(ijeyə), meleg(nek) érződik,
kūrem ke χutən^(a)t(a)tem(i^γ), lábamat ha érzékelem,
χošəm^(a) šaši(ju)γatat(ijeyə), meleg(nek) érződik.
nārijem^(a) nanη(ija) pōnmaη(a) Karcsú vörösfenyő(ből) rakott
χot házba
 25 *χunta tāηət(u)tamem(ijeyə),* 25 valamikor (úgy látszik) bevitték engem,
sūrtijem pūnə(jo) χošəm^(a) kétéves rénborjú bundás meleg
tīγta fészekbe,

³ Az adatközlő a Berjozov mellett az Obba torkolló Vogulka folyóra gondol. Az Uralban és a Nyugat-szibériai-síkságon azonban legalább négy Vogulka nevű folyó van, arról nem is beszélve, hogy a *wōχat* szó mint a vogulok népeve is használatos az obi osztjások egyes csoportjainál. Ni 'pelimi vogul', Kaz 'északi vogul' jelentéssel adatolja Karjalainen (KT 215b), Tyerjoskin szerint Ni 'kondai osztják', a kis-szoszvai G. P. Szmolin szerint a Konda mellékén levő Vogulka folyóra vonatkozik. Valószínűleg ebben a jelentésben értendő.

⁴ Az énekben nemcsak *aj > ij*, hanem *ay > iy* változás is végbemegy. Szavakban *j* előtti, és a töltőhang *j* előtti helyzetben *a* fonémát jelölök.

<i>pešem^(a) pñə(ja) xošəm^(a)</i>	egyéves rénborjú bundás meleg
<i>tīŋta(ŋa)</i>	fészekbe
<i>χunta ma ⁽ⁿ⁾utti(ju)ŋamem(aj^a)</i>	valamikor (úgy látszik) befektettek engem.
<i>in wūr(a) miš^(a) χu(ja) sewat(ə)</i>	Vadon(beli) tündér hajfonatú
<i>⁽ⁿ⁾aj urt(a)</i>	(szépségű) ⁵ fiatal fejedelem
30 <i>ma pñŋ^(a)tem^(a)na(ŋu) tāta šī</i>	30 az én oldalam mellett hát itt
<i>⁽ⁿ⁾ōttat.</i>	fekszik.
<i>⁽ⁱ⁾ñōt sot utta(ŋu) terəŋ ewəm(a)</i>	Orr(ra való) száz gyökeres csókot
<i>īχa müj⁽ⁱ⁾ wūji(ju)ŋatemənsär.</i>	váltunk hát együtt.
<i>in janjen^(a) penkəp(a) penkəŋ(a) tut</i>	Tízfogú fogas szájjal
<i>χōtə tūw^(a) jasti(ju)ŋatat(ije):</i>	miképpen szól ő:
35 <i>“-in esmən^(a) mew^(a)təp(u) jām</i>	35 – Bimbós mellű jó
<i>ašijen(a)</i>	apád (és)
<i>šärtəŋ(a) ⁽ⁿ⁾uxpa(ŋu) ⁽ⁿ⁾ar χu kăštət,</i>	varázslatos fejű sok férfi keresnek, ⁶
<i>kejŋəŋ uxpa(ŋu) ⁽ⁿ⁾ar ne(ŋ)</i>	igézetes fejű sok nő
<i>kăš^(a)tət(a);</i>	keresnek;
<i>tōwatten^(a) ne(ju) jām</i>	(teljes) nagyságú nő jó
<i>tōwatten</i>	nagyságod(ban)
<i>tūw⁽ⁱ⁾ šī kăn^(a)ši(ju)ŋatat(ijeŋa).</i>	keres ő. ⁷
40 <i>šūšəŋ(a) mewtəp(u) jām jīŋšīŋen</i>	40 Csecses mellű jó atyád
<i>in ošət^(a) pătə(ja), ⁽ⁿ⁾ošət^(a) pătə⁽ⁱ⁾</i>	karámjabeli, karámjabeli
<i>anen^(a) tōwat(a) tōχpa wojen</i>	csésze nagyságú patájú állatot ⁸
<i>ampen^(a) kūrə(ju) χār^(a)9 sūs</i>	kutyaláb(nak járható) pusztá
<i>artna(ŋa)</i>	őszkor
<i>najəŋ(a) miŋ(u) kert(ə)maŋ χu</i>	úrnős földet körülkerülő férfi ¹⁰
45 <i>ašijeta(ŋo), ašijet(aŋa)</i>	45 apjának, apjának
<i>pōrsəŋ(aŋa) woj(u) jīrəŋ jām</i>	sörényes állat ¹¹ véráldozatú jó asztalt
<i>pāsan</i>	

⁵ A *wewat* / *wenšat* elemű hasonlító szerkezeteket 'alakú'-nak vagy 'szépségű'-nek fordítják gyakran az adatközlők. A lányt elvivő *miš*-férfi értendő rajta.

⁶ Az elveszett személyeket és tárgyakat sámánokkal kerestették.

⁷ Élve, teljes nagyságában akarja látni a lányát.

⁸ Az áldozati ló megjelölésére szolgáló frázis.

⁹ *χārs* 'vékonyhavú' helyett, a szóvégi *s*-e miatt nem hallatszik.

¹⁰ A Világügyelő fejedelem, *turəm* isten legkisebb fiának poétikus neve.

¹¹ Az áldozati ló megjelölésére szolgáló frázis.

šī ke toī(ju)γatət(ijēγa)
tatman(a) pūt(u) šīsət^(a) keša,
tatəm anə(ju) šīsət^(a) keša(γa)
 50 *tōwatten^(a) ne(ju) jān tōwatten*

ma šī šaši(ju)γatem(išije).
jet pet utta(γu) χättən^(a) turəm
ma χotem^(a)na(γa) šīt šī ⁽ⁿ⁾uttən(a),
jīwən(aya) šaš men wanttijmən,
pōχən(aya)¹³ šaš(o) men
wanttijmən.”¹⁵

ha állít ő,
 kimert üst (kihűlésének) jó idejére,¹²
 kimert edény (kihűlésének) jó idejére
 50 (teljes) nagyságú nő jó
 nagyságod(ban)

megmutatlak én.
 Az eljövendő napos világot
 az én házamban éled (majd),
 lányos térdet látunk (majd),
 fias térdet látunk majd.¹⁴

¹² Kb. fél órára.

¹³ *ewen* 'lányos' helyett *jīwən* 'atyás' szerepel a szövegben.

¹⁴ Ti. 'gyerekeink lesznek': a térden ülő gyerekekre (?) vonatkozó, állandósult formula.

¹⁵ Formailag rendhagyó alak; az adatközlő 'детей повидаем' fordítást adott, ebben az esetben azonban *wantijitəmən* alak lenne várható.

Kis Annuska Tupurovna
aj ʰannuʃ(ə)ka(ja) tupurowna(jə)

A közép-obi (nizjami és serkáli) osztjások legkedveltebb női táncéneke. Az adatközlő szerint egy aljoskini (*pűkšamat kurt*) lány költötte, aki Bolsoj Atlimba (*antum kurt*) ment férjhez. Keletkezésének ideje a múlt század második felére tehető.

A *kűrínka* nevű női tánchoz való ének. Medveünnepen, a női táncok idején előnyben részesítik az ének nélküli, hangszeres előadást, vagy – hangszer hiányában – a férfi szólóénekest. Más alkalmakkor, pl. otthoni mulatozáskor is szívesen éneklük és táncolják az asszonyok.

A táncot az egyik kart felemelve, a másikat le és hátratéve, hol az egyik, hol a másik lábra nehezede, forogva járják. Tulajdonképpen szólótánc, de egymástól függetlenül többen is táncolhatják.

Az adatközlő táncos alkalmakon tanulta fiatal korában, a befejező részre nem emlékszik.

A szöveg szabályos női sorsének, csak dallama teszi táncénekké. A főhősért eljön a bálba a vőlegénye, a család beleegyezése és a kalim kifizetése nélkül megszőkteni. A lány öccse üldözi őket, de a vőlegény népe békítőleg közbelép.

aj (j)an - nu - ʃ(ə) - ka - (ja) tu - pu - row - na - (jə).
Kis Annuska Tupurovna,

aj (j)an - nu - ʃ(ə) - ka - (ja) tu - pu - row - na,
kis Annuska Tupurovna,

tu - pur mā - k(a) - ʃə - mə - ʃ(a) (y)a - ʃe - m(ə) kă - n(ə) - ʃə - m(a)
Tupur Makszimics apám szerezte

a - ra - ji - ŋə - n(a) xu - (ja) ʃū - ŋaŋ xo - te - mə - n(ə).
énekbeli ember(hez illő) szerencsés házukban,

5

mo - ši - ji - (ja) - n(ə) xu - (ja) šű - řian xo - te - m(ə) - n(a) - j(ə)
mesebéli ember (hez illő) jómódú házukban

e - n(ə) - m(ə) - ta ne - (ja) jo - še - m(ə) jām jír
növekedő nő kezem jó szélét

an - na ší - (ja) (y)en - mi - (ja) - ya - me - m(i - ši - j(ə),
(én.) Anna, im megnövesztettem,

e - n(ə) - m(ə) - ta ne - (ja) kű - re - m(ə) jām jír
növekedő nő lábam jó szélét

an - na ší (y)en - mi - (ja) - ya - me - m(i - ši - j(ə).
(én.) Anna, im megnövesztettem.

10

kā - řas to - w(ə) sa - p(ə) - t(a) men - la (j)aw - tem,
Magas lónyak (alakban) hajló földfokom,

kār - š(ə) wo - j(ə) sa - p(ə) - t(a) men - la (j)a - w(ə) - te - m(a)
magas állatnyak (alakban) hajló földfokom

ma ší (y)u - j(ə) - n(a) - t(ə) - te - m(i - ši).
(meg)látom (?), ime, én.

řn tu - pur mā - k(a) - š(ə) - m(ə) - š(a) (y)a - še - m(ə) k(ə) - n(ə) - š(ə) - m(a)
Tupur Makszimics apám szerezte

kar - ti - je - m(ə) nur - pa - (ja) nu - řan k(ə) - t(ə) wet - ra
vas fogójú fogós két vödört

15

nő-χ(ə)-sə-η(ə) ta-n(ə)-kə - r(a - ya) ʔ-n(ə) nŭm - pi - ja - (ya)
coboly(prémes) vállam fölé

ma (y)a - tə-m(ə)-te - m(a) (y)ʔ-n(ə) jām art - nə,
emeltem jó idején,

nő-wi-je-m(ə) jīŋ - kə - p(a) χŭ - tə-η(ə) jām a - s(a),
fehér vizű halas jó Obhoz,

nő-wi-je-m(ə) jīŋ - kə - p(a) ta-n(ə) - tə-η(ə) jem as
fehér vizű táplálékos szent Obhoz

nŭ-kə ū-s(ə)-te-m(ə) ke - (ja) je - ū-k(ə) pő - raj - na,
lesétáltam kedves idején,

20 nŭ-mi-je-m(ə) (y)a - sə - (ja) χu-jəŋ jīŋ-k(ə) pe - ta
Felső-Ob emberes vidéke felé

pő-n(ə)-ū-m(ə) ū - mə - ū(a) kă-t(ə) jī-m(ə)-ŋə - tam
érett rihizke két jómmal

ma want - te-m(ə) ke - (ja) (y)ʔ-n(ə) pő - raj - nə
nézésem idején

a - j(ə) χu-t(ə) pő-ū(ə)-χə - η(a) jī-m(ə) tă - ro - ka - (ja)
kis lucfenyő-csemetés jó úton

jă-m(ə) to-w(ə) kŷ-r(ə)-ma - η(a) nu - χ(ə) - lə - η(a) tujt
jó lóval befogott támaszos (??) szánnal

25

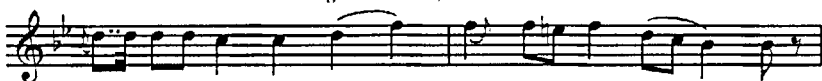
xő-jat šŕ-(ja) jű - wi -' (ja) - ya - ta - t(i - ši - je).

valaki jön, ime,

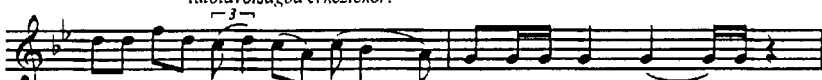
u - ta-ŋ(ə) wű - ša - (ja) jő - xə - t(ə) - ta - tan,

Felismerő távolságra érkeztekor,

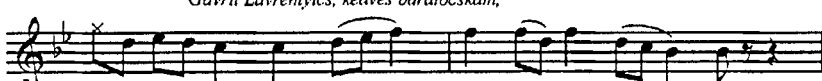
wa-n(ə)-ta-ŋ(ə) wű - ša - (ja) jő - xə - t(ə) - tat - na - (ja):

látótávolságra érkeztekor:

ka-war la-w(ə)-ren - t'ə - š(a) je - šə - k(ə) tuχ - si - je[m],

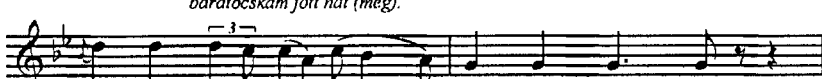
Gavril Lavrentyics, kedves barátocskám,

tuχ-sem ši-(ja) jű - wə - n(ə) - ta - ma - t(i - ši - je).

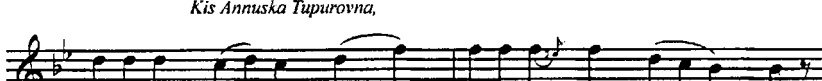
barátocskám jött hát (meg).

30

əj (j)an - nu-š(a)-ka - (ja) tu - pu - row - na,

Kis Annuska Tupurovna,

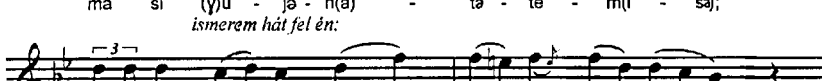
a-m(ə)-tə - m(a) jo - š(a) (y)ŕ - n(ə) jām o - tə - ŋ(a)

örvendő kéz jó végével

ma ši (y)u - jə - n(a) - tə - tə - m(i - ša);

ismerem hát fel én:

a-m(ə)-tə - m(a) kű - ra je-šək jām o - tan

örvendő láb jó végével

ma ši (y)am - ti - (ja) - ya - te - m(i - ši).

örvendezek hát én.

35

tu-pur mǎ-k(a)-śa - ma - ś(a) (γ)a - śe-m(a) kǎ-n(a)-śa - m(a)
Tupur Makszimics apám szerezte

xu-xǎt'-t'e-m(a) pǎ - ta - η(a) kǎ - ra-ś(a) jǎm xot
futó felhő magas(ságú) jó házba

ma tā-η(a)-te-m(a) ke - (ja) je - śak ar - na - (ja)
beléptem kedves idején

am - ta-m(a) kūr - na - (ja) ma śī tāη - tem,
örvendő lábbal lépek hát be,

am - ta-m(a) joś - na - (ja) ma śī tā-η(a)-te - m(a).
örvendő kézzel lépek hát be.

40

ŷn jǔ-wan tu - pu - ra-ś(a) jǎ-m(a) jǐ-γ(a)-pǒ - xem,
Ivan Tupurics jó fivérem,

a-r(a) xu-(ja) tāη - ma - η(a) jǎ-m(a) wet - śor - ka - (ja)
sok embertől látogatott jó táncestet

tǔ-w(a) śī we - ra - n(a) - ta - ta - t(i - śi).
rendez íme ő.

aǰ (j)an - nu-ś(a)-ka - (ja) tu - pu - ro-w(a)-na - (γa),
Kis Annuska Tupurovna,

tu-pur mǎk - śa - ma - ś(a) (γ)a - śe-m(a) kǎn - śam
Tupur Makszimics apám szerezte

45

xu - je-m(ə) po - rə - x(a) kă-r(ə)-ša-tə su-n(ə)-tuk
férfi-törzs magasságú ládát

ma pŭ-š(ə)-te-m(ə) ke - (ja) (ɣ)ĩn jām ar - na
kinyitdsum jó idején

jer - ma-k(a) sŏ-x(ə)-ta - n(a) (ɣ)ar pǎ - la - t'i - ja - (ya)
selyemszövet sok jó ruhát

ma šĩ tum - ti - (ja) - ya - te - m(i - jə).
felöltök hát én,

šĩ-m(ə)-ša-r(a) nŏ-t(ə)-pa - (ja) ĩ[n] kă-t(ə) jă-m(ə) po-š(ə)-me - k(a)
kacsatorrú két jó cipőt

50

ma wa - t(ə) - te - m(a), tu - pu - row - na.
felveszek hát én, Tupurovna.

pĩ-t(ə) xă-r(a) tŏ - wa - t(a) waš u - li - t(ə)-sa - (jə)
Madárháló-vágat nagvságú keskeny utcán

rie-w(ə) - ra-ŋ(ə) tow - ta - m(a) šĩ-m(ə) - ra-ŋ(a) sīj - nə,
csikós ló csikorgó zajával,

pŏ-š(ə)-xə-ŋ(a) tow - ta - m(a) šĩ-m(ə)-ra-ŋ(a) sīj - na - (ya)
fias ló csikorgó zajával

an-na šĩ-(ja) šu - ši - (ja) - ya - te - m(i - je).
Anna, (végig)lépdelek hát.

55

so - t(ə) xu - (jə) tä - η(ə) - ma - η(a) jă - m(ə) wet - šor - ka - (jə),
Száz ember látogatta jó táncestre,

(x)a - r(ə) xu - (jə) tä - η(ə) - ma - η(a) jă - m(ə) wet - šor - ka
sok ember látogatta jó táncestre

ma tä - η(ə) - te - m(ə) ke - (ja - ɣa) je - šak jŭ - pij - na - (jə)
beléptem kedves idején

ĩn jo - ši - t'e - m(ə) pe - lə - k(a) tu - s(ə) jă - m(ə) ja - k(ə)
fél kezecském(re táncolt) ügyes jó táncot

ma šĩ ja - ki - (ja) - ɣa - te - m(i - ši - jə),
táncolok ám én,

60

kŭ - re - m(ə) pe - lə - k(a) tu - s(ə) jă - m(ə) ja - k(ə)
fél lábam(ru táncolt) ügyes jó táncot

ma tă - mə ja - ki - (ja) - ɣa - te - m(i - ši - jə).
táncolok ám én.

ka - war la - w(ə) - ren - t'ə - š(a) tux - si - jem
Gavril Lavrentyics barátocskám

xő - tə mŭ - j(ə) lõ - pi - (ja) - ɣa - ta - t(i - ši - jə):
mŭt mond:

aj an - nu - š(ə) - ka - (ja) tu - pu - row - nă,
- Kis Annuska Tupurovna,

65

nă-ŋə-te-n(ə) tu - ta - (ja) śĩ jö - xə-t(ə)-me - m(a),
téged elvinni jöttem hát,

nă-ŋə-te-n(ə) want - ta - (ja) śĩ jö - xat - mem.
téged elvezetni jöttem hát.

so - ra kĩ-ń(ə)-śa - (ja) so - ra mă - na,
Hamarnál hamarabb menj,

pă-s(ə)-ta kĩ-ń(ə)-śa - (ja) păs - ta mă - na!
gyorsnál gyorsabban menj (készülni)! -

ĩn tu-pur mă-k(a)-śa - mə - ś(a) (y)a - še-m(ə) kă-n(ə)-śa - m(a)
Tupur Makszimics apám szerezte

70

măn - ten pă - tə - ŋ(a) kă - rə-ś(a) jă - m(ə) xot
menő felhő magas(ságú) jó házba

ma tă-ŋ(ə)-te-m(ə) ke - (ja) je - śak ar - na - (jə)
beléptem kedves idején

tu-m(ə)-tə-m(ə) sã - xə - (ja) mőr - tem un - ta
felölthető bunda (minden) mennyiségéig

ma tă-m(a) tu - ma' - - - t'ə - me - m(i - śi - je).
felöltözködöm én.

ka-war la-w(ə)-ren - t'ə - ś(a) tux - si - - - jem
Gavril Lavrenyics barátocskám

75

ka - mən ší to - t'i - (ja) - ya - ta - t(i - ši - je).
kinn álldogál, im (ezalatt).

(i)n(ə) ší - te - m(ə) - na (y)í - n(ə) ke - mē - t(ə)
Ennek utána

ń - ša - j(a) pű - n(ə) - pa - ya (y)í - n(ə) jă - m(a) to - wa
vörös szőrű jó lóra

me - n(ə) tet - ta - mē - n(a), men tet - ta - mən.
felülünk ketten, felülünk ketten.

xő - n(ə) - ta - ta ne - (ŋa) jă - m(ə) wő - te - ma
Elszökő nő jó helyemre

80

ma ší pa - ti - (ja) - ya - me - m(i - ši).
kerülök íme én.

ń - ša - j(a) pű - n(ə) - pa - ya (y)í - n(ə) jă - m(ə) ń - š(ə) - ka - (ja)
Vörös szőrű jó vörösre

wő - ű - ŋa nő - ta - (ja) (y)le - t'a - ŋ(a) xom - šə
varjúcsőrű tarka jó ostorral

tű - w(ə) ší pő - ni - (ja) - ya - ta - t(i - ši - je).
ráhíz hát ő (Gavril).

aj xu - t(ə) pőš - xə - ŋ(a) jī - mē tā - ro - ka
Kis lucfenyő-csemetés jó úton

85 me-n(ə) mŭ-j(ə) mǎ - ni - (ja) - ya - te - mə-n(ə) sǎ - r(ə).
mendegélünk csak mi.

an - tu-m(ə) joχ - ta - n(a) (γ)ĩn o - mas - ta
Atlimi nép lakta

kǎ-rəm-sen ow - p(ə) - (ja) waś jā-m(o) jǒ - xa - na
fűzbokros torkolatú keskeny jó folyóhoz

me-n(ə) tā-mə jǒχ - ti - (ju) - ya - te - mə - n(ə).
érkezünk most mi.

jǒ - xa-ta pe - ta - (ya) ma ke want - te - m(ə).
Visszafelé ahogy nézek én,

90 jŭ-wan tu - pu - ra - ś(a) jā-m(a) jĩ - γ(ə) - pǎ - xem
Ivan Tupurics jó fivérem

pa-r(ə) - na kĩr - ma - ŋ(a) par kǎ-t(ə) še-r(ə) - ka - (jə)
párosan befogott pár(os) két szürkével

ĩ - jem u - pǎ - t(a) su - xa-t(ə) - man wǒt
egy hajszál kitépelt hellyel

me-n(ə) mŭ-j(ə) wan - ti - (ja) - ya - te - man - (ši - jə).
követ minket.

(x)an - tu-m(ə) joχ - ta - n(a) (γ)ĩn o - mas[ta]
Atlimi nép lakta

95

sot - xu-t(a) xuj - pa - (ya) (y)an - tu - m(a) wo - š(a)
százhusz emberű Atlim városba

me-n(a) tã-m(a) tãŋ - ti - (ju) - ya - te - man sãr.
érkezünk most mi.

xã - riãt - ta - ŋe - n(a) ri - re-t(a) tãx - ta,
(Mint) elrejtendő rossz cipőt,

xã - riãt - taj - mã - n(a), xã - riãt - taj - man.
elrejtjenek, elrejtjenek.

jũ-wan tu - pu - rã - š(a) jã-m(a) jĩ-y(a) - pő - xe - m(a),
Ivan Tupurics jó fivérem,

100

sot - xu-s(a) xuj - pa - (ya) (y)an - tu-m(a) wo - š(a)
százhusz emberű Atlim városba

tũ-w(a) ši - (ja) tã-ŋ(a) - ti - (ja) - ya - ta-t(a-yi - ši - jø).
ő (is) belép, íme.

(x)an - tu-m(a) jox - ta - n(a) (y)ar ur - tet - nã
Atlimi nép sok fejedelemhőse

je-šat mũ-j(a) to - ti - (ja) - ya - ta - (yi - ši - je);
előbe áll;

tu-n(a)-te-n(a) pũ - nã - (ja) wũ - šã-ŋ(a) xã - nam,
"lúdtoll (?) sógornak,

105

wa - se-m(ə) pũ - nə - (ja) wũ - ša-ŋ(ə) xǎ - nə - m(a)

récetoll (?) sógornak''

tũ-w(ə) tā-m(ə) wo - xi - (ja) - ya - tə - (yi - ši)...

hívják őt...

A dallam kisterces, szeptim hangterjedelmű. Kétféle sorból (A és B) építkezik. A sorok végig szabályosan váltakoznak (AB AB AB stb.), a szöveg azonban nincsen strófákba szedve. A szövegegységek vége A sorra is eshet (pl. 9., 25. stb. sorok), B sorra is (pl. 12., 34. stb. sorok), de jóval hosszabbak, mint a kétsoros dallamegységek.

Számos A sorban (pl. 1., 5. stb. sorok) a 6. fok nem jelenik meg, másokban azonban igen. Ez a hang ingadozik: a 9. sor elején pl. kis szekszt, az első ütem végén azonban nagy szekszt hangzik el. Az A sorok elején a 6. fok helyett a 7. fokig is emelkedhet a dallam, de a szeptim ezen kívül is elhangzik az A sorokban az 1. ütem végén és a 2. ütem elején. Egy alkalommal (valószínűleg a hangsúly következtében) az A sor első hangja az oktáv; hogy ez inkább rikkantás, mint dallamhang, azt az x-fejű kotta jelzi (29. sor). Ezt a hangot, mivel a dallam során többször nem fordul elő, a hangsor és a hangterjedelem megállapításánál nem vesszük figyelembe. Az is előfordul, hogy a kvint helyett szeptimről (57. sor) indul az A sor, vagy kvartról ugrik a szeptimre (77. sor) vagy a kvintre (35. sor), illetve az első hang lehet terc is (15., 17. stb. sorok). Számos változat jön létre a ritmus és a díszítések következtében is.

A B sorok többnyire kvintről indulnak (4., 6., 8. stb. sorok), de előfordul a kvartról indulás is (2. sor), és gyakori a tercről indulás (16., 18. 20. stb. sorok). Bennük is előfordul a 6. és a 7. fokra való ugrás, de nem olyan jellemző, mint az A sorokban. Itt is számos változatot hoznak létre a ritmikai és díszítésbeli eltérések.

- 1 *aj*⁽¹⁾ *annuš(ə)ka(ja) tupurowna(jə)*¹
aj⁽¹⁾ *annuš(ə)ka(ja) tupurown^a,*
tupur māk(a)šəmās(a)⁽¹⁾ *ašem(ə)*
kān(ə)šəm(a)
arajinən(a) xu(ja) šūnəŋ xotemⁿ(a)⁽¹⁾
- 5 *mošijinən(ə) xu(ja) šūnəŋ*
xotemⁿ(ajə)
enəm(ə)ta ne(ŋa) jošem(ə) jām jīr
anna šī(ja) ⁽¹⁾enmi(ja)γamem(išijə),
enəm(ə)ta ne(ŋa) kūrem(ə) jām jīr
anna šī ⁽¹⁾enmi(ja)γamem(išijə).
- 10 *kārās tow(ə) sapət(a) menla*
⁽¹⁾awtem
kārś(ə) woj(ə) sapət(a) menla
⁽¹⁾aw(ə)tem(a)
ma šī ⁽¹⁾ujən(a)tətem(iši).
ⁱⁿ *tupur māk(a)šəmās(a) ⁽¹⁾ašem(ə)*
kān(ə)šəm(a)
kartijem(ə) nurpa(ja) nurəŋ kāt(ə)
wetra
- 15 *nōχ(ə)səŋ⁽¹⁾ tan⁽¹⁾kər(ayə) in⁽¹⁾*
nūmpija(γa)
ma ⁽¹⁾atəm⁽¹⁾tem(a) ⁽¹⁾in⁽¹⁾ jām ar'nə
nōwijem(ə) jīŋkəp(a) χūtəŋ(ə)
jām as(a)
nōwijem(ə) jīŋkəp(a) tan(ə)təŋ(ə)
jem as
nīkə šuš(ə)tem⁽¹⁾ ke(ja) ješək(ə)
pōrajna
- 1 Kis Annuska Tupurovna,
 kis Annuska Tupurovna,
 Tupur Maximics apám szerezte
 énekbeli ember(hez illő) szerencsés
 házunkban,
 5 mesebeli ember(hez illő)
 jó módú házunkban
 növekedő nő kezem jó szélét
 (én), Anna, ím megnövesztettem,
 növekedő nő lábam jó szélét
 (én), Anna, ím megnövesztettem.
 10 Magas lónyak (alakban) hajló
 földfokom,
 magas állatnyak (alakban) hajló
 földfokom
 (meg)látom(?)² (íme) én.
 Tupur Maximics apám szerezte
 vas fogójú fogós két vödört
 15 coboly(prémes) vállam fölé
 emeltem jó idején,
 fehérvizű halas jó Obhoz,
 fehérvizű táplálékos szent Obhoz
 lesétáltom kedves idején

¹ Schmidt Éva feldolgozása szerint az éneket metrikai szempontból a következő sorfajták alkotják: 2 | 2 | 1 | 1 || 2 | 2 | 1 | 1 (A sor), valamint 2 | 2 | 1 | 1 || 2 | 2 (B sor), bár e képletek kérdőjellel szerepelnek és „nagyon variábilis” megjegyzéssel is ellátta (a szerk.).

² Az *u-* 'meglát, megtalál; megtud, felismer; tud, ismer' ige jelentésárnyalatainak bonyolultsága miatt a fordítás bizonytalan.

- 20 *nūmijem(ə) ⁽¹⁾asə(ja) xujəŋ j̃ŋk(ə)* 20 Felső-Ob emberes vidéke felé
peta
põn(ə)šəm(ə) šuməš(a) kät(ə) érett ribiszke két jómmal³
j̃m⁽²⁾ətam⁴
ma wanitem⁽²⁾ ke(ja) ⁽¹⁾in⁽²⁾ pōrajn² nézésesem idején
aĵ(ə) xut(ə) pōš(ə)xəŋ(a) j̃m(ə) kis lucfenyőcsemetés jó úton
täroka(ja)
jām(ə) tow(ə) kīr⁽²⁾maŋ(a) jó lóval befogott támaszos (??)
nux(ə)lən(a) tujt szánnal
- 25 *xōjat sī(ja) jūwi(ja)γatat(išije).* 25 valaki jön íme.
utaŋ(ə) wūša(ja) jōxət(ə)taŋⁿ felismerő távolságba érkeztekor,
wan(ə)taŋ(ə) wūša(ja) látótávolságba érkeztekor:
jōxət(ə)tama(ja):
kawər law(ə)rentəš(a) ješək⁽²⁾ Gavril Lavrentyics kedves
tuxsije[m], barátocskám,
tuxsem sī(ja) jūwən(a)təmat(išije). barátocskám jött hát (meg).
- 30 *aĵ⁽¹⁾annuś(ə)ka(ja) tupurowna,* 30 Kis Annuska Tupurovna,
am⁽²⁾təm(a) još(a) ⁽¹⁾in(ə) örvendő kéz jó végével
jām otəŋ(a)
ma sī ⁽¹⁾ujən(a)tətem(iš²); ismerem hát fel én,
am⁽²⁾təm(a) kūra ješək jām otəŋ örvendő láb jó végével⁵
ma sī ⁽¹⁾amti(ja)γatem(iši). örvendezek hát én.
- 35 *tupur māk(a)šəməš(a) ⁽¹⁾ašem(ə)* 35 Tupur Maximics apám szerezte
kān(ə)šəm(a)
xuxətítem(ə) pātəŋ(a) kārəš⁽²⁾ jām xot futó felhő magas(ságú) jó házba
ma tāŋ⁽²⁾tem⁽²⁾ ke(ja) ješək arna(ja) beléptem kedves idején
amtəm(ə) kūrna(ja) ma sī tāŋtem örvendő lábbal lépek hát be,
amtəm(ə) jošna(ja) ma sī örvendő kézzel lépek hát be.
tāŋ⁽²⁾tem(a)
- 40 *ⁱⁿ jūwan tupurəš(a) jām(a)* 40 Ivan Tupurics, jó fivérem,
j̃ŋγ(ə)-pōxem

³ Szemeimmel.⁴ *jām* helyett, többször is.⁵ A váratlan öröm kiváltotta gesztusokra utal.

<i>ar^(a) xu(jə) tǎŋmaŋ(a) jǎm(ə)</i> <i>wetšorka(jə)</i>	sok embertől látogatott jó táncestet
<i>tǎw(ə) šī werən(a) tətat(iši).</i>	rendez íme ő.
<i>aj⁽ⁱ⁾ annuš(ə) ka(ja) tupurow^(a) na(γa),</i> <i>tupur māksəməs(a) ^(a) ašem(ə)</i> <i>kǎnšəm</i>	Kis Annuska Tupurovna, Tupur Maximics apám szerezte
45 <i>xujem(ə) porəχ(a) kǎr(ə) šata</i> <i>sun(ə) tuk</i>	45 férfitörzs magasságú lábát
<i>ma pǔš(ə) tem^(a) ke(ja) ⁽ⁿ⁾ ǎn jǎm arna</i> <i>jermak(a) sǒχ(ə) tan(a) ⁽ⁿ⁾ ar</i> <i>pǎlaŋja(γa)</i>	kinyitásom jó idején selyemszövet sok jó ruhát
<i>ma šī tumti(ja) yatem(ijə),</i> <i>šīm(ə) šar(a) nǒt(ə) pa(ja) ⁱ⁽ⁿ⁾ kǎt(ə)</i> <i>jǎm(ə) poš^(a) mek(a)</i>	felöltök hát én, kacsorrú két jó cipő ⁶
50 <i>ma wat(ə) tem(a), tupurowna.</i> <i>pǔt(ə) χǎr(a) tǒwat(a) wās</i> <i>ulit(ə) sa(jə)</i>	50 felveszek hát én, Tupurovna. Madárhálóvágat ⁷ nagyságú keskeny utcán
<i>ńew(ə) rǎŋ^(a) towtam(a) šīm(ə) rǎŋ(a)</i> <i>šǐjna</i>	csikós ló csikorgó zajával ⁸
<i>pǒš(ə) χǎŋ(a) towtam(a) šīm(ə) rǎŋ(a)</i> <i>šǐjna(γa)</i>	fias ló csikorgó zajával,
<i>anna šī(ja) šušī(ja) yatem(ije).</i>	Anna, (végig)lépdelek hát.
55 <i>sot(ə) xu(jə) tǎŋ^(a) maŋ(a) jǎm(ə)</i> <i>wetšorka(jə)</i>	55 Száz ember látogatta jó táncestre,
<i>^(x) ar^(a) xu(jə) tǎŋ^(a) maŋ(a) jǎm(a)</i> <i>wetšor^(a) ka</i>	sok ember látogatta jó táncestre
<i>ma tǎŋ(ə) tem^(a) ke(ja) ješək</i> <i>jǔpijna(jə)</i>	beléptem kedves idején
<i>ⁱⁿ joširēm(ə) pelək(a) tus(ə)</i> <i>jǎm(ə) jak(ə)</i>	fél kezecském(re táncolt) ügyes jó táncot

⁶ Orosz башмак.

⁷ A vonuló vízimadarak fogásához a parti erdőben keskeny írtást vágnak, melynek két szélső fájához erősítik keresztben a madárhálót.

⁸ A keménytalpú orosz lábbeli úgy csikorog a havon, mintha ló menne.

ma šī jaki(ja)ɣatem(išij²),
60 kǔrem(ə) pelək(a) tus(ə)
jām(ə) jak(ə)
ma tāmə jaki(ja)ɣatem(išijə).
kawər law(ə)renʔəs(a) tuɣsijem
χōtə mǔj(ə) lōpi(ja)ɣatat(išij²):
– aj annuš(ə)ka(ja) tupurownə,
65 nǎŋəten(ə) tuta(ja) šī
jōχət(ə)mem(a)
nǎŋəten(ə) wantta(ja) šī
jōχətmem.
sora kiŋ(ə)ša(ja) sora māna
pās(ə)ta kiŋ^(ə)ša(ja) pāsta māna!–

in tupur māk(a)səməs(a) ⁽¹⁾ašem⁽²⁾
kān(ə)šəm(a)
70 mǎnten pātəŋ(a) kārəs(ə) jām⁽²⁾ χot
ma tāŋ(ə)tem⁽²⁾ ke(ja) ješək
arna(jə)
tum(ə)təm(ə) sāχə(ja) mortem
unta
ma tām(a) tuməʔtəmem(išije).
kawər law(ə)renʔəs(a) tuɣsijem
75 kamən šī toʔi(ja)ɣatat(išije).
[i]n(ə) šūtəm(ə)na ⁽¹⁾in(ə) keməʔ⁽²⁾
rišaj(a) pūn(ə)paya ⁽²⁾in(ə)
ām(a) towa
men(ə) tettamən(a), men tettamən.
χōn⁽²⁾tata ne(ŋa) jām(ə) wōtema
80 ma šī pati(ja)ɣamem(iši).

táncolok ám én,
60 fél lábam(ra táncolt) ügyes jó táncot
táncolok ám én.
Gavril Lavrentyics barátocskám
mit mond:
– Kis Annuska Tupurovna,
65 téged elvinni jöttem hát,
téged elvezetni jöttem hát.
– Hamarnál hamarabb menj,
gyorsnál gyorsabban menj
(készülni)! –
Tupur Maximics apám szerezte
70 menő felhő magas(ságú) jó házba
beléptem kedves idején
felölthető bunda (minden)
mennyiségéig⁹
felöltözködöm én.
Gavril Lavrentyics barátocskám
75 kinn álldogál ím (ezalatt).
Ennek utána
vörösszőrű jó lóra¹⁰
felülünk ketten, felülünk ketten.
Elszökő nő jó helyemre
80 kerülök íme én.¹¹

⁹ Szökéskor minden hozományát magához vette.

¹⁰ Ti. a lovasszánra.

¹¹ Elszökik a családjától kalim nélkül.

<i>rīšaj(a) pūn(a)payā</i> ⁽ⁿ⁾ in(a) jām(a) <i>rīš(a)ka(ja)</i>	Vörösszörű jó vörösre
<i>wōrṇa nūṭa(ja)</i> ⁽ⁿ⁾ et(a) <i>χomśa</i> <i>tūw(a) sī pōni(ja)ṡatat(iśij)</i> .	varjú csörű ¹² tarka jó ostorral ráhúz hát ő (Gavril).
<i>aj χut(a) pōšχa(ja) jīmā tāroka</i> 85 <i>men(a) mīj(a) māni(ja)ṡatemān(a)</i> <i>sār(a)</i> .	Kis lucfenyőcsemetés jó úton 85 mendegélünk csak mi.
<i>antum(a) joχtan(a)</i> ⁽ⁿ⁾ in omāsta <i>kāramseṇ owpā(ja) waś jām(o)</i> <i>jōχana</i>	Atlimi nép lakta fűzbokros torkolatú keskeny jó folyóhoz
<i>men(a) tāma jōχti(ju)ṡatemān(a)</i> . <i>jōχata peta(γa) ma ke wanttem(a)</i> , 90 <i>jūwan tupurās(a) jām(a)</i> <i>jūγ(a)-pōχem</i>	érkezünk most mi. Visszafelé ahogy nézek én: 90 Ivan Tupurics jó fivérem
<i>par^(a)na kīrmaṇ(a) par kāt(a)</i> <i>śer^(a)ka(ja)</i>	párosan befogott pár(os) két szürkével
<i>ijem upat(a) suχat(a)maṇ wōt</i> <i>men(a) mīj(a) wanti(ja)ṡatemān(śijā)</i> . ^(x) <i>antum(a) joχtan(a)</i> ⁽ⁿ⁾ in omās[ta]	egy hajsza!l kitépett helyely követ minket. ¹³ Atlimi nép lakta
95 <i>sot-χut(a)</i> ¹⁴ <i>χujpa(γa)</i> ⁽ⁿ⁾ <i>antum(a)</i> <i>woś(a)</i>	95 százhusz emberű Atlim városba
<i>men(a) tāma(ja) tāṇti(ju)ṡatemān sār</i> . <i>χāñattaṇen(a) nūret(a) tāχta</i> <i>χāñattajmān(a), χāñattajmān</i> . <i>jūwan tupurās(a) jām(a)</i> <i>jūγ(a)-pōχem(a)</i>	érkezünk most mi. (Mint) elrejtendő rossz cipőt elrejtene, elrejtene. Ivan Tupurics jó fivérem,
100 <i>sot-χus(a) χujpa(γa)</i> ⁽ⁿ⁾ <i>antum(a)</i> <i>woś(a)</i>	100 százhusz emberű Atlim városba
<i>tūw(a) sī(ja) tāṇ^(a)ti(ja)ṡatat^(a)γiśijā</i> . ^(x) <i>antum(a) joχtan(a)</i> ⁽ⁿ⁾ <i>ar urtetna</i> <i>jeśat mīj(a) toīi(ja)ṡata(γiśijē)</i> ;	ő (is) belép íme. Atlimi nép sok fejedelemlőse elébe áll;

¹² Hegyes végű ostor.¹³ Hajsza!l híján utóléri.¹⁴ *sot χus* helyett hibásan.

<i>tun^(a)ten(ə) pŭnə(ja) wŭšəŋ(a)</i>	„lúdtoll (?) sógornak” ¹⁵
<i>χǎnəm</i>	
<i>105 wasem(ə) pŭnə(ja) wŭšəŋ(ə)</i>	105 récetoll (?) sógornak”
<i>χǎnəm(a)</i>	
<i>tŭw(ə) tǎm(ə) woχi(ja)γatə(γiši)...</i>	hívják őt...

¹⁵ Homályos értelmű folklór kifejezés. Az adatközlő szerint *wŭšəŋ* 'встречный', de a kifejezés magyarázatát nem ismeri. *lŭpoj χǎnəm šītə nemijta* 'minden sógort így neveznek'. A lohtotkurti *tunt / wasə pŭn wŭšəŋ χon* 'Lúd/réce toll(on) átkelő (?) király' nevű bálványnak az adatközlő szerint nincs köze a kifejezéshez. – Schmidt Éva egy másik adatközlője, G. P. Szmolin eltérő magyarázatot adott Lohtotkurt énekelt nyelvi nevére: azért lúd/récetoll átkelő áradmánytő e hely neve, mert madárvonuláskor a szél az elhullajtott tollakat fújja a vízben (Schmidt 1983: 360 – a szerk.).

Varvara Pavlovna, Pavlovna
warwar^(a) pay(a)lowna, pay(a)lowna

Az éneket az adatközlő egyik ismerőse, a század elején született Varvara Pavlovna Fedulova költötte. Sztaroje Peregrjobjnojeban (*putn suxta woš* 'csalán-nyüvő város') lakott, ami kb. 1 km-re volt a jelenlegi Peregrjobjnojétól, azóta elnéptelenedett.

Az adatközlő a szerzőtől hallotta az éneket, de elég régen, így csak az elejére emlékszik.

A lejegyzett töredék a párválasztó női énekek hagyományos bevezető része; szinte egyetlen egyéni szó sincs benne. A továbbiakban a kérők és az apa közt konfliktus támad, mert az utóbbi fősvénységében a teához előbb fehér, majd barna, végül pedig fekete kenyeret ad.

ĭn war-wa-r(ə) pa-γ(a)-low - na, pa - γ(a) - low - na,
Varvara Pavlovna, Pavlovna,

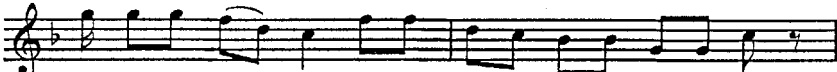
a - j(ə) χă - šə χo - nə - η(ə) (γ)a - j(ə) ku - r(ə) - te - m.n.
kis füzes menti kis falumban,

a - j(ə) χă - šə pŭ - ηa - t(a) (γ)a - j(ə) ku - r(ə) - te - m(ə) - na
kis füzes melletti kis falumban

e - nə - m(ə) - ta ne - (ηə) jo - ši - t'e - m(ə) jăm jŕ,
növekedő nő kezem jó szélét,

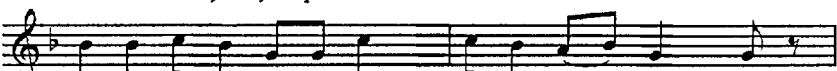
5 e - nə - m(ə) - ta ne - (ηə) ku - ri - t'e - m(ə) jă - m(a) jŕ
növekedő nő lábam jó szélét

e - wə mŭ - j(ə) (γ)e - n(ə) - mi - ya - me - m(a - yiš).
(én,) lány, megnövesztettem.

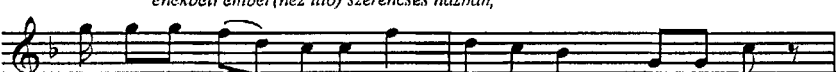
 ĩn pay-l(ə) t'e - ren - t'i - ś(ə) (γ)a - śi - je - m(ə) kǎ - n(ə) - šəm

Pável Tyerentyics apácskám szerezte

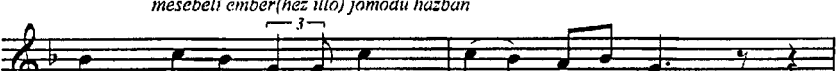
 (X)a - ri - ji - ηə - η(a - na) xu šű - rǎŋ xo - te - mǎn,

énekbéli ember(hez illő) szerencsés házban,

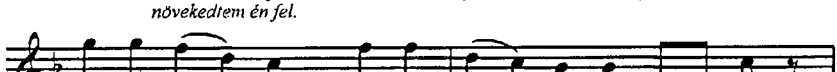
 ĩn mo - śi - ji - ηə - n(ə) xu xu - tan xo - te - m(ə) - na

mesebéli ember(hez illő) jó módú házban

10

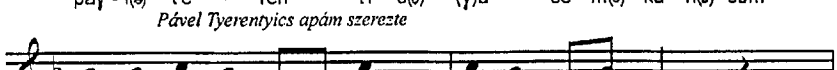
 ma tā - m(a) (γ)e - n(a) - mi - ya - mǎ - m(a - yiś).

nővekedtem én fel.

 pay - l(ə) t'e - ren - t'i - ś(ə) (γ)a - še - m(ə) kǎ - n(ə) - šəm

Pável Tyerentyics apám szerezte

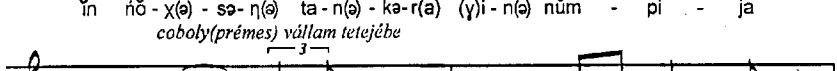
 kar - ti - je - m(a) nu - r(u) - pa nu - rǎŋ kǎ - t(ə) wet[ra]

vasfogójú fogás két vödört

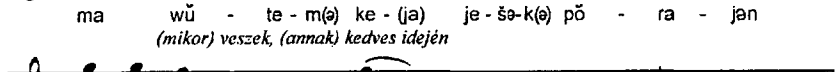
 ĩn nǒ - x(ə) - sǎ - η(ə) ta - n(ə) - kǎ - r(a) (γ)i - n(ə) nǔm - pi - ja

coboly(prémes) vállam tetejébe

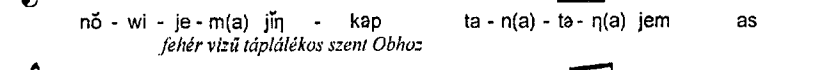
 ma wű - te - m(ə) ke - (ja) je - šǎ - k(ə) pǒ - ra - jǎn

(mikor) veszek, (annak) kedves idején

15

 nǒ - wi - je - m(a) jǐŋ - kap ta - n(a) - tǎ - η(a) jem as

fehér vizű táplálékos szent Obhoz

 nǐ - k(a) śĩ - (ja) šu - ši - (ju) - ya - te - m(a - yiś).

lesétálok hát.

nű - mi - jem a - sə xu - jəŋ jĩŋ - k(ə) pe - ta
Felső-Ob emberes vize felé

ma ke wa - n(ə) - ti - ya - te - m(a - yi - ší),
ha nézek én,

kūr - ki - je - m(ə) ŋō - tə waŋ - ka - rə - ŋ(ə) jă - m(ə) xop
horgas sasorrú jó csónakkal

20 xoj - ti - je - m(a) jű - wi - (ju) - ya - ta - t(a - yi - ší)?
kicsodám jődögél?

u - ta - ŋ(ə) wű - ša jő - xə - t(ə) - tat - na,
Felismerő távolságba értekor,

wa - n(ə) - ta - ŋ(ə) wű - ša jő - xə - t(ə) - tat[na]:
látó távolságba értekor:

so - ti - je - n(ə) xu - j(ə) - pa xu - jə - ŋ(ə) jăm - moj,
száz emberű emberes násznép,

tű - w(ə) ší - (ji) jű - wi - (ju) - ya - ta - t(a - yís).
az jődögél ám.

25 ter - mai - ta ne - (ŋə) jo - ši - je - m(ə) jă - m(a) jĩr
Siető nő kezem jó széle (sietőségével)

jőx - ta ší - (ja) šu - ši - (ju) - ya - te - m(a - yís),
visszalépdelek hát,

jőχ - ta ší - (ja) χu - χə - ti - ya - te - m(i - ši).
visszaszaladok hát.

pő - s(ə) - tə - η(ə) jo - χ(ə) - tan ar u - r(ə) - ti - je
Folyóági nép sok fejedelemhőse

so - ti - je - m(ə) χuj - pa χu - jə - η(ə) jəm moj
száz emberű emberes jó nésznéppel

30 tí - γ(ə) ší - (ja) jő - χ(ə) - ti - ya - me - t(a - γís)...
immár ideérték...

A dallam kisterces, oktáv hangterjedelmű. Kétféle sorból (A és B) építkezik. A sorok végig szabályosan váltakoznak (AB AB AB stb.), de a szöveg nincsen strófákba szedve. 5 szövegegység végződik B sorra, és csak 1 A sorra (27. sor), de a többi szabályos AB sorszerkezetű dalhoz hasonlóan itt is számos olyan B sor van, amely a szövegegységnek nem a végére esik (pl. 2., 4., 8., 12. stb. sorok).

Az A sorok meglepően egységesek, csak ritmikai és díszítésbeli változatai vannak, illetve egy-két helyen valamely hangsúlytalan hang nem terc, hanem szekund. A B sorokban csak ritmikai és díszítésbeli változatok vannak.

1 ⁱⁿ warwar⁽²⁾ pay(a)lowna,
pay(a)lowna,¹
aj(ə) χăšə χonəη(ə) ⁽ⁿ⁾aj(ə)
kur⁽²⁾temⁿ,
aj(ə) χăšə pŭŋət(a) ⁽ⁿ⁾aj(ə)
kur⁽²⁾tem⁽²⁾na
enəm(ə)ta ne(η²) jošitēm(ə) jəm jŕ,
5 enəm(ə)ta ne(η²) kŭritēm(ə)
jəm(a) jŕ

1 Varvara Pavlovna, Pavlovna,
kis füzes menti kis falumban,
kis füzes melletti kis falumban
növekedő nő kezem jó szélét,
5 növekedő nő lábam jó szélét

¹ Az ének feldolgozásában a következő metrikai vonatkozású megjegyzés található: 4 | 3 || 4 | 2 (/?/ A sor), 4 | 3 || 4 | 2(1) (B sor) (a szerk.).

<i>ewə mǝj(ə) ⁽ⁿ⁾en^(a)miyamem(ayɪ^f)</i>	(én,) lány, megnövesztettem.
<i>ⁱⁿ payl^(a) t'erenfɪs(ə) ⁽ⁿ⁾ašijem(ə)</i>	Pável Tyerencsics apácskám
<i>kǎn(ə)šəm</i>	szerezte
<i>^(a)arijɪŋəŋ(ana)² xʉ sǝnəŋ</i>	énekbeli ember(hez illő)
<i>xotemⁿ, ⁱⁿ mošijɪŋəŋ(ə) xʉ xutəŋ</i>	szerencsés házban, mesebeli ember(hez illő) jó módú
<i>xotem^(a)na</i>	házban
<i>10 ma tǎm(a) ⁽ⁿ⁾en(a)miyamem(ayɪs).</i>	10 növekedtem én fel.
<i>payl(ə) t'erenfɪs(ə) ⁽ⁿ⁾ašem(ə)</i>	Pável Tyerentyics apám szerezte ⁴
<i>kǎn(ə)šəm</i>	
<i>kartijem(a) nur^(u)pa nurəŋ kǎt(ə)</i>	vas fogójú fogós két vödröt
<i>wet[ra]</i>	
<i>ⁱⁿ nǝx(ə)səŋ^(a) tan(ə)kər(a)³</i>	coboly(prémes) vállam tetejébe
<i>⁽ⁿ⁾in(ə) nǝmpija</i>	(mikor) veszek, (annak) kedves
<i>ma wǝtem^(a) ke(ja) ješək^(a)</i>	idején
<i>pǝrajan</i>	
<i>15 nǝwɪjem(a) jǝŋkəp tan(a)təŋ(a)</i>	15 fehér vizű táplálékos szent Obhoz
<i>jəm as</i>	
<i>nǝk(a) sǝ(ja) šuši(ju)ɣatem(ayɪs).</i>	lesétálok hát.
<i>nǝmɪjem asə xujəŋ jǝŋk(ə) pətə</i>	Felső-Ob emberes vize felé
<i>ma ke wan^(a)tiyatem(ayɪ^f),</i>	ha nézek én,
<i>kǝrkijem(ə) nǝtə wankarəŋ(ə)</i>	horgas sasorrú jó csónakkal
<i>jǎm(ə) xop</i>	
<i>20 xǝjtijem(a) jǝwɪ(ju)ɣatat(ayɪ^f)?</i>	20 kicsodám jődögél?
<i>utəŋ(ə) wǝša jǝxət(ə)tatna,</i>	Felismerő távolságba értekor,
<i>wan(ə)tan(ə) wǝša jǝxət(ə)tat[na]:</i>	látó távolságba értekor:
<i>sotijem(ə) xuj(ə)pa xujəŋ^(a) jǎm</i>	száz emberű emberes násznép,
<i>moj,</i>	
<i>tǝw(ə) sǝ^(ji) jǝwɪ(ju)ɣatat(ayɪ^f).</i>	az jődögél ám.
<i>25 termatta ne(ŋⁿ) jošijem(ə) jǎm(a)</i>	25 Siető nő kezem jó széle
<i>jǝr</i>	(sietségével)
<i>jǝxta sǝ(ja) šuši(ju)ɣatem(ayɪ^f),</i>	visszalépdelek hát,
<i>jǝxta sǝ(ja) xuxətɪyatem(iši).</i>	visszaszaladok hát.

² Az adatközlő *ar jǝŋkəŋ* 'sok vizű'-nek értelmezi, ezért a szóvégi *n* nála *ŋ*.

³ Az *-ŋk-* a töltőhang beillesztése miatt *-n(ə)k-*.

⁴ Tkp. 'kereste'.

pös(ə)təη(ə) joχ(ə)tan ar ur(ə)tije
sotijem(ə) χujpa χujəη^(ə) jām moj

Folyóági⁵ nép sok fejedelemlőse
 száz emberű emberes jó

násznéppel

tīγ(ə) sī(ja) jōχ(ə)tiγamet(aγi^s)...

immár ideértek...

⁵ Az Obnak Serkalival átellenben folyó mellékága, melynek partján fekszik Szugut (*sux uxı kurt*) és Lohtotkurt (*lōχ tōχət kurt*). E két település lakosságát nevezik együttesen *pōstəη joχ* 'folyóági nép'-nek.

Kabargyinka, kedves nőcske
kapar^(a)řin^(a)ka(ja), jeřk(a) ne-lenka(ja)

Az ének az az adatközlő feltevése szerint Szugut faluban (*suř uřat kurt*) keletkezett a múlt század második felében. Egy helybéli kikapós lányról (aki a Lonyasakovok rokona volt?) költötték az idősebbek, kigúnyolva gyakori részvételt az orosz Kongyinszkoje templomos-falu báljain.

A legelterjedtebb női tánchoz, a *kūřinika*-hoz való táncének. Már a század elején is igen népszerű volt a serkáli osztjákoknál. Medveünnepen a női táncok közül utolsónak járták; ha volt hangszeres kíséret, úgy ének nélkül, ha nem volt, néhány nő énekelt, a többiek pedig táncoltak.

Idősebb nőrokonaitól tanulta az adatközlő.

ka - pa - r(a) - ři - n(a) - ka - (ja), jeř - k(a) ne - len - ka - (ja),
Kabargyinka, kedves nőcske,

ka - pa - r(a) - ři - n(a) - ka - (ja), wo - ř(a) nun e - - wa,
Kabargyinka, tolvaj-picsájú lány,

řin mŭ - ř(a) kă - n(a) - řij - te - m(a), mŭ - ř(a) kă - n(a) - řij - te - m(a)
a magunk szerezte, magunk szerezte

(x)a - ra - ji - řa - n(a) řu - (ja) řŭ - řan řo - ř(a) - len - k(a),
énekbeli eriber(hez illő) szerencsés ház,

5 řin mo - ři - ji - řa - n(a) řu - (ja) řu - te - ř(a) řo - te - w(a)
mesebeli ember(hez illő) jó módú ház

řa - ř(a) - ta řŭ - n(a) - ka - (ja) řŭ - w(a) tă - ram - ta,
ivó itala annak: elegendő,

te - ta jī - ŋ - ka - (ja) tú - w(ə) tă - rə - m(ə) - ta - t(a).
evő itala annak elegendő.

mű - ŋ(ə) kă - n(ə) - šij - ta - m(a), mű - ŋ(ə) kă - n(ə) - šij[tam]
A magunk szerezte, magunk szerezte

xul - xi - t'ə - m(ə) mu - xə - t(a) pŷ - tə wo - ro - n(ə) - ka - (ja)
hollómáj-fekete feketét (lovat)

10 tun - te - m(ə) kű - rə - (ja) te - t(ə) po - t(ə) - san - kə
tüdlő alacsony szánkóba

ŋn ma kī - r(ə) - te - m(ə) ke - (ja) je - šə - k(ə) pő - ra - j(ə) - na - (yə)
fogtam kedves idején

(x)a - j(ə) xu - t(ə) pő - š(ə) - xə - ŋ(a) jī - m(ə) tă - rok[a]
kis lucfenyő-csemetés jó úton

xu - xə - t(ə) - ta pa - (ja) tú - w(ə) šī - (jə) xo - š(ə) - ta - t(a),
futni tud is az ám,

na - wa - r(ə) - ta pa - (ja) túw šī xoš - tat.
vágtatni tud is az ám.

15 (x)a j ko - ŋ(ə) - t'ins - ka - (ja) (y)a - j(ə) wo - š(ə) - len - kə - (ja),
Kis Kongyinszkoje kis városkába,

(x)a j ko - ŋ(ə) - t'ins - ka - (ja) (y)a - j(ə) ku - r(ə) - len - kə
kis Kongyinszkoje kis falucskába

ma jő - xə - t(ə) - te - m(a) je - šak a - r(ə) - na - (ja)
érkezésem kedves idején

wen - ši - t'ə - t(ə) wan - tə - m(a) (y)ar rűš Ÿ - mə,
arca látott sok orosz asszony;

we - n(ə) - ši - t(ə) wan - tə - m(a) (y)a - r(ə) rűš o - j(ə) - ka - (ya),
arca látott sok orosz férfi.

20 nā - xə - ŋ(a) we - š(ə) - na - (ja) t' - y(ə) xu - xə[tet],
nevelő arccal futnak ők,

jő - n(ə) - tə - m(ə) we - š(ə) - na - (ja) t' - y(ə) xu - xə - t(ə) - te - t(a).
játszó arccal futnak ők (elém).

ka - pa - r(a) - t'i - n(a) - ka - (ja), ješ - k(ə) ne - (ŋə) - leŋ - kə,
Kabargyjaka, kedves nőcske,

ŋ so - tə xu - (ja) tā - ŋ(ə) - ma - ŋ(a) jā - m(ə) wet - šo - r(ə) - ka - (ja)
száz embertől látogatott jó táncestre

ma ke tā - ŋi - (ja) - ya - te - m(iš),
ha belépek én.

25 ŋ jo - ši - t'ə - m(ə) pe - la - k(a - ya) tu - s(ə) jā - m(ə) ja - ke - m(a)
félkéz(re táncolt) ügyes jó táncot

ma šŸ ja - ki - (jo) - ya - te - m(iš),
táncolok én,

kű - re - m(ə) pe - la - k(a) tu - s(ə) jã - m(ə) ja - ke - m(a)
fëlláb(ra táncolt) úgyes jó táncot

ma šĩ ja - ki - (jo) - ya - te - m(ĩs);
táncolok én;

su - ɣə - m(ə) je - ŋat - ta jĩ - m(ə) t'o - r(ə) - ɣa - n(ə) - ta - p(a)
fonalsodró jó pörgőset

30 na - j(ə) šĩ t'or - ŋə - t(o) - ta - te - m(i - ši),
pörgők ám (én), úrnő,

ka - pa - r(a) - t'i - ŋ - ka - (ja), je - ša - k(ar) na - j(ə),
Kabargyinka, kedves úrnő,

ka - pa - r(a) - t'i - n(ə) - ka - (ja), wo - r(ə) nun e - wa
Kabargyinka, tolvaj-picsájú lány.

(pũnəŋ woj ɣot!)
(Bundás-állatos ház!)

A dallam kisterces, decima hangterjedelmű. Kétféle sorból (A és B) építkezik. A sorok végig szabályosan váltakoznak (AB AB AB stb.), a dal mégsem tekinthető strófikusnak, mivel a szöveg nem strófikus. A szövegegység (mondat) vége A és B sorra egyaránt eshet: A sorra fejeződik be a mondat 2 esetben (7, 21. sor), B sorra szintén 2 esetben (14, 32. sor).

A dallam egy esetben (3. sor) az A sor első felében, többnyire (8 esetben, pl. az 1., 7., 9. stb. sorokban) a másodikban éri el a 9. fokot, de az is gyakori, hogy nem emelkedik odáig (pl. az 5., 17., 21. stb. sorokban). A 11. sornak mindkét felében elhangzik a nóna. A további eltéréseket a díszítések és a ritmikai változások hozzák létre. A B sorok kisambitusúak, a kvart hangterjedelmet többnyire nem lépik túl; néhol (pl. a 12., 14., 20. stb. sorokban) megjelenik a kvint, máshol (a 10., 16. és 22. sorokban) pedig a VII. fok, amellyel a hangterjedelem decimára bővül. A B

sorok változatai is nagymértékben köszönhetők a díszítésbeli és ritmikai eltéréseknek.

1 *kapar^(a)t̃in^(a)ka(ja), ješk(a)*
ne-lenkə(ja),¹

kapar^(a)t̃in^(a) ka(ja), wor(ə)
nun ew²,

in m̃ñ^(a) k̃ān^(a)šijtəm(a), m̃ñ^(a)
k̃ān^(a)šijtəm(a)

(x)arajinən^(a) xu(ja) šūnəŋ
χot(a)-lenk^(a),

5 *in mošijinən^(a) xu(ja) χutəŋ^(a) χotew(a)*

jaš^(a)ta j̃in^(a)ka(ja)⁴ t̃iw^(a) t̃ārəm̃ta,

teta j̃iñka(ja) t̃iw(ə) t̃ārəm̃^(a)tat(a).⁵

m̃ñ^(a) k̃ān^(a)šijtəm(a), m̃ñ^(a)
k̃ān^(a)šij[təm]

χulχit'em^(a) muχət(a) p̃ytə
woron^(a)ka(ja)

10 *tuntem(ə) k̃ūrə(ja) tet(ə)*

pot^(a)sank²

in ma k̃ir^(a)tem^(a) ke(ja) ješək^(a)

p̃ōraj(ə)na(γa)

(x)aj^(a) xu(ə) p̃ōš(ə)χəŋ(a) j̃im^(a)

t̃ārok[a]

χuχət(ə)ta pa(ja) t̃iw(ə) šī(j³)

χoš(ə)tat(a),

1 Kabargyinka, kedves nőcske,

Kabargyinka, tolvaj-picsájú²

lány,

a magunk szerezte, magunk

szerezte

énekbeli³ ember(hez illő)

szerencsés ház,

5 mesebeli ember(hez illő) jó módú ház

ivó itala annak elegendő,

evő itala annak elegendő.

A magunk szerezte, magunk

szerezte

hollómáj fekete feketét (lovat)

10 lúdláb alacsony szánkóba⁶

fogtam kedves idején

kis lucfenyőcsemetés⁷ jó úton

futni tud is az ám,

¹ Schmidt Éva feldolgozása szerint az éneket metrikai szempontból a következő sorfajták alkotják: 2 | 2 | 1 | 1 | 3 | 2 | 1 | 1 (A sor), valamint 2 | 2 | 1 | 1 | 2 | 2 (B sor), bár e képletek mellett a „nagyon variábilis” megjegyzés is olvasható (a szerk.).

² Ill. 'hamis-p.': kikapós lány.

³ Az adatközlő népetimológiásan az *ar(a) j̃iñkəŋ* 'sok vizes' kifejezéssel hozza kapcsolatba.

⁴ Az *η > n* módosulás az (ə) töltőhang beékelődése miatt történik.

⁵ Nyelvianilag nehezen értelmezhető mondat: ha a paralelizmus első sorának igéje PraesPassSg3, úgy az agensnél szabály szerint locativusi *j̃iñkna* alak lenne várható. A 2. sor igéje viszont activumnak értelmeződik, mivel *t* töltőhang nincs.

⁶ Eredetileg valószínűleg *p̃āt sankā* 'magas(ságú) szán', de az adatközlő szerint 'подсанки' (низкие санки).

⁷ A téli út mentén jelzésül fenyőcsemetéket szúrtak a hóba.

¹⁵ Azaz: 'medveünnep'. A medveünnepi táncénekek végén szokásos felkiáltás.

Szárnyas Zoja, énekelek...

töxtəŋ zoja, ⁽⁷⁾aremətam(a)

Az éneket egy jelenleg kb. 70 éves, Vanzevátban (?) élő vadász nő költötte kb. 20 évvel ezelőtt. Ekkor tanácski küldöttként Hanti-Manszijszkban járt, ahol jó munkájáért megjutalmazták.

Az ének az epikus egyéni énekek utazást elbeszélő típusának küldöttségről vagy kiküldetéséről szóló altípusához tartozik. Ez a jellegzetes új tematika az idősebb nemzedék körében mind a mai napig olyan produktív és homogén, hogy szinte önálló műfajt képez. Férfi és női változatban feltehetően több száz hasonló éneket lehetne gyűjteni.

A szerző és az ének közismert a Kazim-torkolat környékén, az adatközlő idősebb kazimi asszonyoktól hallotta mulatozás közben.

[töχ] - taŋ zo - ja, (γ)a - re - mə - tə - m(a),
Szárnyas Zoja, énekelek,

măr - kaŋ zo - ja, (γ)a - re - mə - tə - m(a);
szárnyas Zoja, énekelek;

ka - sə - m(a) jö - χan jām jīŋ - kem - na - (γa)
Kazim folyó vizemnél

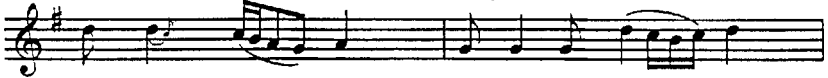
in tö - wat - tem ke (γ)ar ne kūt - na - (γa),
a magam nagyságú sok nő között,

5 pā - tat - tem ke (γ)ar xu kūt - na - (γa)
a magam magasságú sok férfi között

kūt - tap art xu tuŋ' - t'ij - tam
közepes férfi által (haza)hordott

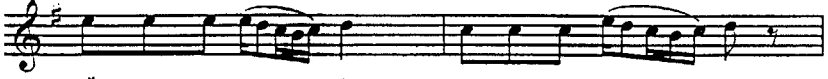
 ǐn wŭr - ti - jem wo - ja te - tən an - tə - p(a)
vörös vad(prémme) teli övet

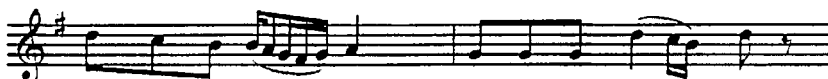
 ma - le tut' - t'i - ya - te - m(i - ši - ja),
én is (haza)hordok,

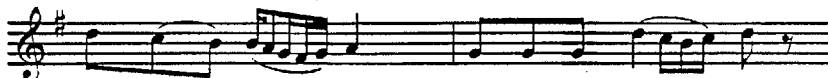
 kŭt - təp art xŭ tut' - t'ij - tam
közepes férfi által (haza)hordott

10

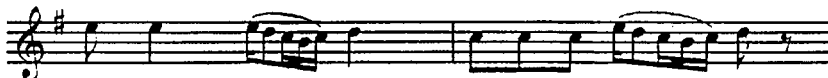
 wŭr - ti - jem wo - ja te - tən an - tə - p(a)
vörös vad(prémme) teli övet

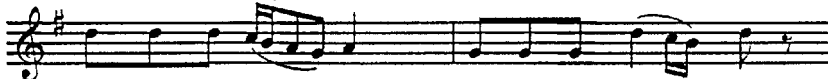
 ma pa - le tut' - t'i - ya - te - m(i - ši - ja).
én (is) (haza)hordok,

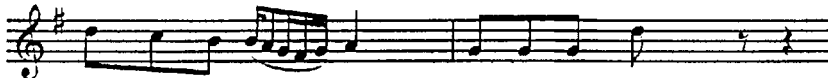
 ǐn ši - tem ke (ʏ)ǐn jām pǎ - ta - (ʏa)
Ezért hát

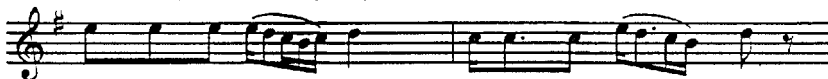
 so - və - t(a)s - koj un jām laś - na - (ʏu)
a szovjet nagy jó hatalom

 a - śem ǎn tet' - t'am tőx - tən xo - pa - (ʏu),
apám-se-ülte szárnyas hajóra,

15

 ǎn - kem ǎn tet' - t'am mǎr - kən xo - p(a)
anyám-se-ülte szárnyas hajóra

 zo - ja ši tet' - t'i - ya-me - m(i - ši - ja).
Zoját, hát felülterett.

aj rū - š(a) xu sǝ-rǝŋ wo - š(a - ɣu),
Kis orosz ember(rel) vegyes városba,

aj xə - ŋ - tem xu sǝ-rǝŋ wo - š(a - ɣa)
kis osztják ember(rel) vegyes városba

zo - ja ši tuł' - ti - ɣa-me - m(i - ši - ju).
Zoját, hát elvitték.

20 ar xu tă - ŋəm un mǝ - ɣot - na - (ɣu),
Sok embertől látogatott nagy gyűlésen,

sot xu tă - ŋəm un mǝ - ɣot - na
söz embertől látogatott nagy gyűlésen

jām wo - j(ə) kǝn - šam jām pǝt - ri - je - m(a)
jó vadat kerestem(ről szóló) jó beszédem

zo - ja ši pǝ - tar - tǝ-me - m(i - je - ɣa).
Zoja, hát elbeszéltem.

ǝ - n(ə) ši - tem ke jǝ - pi - j(ə) - na - (ɣa)
Ennek utána

25 ǝn so - ve - t(a)s - koj un jām laš - na - (ɣa)
a szovjet nagy jó hatalom

sǝ - ras šo - jat aj wǝ - xi - je - na
ezer rubel kis pénz(érmével)

ma pa tām mo - j - ti - - ya-me - m(i - ši - ju),
engem meg is ajándékozott,

ĭn jām woj kās - ta jām poš - ka - n(a - ya)
jó vadkereső jó puskával

zo - ja pa moj - ti - - ya-me - m(i - je - ya).
Zoját, meg is ajándékozott.

30 ĭn ši - te - m ke jŭ - pij - na - (ya)
Ennek utána

ĭn a - šem ān tel' - t'ə - m(ə) tőχ - tən xo - p(a)
az apám-se-iltte szárnyas hajót

pa ši - le kān - ši - ya-me - m(i - ši - ju).
ismét megkerestem.

ka - sə - m(ə) jő - χan jām mŭ - we - m(a - ya)
Kazim folyó jó földemre

tőχ - tə - η(ə) χop - na ši - le tŭw - me - m(a),
szárnyas hajóval elvittek,

35 már - kə - ŋ χop - na ši - le tŭw - me - (ma),
szárnyas hajóval elvittek,

zo - ja, zo - ja mŭ - ki - tow - na - (ya).
Zoja, Zoja Mikitovná.

A dallam nagyterces, székszt hangterjedelmű. Kétféle sorból (A és B) építkezik. A dallamsorok háromsoros egységeket alkotva végig szabályosan váltakoznak (ABB ABB ABB stb.), a szöveg egységei azonban nem háromsorosak. A második B sor (a dallamegység vége) csak a dal végén, a 36. sorban esik egybe a szövegegység végével: az esetek túlnyomó többségében a szövegegységek vége az első B sorra esik (lásd a 11., 16., 23., 29., 32. sorokat), egyszer pedig A sorra (19. sor).

Az A sorok meglepően egységesek, csak ritmikai és díszítésbeli változatai vannak. A B soroknak az elején találunk dallamváltozatokat: az első 3 nyolcad vagy végig az 5. fokon marad (lásd 5., 8., 14. stb. sorok), vagy fokozatosan ereszkedik az 5. fokról a 3.-ra (lásd 3., 9., 12, 14., 15. stb. sorok), vagy leugrik, a 4. fokot kihagyva (lásd a 2. és 6. sort). A változatok közül a fokozatos ereszkedés a leggyakoribb. A sor további részében csak ritmikai és díszítésbeli változatok vannak.

Érdemes megemlíteni a sor végén tapasztalható kvint felugrást, a felcsapó sorvéget. Ez előfordul az északi és a keleti hantiknál egyaránt¹, és önmagában is jelzi a szöveg szükségességét a dallam korrekt lejegyzéséhez és elemzéséhez. A felugrást ugyanis a szöveg nélkül inkább a következő sor elejének gondolhatnánk.

A dal kitűnő példája a hagyományos dalkultúra továbbélési lehetőségének. A téma a legkevésbé sem nevezhető archaikusnak (vadászpuska, rubel, a szovjet nagy jó hatalom, repülőgép), megfogalmazása azonban igen. Az ének költője önmagát is ellátja egy állandó jelzővel, ami a repülésnek köszönhető (ezért lesz „szárnyas Zoja”), a repülőgép is megkapja a maga költői nevét („szárnyas hajó” – ez költői kifejezés akkor is, ha a köznyelvben is ezt használják), sőt Hanti-Manszijszk is, hasonlóképpen, mint ahogy a városnevek az archaikus témájú énekekben szerepelnek.

1 *tőxtəŋ zoja*, ⁽ⁿ⁾*arematəm(a)*,²
ärkəŋ zoja, ⁽ⁿ⁾*arematəm(a)*:
kasəm(ə) jőxan jəm jŋkemna(γa)
ⁱⁿ *tőwattem ke* ⁽ⁿ⁾*ar ne kŋtna(γa)*,
 5 *pätattem ke* ⁽ⁿ⁾*ar xu kŋtna(γa)*
kŋtəp art xu tuŋtjətm
ⁱⁿ *wŋrtijem woja tetəŋ antəp(a)*
ma-le tuŋtjətem(isija),

1 Szárnyas Zoja,³ énekelek,
 Szárnyas Zoja, énekelek;
 Kazim folyó vizemnél
 a magam nagyságú sok nő között,
 5 a magam magasságú sok férfi között
 közepes férfi által (haza)hordott
 vörös vad(prémme) teli övet⁴
 én is (haza)hordok,

¹ Lásd pl. Lázár 1989: 210–211. (3. kottapéllda), ill. Lázár 1996: 113.

² Schmidt Éva megjegyzése szerint az éneket 2 | 2 || 3 | 2 képletű sorok alkotják (a szerk.).

³ A szerzőnek ezen utazásból származó, valószínűleg az ének alapján is elterjedt ragadványneve.

⁴ Az elejtett kisebb prémesvadat az övükre akasztva viszik haza a vadászok.

küttəp art xʉ tuʈʈijətəm
 10 *würtijem⁵ woʒə tetəŋ antəp(a)*
ma pa-le tuʈʈiyatəm(isija).
in sʈitem ke⁽⁹⁾ in jām pāta(ɣa)
sovət(a)skoj un jām lašna(ɣu)
ašem ən teʈʈəm tōxtəŋ xop(a)(ɣu),
 15 *ənʒkem ən teʈʈəm mārəkəŋ xop(a)*
zoja sʈ teʈʈiyamem(isija).
aj riš(ə) xʉ sōrəŋ woš(aɣu),

aj xʉutem xʉ sōrəŋ woš(aɣa)

zoja sʈ tuʈʈiyamem(isiju).
 20 *ar xʉ tāŋəm un mīr-xotna(ɣu),*

sot xʉ tāŋəm un mīr-xotna

jām woʒ⁽⁹⁾ kǎnšəm jām
pōtrijem(a)
zoja sʈ pōtərtəm(em)(ijeɣa).
in⁽⁹⁾ sʈitem ke jūpij⁽⁹⁾na(ɣa)
 25 *in sovət(a)skoj un jām lašna(ɣa)*
sōrəs šojət aj wōxijena
ma pa tām mojtijamem(isiju),
in jām woʒ kǎšta jām poškan(aɣa)
zoja pa mojtijamem(ijeɣa).
 30 *in sʈitem ke jūpijna(ɣa)*
in ašem ən teʈʈəm⁽⁹⁾ tōxtəŋ
xop(a)
pa sʈ-le kǎnšiyamem(isiju).
kasəm⁽⁹⁾ jōxan jām mūwem(aɣa)¹⁰

közepes férfi által (haza)hordott
 10 vörös vad(prémme) teli övet
 én is (haza)hordok.
 Ezért hát
 a szovjet nagy jó hatalom
 apám-se-ülte szárnyas hajóra,⁶
 15 anyám-se-ülte szárnyas hajóra
 Zoját, hát felültetett.
 Kis orosz ember(rel) vegyes
 városba,⁷
 kis osztják ember(rel) vegyes
 városba
 Zoját, hát elvittek
 20 Sok embertől látogatott nagy
 gyűlésen,
 száz embertől látogatott nagy
 gyűlésen
 jó vadat kerestem(ről szóló) jó
 beszédem⁸
 Zoja, hát elbeszéltem.
 Ennek utána
 25 a szovjet nagy jó hatalom
 ezer rubel kis pénz(érmével)
 engem meg is ajándékozott,
 jó vadkereső jó puskával
 Zoját, meg is ajándékozott.
 30 Ennek utána
 az apám-se-ülte szárnyas hajót
 ismét megkerestem.⁹
 Kazim folyó jó földemre

⁵ *pütijem* 'fekete' helyett hibásan.

⁶ A repülőgép köznyelvi neve.

⁷ Hanti-Manszijszk.

⁸ Beszámoló munkateljesítményéről.

⁹ Visszafelé találomra felkérdezkedett egy Kazim felé induló repülőgépre, mondván, hogy ha már ilyen messzire elhozták, vigyék is haza.

tõxtə(ə) xopna ši-le tšwmem(a),
 35 *mărkəŋ xopna ši-le tšwme(ma),*
zoja, zoja mīkitowna(γa).

szárnyas hajóval elvittek,
 35 szárnyas hajóval elvittek,
 Zoja, Zoja Mikitovnát.

¹⁰ Az ének szövegén helyenként érezhető, hogy kazimi nyelvjárásban keletkezett, a serkáli *mīγ* 'föld' alakkal szemben a *mīw* az északibb nyelvjárásokra jellemző (a szerk.).

Zöld fűtől benőtt földet...
wöstijem pumi ⁽ⁿ⁾etman(a) mŷ(a)...

Az adatközlő 50-es években szerzett éneke szülőfaluja pusztulásáról.

Kaltiszzjani az egész északi (sőt távolabbi) obi-ugorság északi központja, *kättaš* istennő székhelye volt. Eredetileg a *moš* frátriához tartozó, *ńurman mŷ*, *ħömsen mŷ širaŋ joħ* 'mocsári föld, zsombéki föld nemzetségű nép' nemzetségnevű Liszkovok lakták. A század elején egy orosz száműzött és egy helyi lány házasságából származó, teljesen elosztjákosodott Poszkurekovok is gyarapították lakosságát. A falutól nem messze van az istennő szent helye, melyen áldozóligete, asztala mind a mai napig sértetlenül áll, régi bálványkamrája már nincsen meg. A helyiek szerint az istennőnek nem volt a szent helyen bálványa, de egy kisméretű, ülő nőt ábrázoló ón (?) szobrot őriztek a falubeli bálványládájában. A ládát hagyomány szerint a Liszkovok birtokolták, de a 30-as években, mikor a falu lakossága csökkenni kezdett, átvitték a legnagyobb, Poszkurekovokhoz tartozó házba. Innen az istennő szobrát egy elszállásolt vándorcigánycsapat ellopta. A nagy és kis *kättaš* (utóbbi helyi értelmezésben a „nagy” *kättaš* menyé) istennők bálványládáit később Muligortba vitték. Steinitz 1935-ben még lakott falunak jelzi, lakóinak száma azonban Patkanov 1897-es felmérésben is csak öt férfi és három nő. A II. világháború körül már elnéptelenedőben volt, legtovább Vaszilij Ivanovics Liszkov családja lakta, míg el nem költöztek Muligortba. Az elhagyott épületeket később tűzvész emésztette el. Jelenleg a falu helyét az embermagasságú csalánbozótól lehet felismerni.

Az éneket a szerző közeli ismerősei sokszor hallhatták, de nemigen akad közöttük olyan, aki végig el tudná énekelni. Távolabbi falvak lakói közül néhányan szentségtörésnek tartják a kultikus énekek frázisainak sűrű alkalmazását. Maga a szerző még nem tartja kész műnek; a bevezető és záró részt már véglegesnek tekintí, a középső résznek vannak hosszabb variánsai is.

Az ének hármas tagolású: a bevezető részben az epikus énekek mintájára kérdés-felelet formában jellemzi a vidéket, a középső rész kultikus énekekből közvetlenül átvett formulákkal érzékelteti a hajdani vallási központ jelentőségét (mely nem kevés hasznot hozott a lakosságnak), végül váratlanul, de elégikus hangnemben állítja mindezt szembe a jelennek és a jövővel. A szerkesztés a hagyományos és egyéni elemek mesteri ötvözése következtében nagyon arányos, kerek; a mű egyike a legszebb osztják egyéni énekeknek. A dallam Berjzov környékéről való.

A stílus a serkáli „emelkedett” énekstílusnak egy igen egyéni változata. Sok megoldás annyira szokatlan, hogy a szavak értelmezése és leírása is nehézségek-

be ütközik. A jelen lejegyzési módot csak jobb híján alkalmaztam. Nyelvtanilag szokatlan a Px nélküli participium, a finit passivum és a nominális sorok 2. szaván az *a* melléknévképző (?) gyakori használata; lejegyzési problémát okoz a 2. főhangsúly előtti melizmára eső *a* hangnál keletkező *j* sarjadékhang. Ezt a verbális sorokban, ahol erősebben hallatszik, ^{*i*}-nek jelölöm, bár tulajdonképpen nem igazi töltőszótagról van szó. A szóvégi *a* hangok, mint Liszkova énekeiben általában, *i* ejtésűek.

wős - ti - jem pu - mi (y)et - ma - η(a) mĩ - ya,
Zöld fűtől benőtt földet,

wős - ti - je - m(ə) wan - ši (y)et - ma - η(a) mĩ - ya
zöld gyeptől benőtt földet

ĩn tu - rəm - na par - ti - ji - - - ta - m(i - je - ya),
rendelt az isten,

lu - li - na xow - ti - ji - - - yi - ta - m(i - je),
hozott (felszínre) a bűvármadár,

5 (y)aj tunt tat - maη tām rion - maη mĩy,
kis lúd(nak) letelepedő kényeztető föld,

aj was tat - maη tā - m(ə) rion - maη mĩ - ya,
kis récé(nek) letelepedő kényeztető föld,

ńal - ki - je - m(ə) xũ - ti - je xoj - ma - η(a) mĩ - ya,
heringhal(raj) érte föld,

sur - xi - jem xũ - ti - je xoj - ma - η(a) mĩy
szirokhal(raj) érte föld

as nõx - ta ke sǐ - ja tu - tǝ - (ya),
hírét viszik az Obon felfelé,

10 as õ - wǝ - sa ke ne - ma tu - ti - (ji).
nevét viszik az Obon felfelé.

tunt sot ut - ta mǐ - yen pǝ - sǝt,
Lúdhél (módjára) kacskaringós folyóág,

was sot ut - ta mǐ - yen pǝ - sǝ - t(a)
récebél (módjára) kacskaringós folyóág

(yǐ - n(a) pǔŋ - tǝ - tan, ǐn pǔŋ - tǝ - tǝ - n(u)
mellett, mellett

(x)ǎ - ti - je - m(ə) xow - tǝm lu - li tǐ - xǝt,
magától felbukkant bűvármadár-fészket,

15 ǐn tǎm xow - tǝ - m(u) toχ - tǝŋ tǐ - xǝ - t(a)
ezt a magától felbukkant nagy bukó fészket

xǝj - ti - jem om - si - ji - ya - te - m(i - je - ya)?
kicsoda lakja?

ǐ - je - m(ə) nǝp - sǝx lan̄k - ma - ŋ(a) xot,
Az egy jávorbőrrel fedett házat,

ǐ - je - m(ə) woj - sǝx lan̄k - ma - ŋ(a) xo - t(a)
az egy vadbőrrel fedett házat

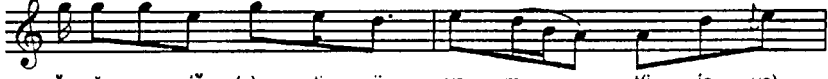

 xǒj - ti - jem om - si - ji - ya - tə - m(i - si - y)?
kicsoda lakja?

20
 tap - te - m(ə) waŋ - map xun - ŋ(a) nõ - wə
Hétarcú, füstnyílásos fényes (isten)

 ǐn o - taŋ nõ - xas xān - maŋ e - we, - t(a),
első, coboly érintette lánya,

 o - tə - ŋ(a) woj xān - maŋ e - wet
első, vad érintette lánya

 e - wə tīt xās - maŋ jīm - ŋ(a) ne - pek
lány-lélek jegyző szent papíráját

 ǐn pān - na sī (y)es - ti - ji - ya - ma - t(i - je - ya),
magával lebecsátotta (ide),

25
 pǒx tīt xās - maŋ jīm - ŋ(a) ne - pe - k(a)
fiú-lélek jegyző szent papíráját

 pān - na pǒ - ni - ji - ya - ma - t(i - je).
magával lebecsátotta (ide),

 e - wə kīt - ta ŋe - raŋ kāt - ta - s(a),
Leányt küldő ingerlékeny kátás (istennő),

 pǒ - xi - jem kīt - ta ŋe - raŋ kāt - taš
fiúcskát küldő ingerlékeny kátás (istennő)

as nõχ - ta ke sġ - ja tu - ti(j),
híret viszik az Obon felfelé,

30 as õ - wə - sa ke ne - ma tu - ti - (je).
nevét viszik az Obon felfelé.

e - wə tġt pojk - ta (x)ar pōš - xə - tə - na,
Lány-lélek(ért) könyörgő sok fiúcskája,

pōχ tġt pojk - ta (γ)ar kū - je - tan
fiú-lélek(ért) könyörgő sok fiókája

ġn tōŋ - xa(ŋ) xo - ri ġġ - rə - ŋ(ə) pā - sa - n(a),
patás rénbika véráldozati asztal,

(x)on - tōŋ xo - ri po - reŋ pā - san
agancsos rénbika véráldozati asztal

35 a - r(ə) - t(a) sġ tuġ - t'i - ji - ya - te - (yi - je),
sokját hozza im (elébe),

nõχ - se - n(ə) pū - ni ră - xi po - jə - k(a)
cobolyszőr (lágyságú) illő könyörgéssel

tū - wet to - t'i - ji - ya - te - (yi - sí),
állnak ő (elébe),

wo - jem pū - ni ră - xi po - jak
vadszőr (lágyságú) illő könyörgést

tű - wet ší pő - ni - ji - ya - ti - (yi - ši - je).
intéznek im öhozzá.

40 ĩn xă - reŋ kur - ti - (ji) (x)ĩn xă - re - tã - ŋ
A teres falu terén

jet - ta tat - ta řu - rã - m(a) sãw,
távrol (ide)szállt moesári szarka,

jet - ta tat - ta řu - rã - m(a) xu - la - x(a),
távrol (ide)szállt moesári holló,

ew - mã - t(a) ke xur - maŋ e - wã - m(a)
gyönyörűségének három gyönyörűségét

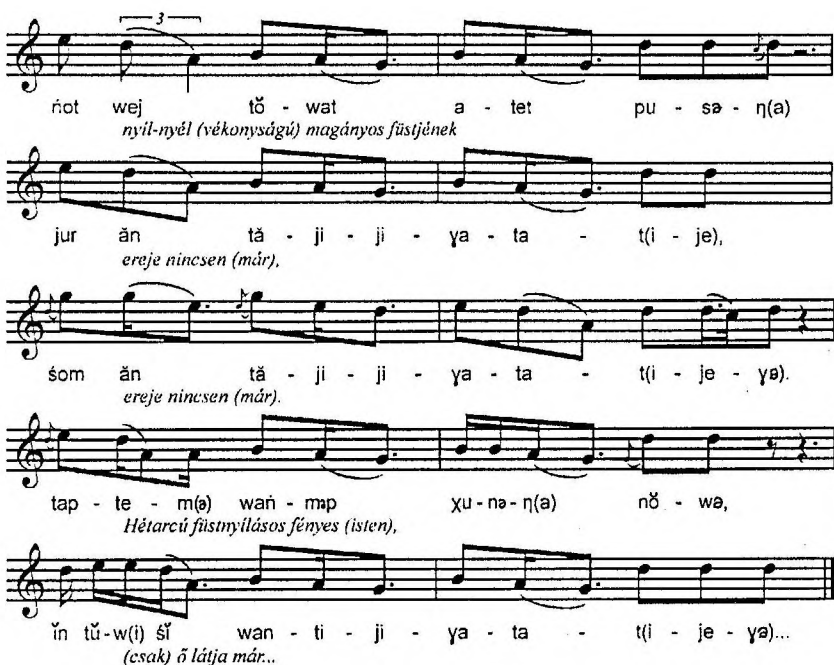
třw ší wũj - ti - ji - ya - te - t(i - je).
azok is veszik, íme.

45 ĩn a - jen e - wi - (ji) ka - šã - ŋ(a) mĩ - y(a),
Kislány vidámságos földnek,

a - jem pő - xi - (jã) ka - šã - ŋ(a) mĩy
kisfiú vidámságos földnek

tu - řem - na kũs par - ti - ji - yi - tã - m(i - je),
rendelte bár az Isten.

jõx - ta xă - šam ĩn řu - pã - tã - n(a)
utoljára megmaradt részében

 1. sor: *nyíl-nyél (vékonyságú) magányos füstjének*
 2. sor: *ereje nincsen (már),*
 3. sor: *ereje nincsen (már),*
 4. sor: *Hétarcú füstnyílásos fényes (isten),*
 5. sor: *(csak) ő látja már...*

A dallam nagyterces, oktáv hangterjedelmű. Kétféle sorból (A és B) építkezik. A sorok végig szabályosan váltakoznak (ABB ABB ABB stb.), kivéve az első dallamegységet, amely csak két sorból áll (AB). A dal a dallam csaknem teljesen szabályos sorszerkezete ellenére nem tekinthető strófikusnak, mivel a szöveg nincsen strófákba szedve. A szövegegységek az A soron (30., 39., 51. sorok), az első B soron (10., 16., 19., sorok) és a második B soron, vagyis a dallamegység befejező során (26., 44., 53. sorok) is végződhetnek.

Az A és B sorok végén ebben a dallamban is találkozunk a felcsapó sorvég-gel (erről részletesebben lásd a 7. éneknél). Az A sorokban a 2. fokról az 5. fokra való felugrás vagy a 2. ütem közepénél (1., 6. stb. sorok), vagy az utolsó negyed-re (3., 9. stb. sorok) történik. Két esetben (24. és 27. sorok) az 5. fokról még följebb, a 6. fokra lép föl a dallam. A további változatokat a ritmikai és díszítés-beli eltérések hozzák létre. A B sorok végén az 1. fokról történik a felugrás az esetek túlnyomó többségében az 5., egy alkalommal (5. sor) a 4. fokra. A további különbségeket a díszítések és ritmika változásai adják.

- 1 *wöstijem pumi* ⁽¹⁾*etmaṇ(a) m̃y(a)*,¹ 1 Zöld fütől benőtt földet,
wöstijem ⁽²⁾*wanši* ⁽¹⁾*etmaṇ(a) m̃y(a)*
ⁱⁿ *turṃna partijitəm(ijəyā)*, zöld gyeptől benőtt földet
lulina xowt̃ijitəm(ije), rendelt az isten,
5 ⁽¹⁾*aj tunt tatmaṇ tām ṇonmaṇ*³ *m̃y*, 5 Kis lúd(nak) letelepedő
aj was tatmaṇ tām ⁽²⁾*ṇonmaṇ m̃yā*, kényeztető föld,
ṇalkijem ⁽²⁾*x̃ūtije*⁴ *xoimaṇ(a) m̃yā*, heringhal(raj) érte föld,
surxijem x̃ūtije xoimaṇ(a) m̃y szirokhal(raj) érte föld
as nōxta ke sija tutə(yā), hírtét viszik az Obon felfelé,⁵
10 *as ōwasa ke nema tuti* ⁽ⁱⁱ⁾. 10 nevét viszik az Obon lefelé.
tunt sot utta m̃yən p̃ösət, Lúdbél (módjára) kacskaringós
was sot utta m̃yən p̃ösət(a) récebél (módjára) kacskaringós
⁽¹⁾*ṇ(a) p̃ūṇtətən*, *ṇ(a) p̃ūṇtətən(u)* mellett, mellett
⁽²⁾*ātijem* ⁽²⁾*xowtəm luli t̃ixət* magától felbukkant bűvármadár
15 *ṇ tām xowtəm* ^(u) *toxtəṇ t̃ixət(a)* 15 ezt a magától felbukkant nagy
x̃ōjtijem oms̃ijiatəm(ijəyā)? bukó fészket⁶
ijem ⁽²⁾*ṇop-sōx laṇkmaṇ(a) xot*, kicsoda lakja,
ijem ⁽²⁾*woj-sōx laṇkmaṇ(a) xot(a)* az egy jávorbórral fedett házat,⁷
x̃ōjtijem oms̃ijiatəm(išiy)? az egy vadbórral fedett házat
20 *taptem* ⁽²⁾*waṇməp xunṇ(a) nōwə* 20 Hétarcú, füstnyílásos Fényes
(kisten)

¹ Schmidt Éva megjegyzése szerint az éneket 3 | 2 || 3 | 2 képletű sorok alkotják (a szerk.).

² A monda szerint bűvármadár hozta a víz mélyéről felszínre a földet a világ teremtetésekor; Kaltiszanjani környékéről is ezt tartják.

³ *ṇonmaṇ* helyett.

⁴ Melizmára eső *a*.

⁵ Tkp. 'hírré/névvé viszik'

⁶ *kātus* istennő szent helyének kultikus neve, Steinitz közlése szerint onnan származik, hogy a mellékágakban megoszolva az árvíz sosem önti el, a víz színén lebegni látszik, mint a bűvármadár fészke.

⁷ A régi bálványház kultikus neve.

- in otəŋ nõχəs xānmaŋ ewet(a),*
otəŋ(a) woj xānmaŋ ewet
ew⁸ tūt xāšmaŋ jīmŋ(a)⁹ nepek
in pānna šī estīʔiyamat(ije)a,
 25 *põχ tūt xāšmaŋ jīmŋ(a) nepek(a)*
pānna pōnʔiyamat(ije).
ew⁸ kitta ńerəŋ kattaš(a),

põχije^m kitta ńerəŋ kattaš

as nõχta ke sija tui⁽ⁱ⁾,
 30 *as õwəsa ke nema tuti^(iə).*
ew⁸ tūt pojka⁽²⁾ ar pōšxətəna,

põχ tūt pojka⁽ⁿ⁾ ar küjetən
in tōŋχ⁽ⁿ⁾ xori jīrəŋ^(ə) pāsan(a)
⁽²⁾ontəŋ xori poreŋ pāsan
 35 *ar⁽¹⁾t(a) šī tuiʔīiyate⁽ⁱ⁾ije),*
nõχsen^(ə) pūni rāxi pojək(a)

tūwet toīʔiyatə⁽ⁱ⁾isi),
wojem pūni rāxi pojək
tūwet šī pōnʔiyatə⁽ⁱ⁾isije).
 40 *in xāreŋ kurti⁽ⁱ⁾ ⁽²⁾in xāretən*
jetta tatta ńurəm(a) säw,

jetta tatta ńurəm^(a) xuləχ(a),
- első coboly érintette lánya,⁸
 első vad érintette lánya
 lánylélek jegyző szent papírját¹⁰
 magával lebecsátotta (ide),
 25 fiúlélek jegyző szent papírját
 magával lebecsátotta (ide).
 Leányt küldő ingerlékeny *kattaš*
 (istennő),¹¹
 fiúcskát küldő ingerlékeny *kattaš*
 (istennő)
 híret viszik az Obon felfelé,
 30 nevét viszik az Obon lefelé.
 Lánylélek(ért) könyörgő sok
 fiacskája,¹²
 fiúlélek(ért) könyörgő sok fiókája
 patás rénbika véráldozatú asztal,
 agancsos rénbika véráldozatú asztal
 35 sokját hozza ím (elébe),
 cobolyszőr (lágyságú) illő
 könyörgéssel
 állnak ő (elébe),
 vadszőr (lágyságú) illő könyörgést
 intéznek ím őhozzá.
 40 A teres falu terén
 távolról (ide)szállt mocsári
 szarka,¹³
 távolról (ide)szállt mocsári holló

⁸ Az elsőszülött gyerekek állandó jelzője, jelentését nem tudják az adatközlők. Esetleg a prémáldozatokkal kapcsolatos.

⁹ *jemaŋ* helyett.

¹⁰ Az istennő határozza meg a születendő gyerek számát, nemét és éltüknek hosszát. Mindezt egy papírra írja és nem hajlandó változtatni rajta (ezért nevezik ingerlékenynek vagy haragosnak).

¹¹ Az obi-ugor folklórdarabok magyar fordításából *Kaltes* alakban ismerős (a szerk.).

¹² Régebben minden férfinak kötelessége volt életében legalább egyszer elzarándokolni Kaltiszjaniba. Ezenkívül állandóan érkeztek a gyermekáldásért állatot áldozó osztjások és vogulok.

¹³ A távoli falvakból érkező, áldozatot hozó hívek.

<i>ewmæt(a) ke xurmaⁿ ¹⁴ ewəm(a)</i>	gyönyörűségének három gyönyörűségét ¹⁵
<i>tŭw šī wŭjtŭiyatet(ije).</i>	azok is veszik íme.
<i>45 ⁱⁿ ajen ewi^(ji) kašəŋ(a) mŭγ(a)</i>	45 Kislány vidámságos földnek, ¹⁶
<i>ajem pŭxi(jə) kašəŋ(a) mŭγ</i>	kisfiú vidámságos földnek
<i>tur^mna kŭš partŭiyitəm(ije),</i>	rendelte bár ez isten,
<i>jŭxta xăšəm in šupətən(a)</i>	utoljára megmaradt részében
<i>ńot wej tŭwat atet pusəŋ(a)</i>	nyíllyél (vékonyságú) magányos füstjének ¹⁷
<i>50 jur ăn tăjŭiyatat(ije),</i>	50 ereje nincsen (már),
<i>śom ăn tăjŭiyatat(ijeγa).</i>	ereje nincsen (már).
<i>taptəm^(a) wańməp xunəŋ(a) nŭwə,</i>	Hétarcú, füstnyílásos Fényes (isten),
<i>in tŭw⁽ⁱ⁾ šī wantŭiyatat(ijeγə)...</i>	(csak) ő látja már.

¹⁴ A hanti '3' jelentésű szavak második mássalhangzója -l-, (a serkáliban -r-), az -r- a manysira jellemző.

¹⁵ Ők is gyönyörködnek a falu szépségében.

¹⁶ Ezelőtt, mint mondják, Kaltiszjaniban sok gyerek volt.

¹⁷ Vaszilij Ivanovics Liszkov háza.

Hárommagú dallamok

Prokopij öreg kis Ljopkája *porkup ojka (y)in aj l'opka*

Az éneket kb. 30 évvel ezelőtt egy muligorti lány, Avdotya Jakovlevna Poszühova szerezte Kaltiszzjaniból való vőlegényéről, Alekszej Prokopjevics Liszkovról. E két család tagjai rendszeresen házasodtak egymás közt.

Típusos női párvalasztó ének töredéke. Érdekes, hogy a környékbeli osztják és vogul falvakban ha a hasonló női énekeket nem éneklük végig, úgy általában a takarítás-motívumnál fejezik be.

A dallam különösen Muligortban kedvelt, itt több egyéni éneket is költöttek rá.

Az adatközlő a vőlegény rokona, a szerzőt is jól ismerte, tőle hallotta az éneket. A maga idejében közismert ének volt az érintett két faluban.

por - kup oj - ka (y)in aj l'op - ka,
Prokopij-öreg kis Ljopkája,

rűs šep - ša - nə - η(ə) kűl' ur - ši - yi,
orosz harmonikás ördögi fejedelemlhős,

rűs műt - ra - jaη kűl' ur - ši - yi
orosz hangszeres ördögi fejedelemlhős

aj mu - li - kurt kă - ra - š(i) jām nőt
kis Muligort magas jó földfokára

5 tűw jő - xat - tat in ar xät - tat
jöttének sok napján

ka - šə - ŋa jű - wi - ya - ta - t(i - je).
(minden) vidámmá válik.

in ow - to - t'uš - ka ja - kuw-l'ow - na,
Avdotyuska Jakovlevna,

tűw jő - xət - tat a - r(ə) xət - tat
az ő jöttének sok napján

pő - nam öx - ša - m(ə) ră - xi (γaj) naj,
feltett kendője tetszetős kis úrnő,

10 tum - ta - m(a) səx ră - xi - (γa) ne,
felvett bundája tetszetős kis úrnő,

tätŋ xət - tat ke jő - xət - tat,
téli napon ha jön (Ljopka),

to - wat jä - r(ə) - ta tak aŋ - kat
(mint) lovat kikötő erős oszlop

ma šī - (ja) to - t'i - ya - te - m(i - je),
állok hát én,

tűŋ xət - tat ke jő - xət - tat,
nyári napon ha jön,

15 xo - pət jä - r(ə) - ta tak aŋ - kat
(mint) csónakot kikötő erős oszlop

ma šī - (ja) to - t'i - ya - te - m(i - je).
állok hát én.

ä - ti - jen tet - ta tä - m(ə) xo - pat jir
Egyszerűen beülni (való) csónakja széléhez

ma (γ)a - t(a) tet' - ti - ya - lem tu - tan,
bárcsak beülhetnék én,

(m)ä - ten tet - ta ux - tet jä - m(ə) jī - r(ə)
egyszerűen beülni (való) szánja széléhez

20 ma (γ)a - t(a) tet' - ti - ya - tem tu - tan!
bárcsak beülhetnék én!

xu - le - η(a) xot xu - li - jet
piszkos ház piszkával

ĩn ma pa wer - mi - ya - te - m(i - je),
én is elbírok,

täp - rə - na xot tä - p(ə) - ri - (je) - je - t(ə)
szennyes ház szennyével

30 ma pa we - r(ə) - mi - ya - te - m(i - je)...
én is elbírok...

A dallam kisterces, oktáv hangterjedelmű. Háromféle sorból (A, B és C) építkezik. A sorok végig szabályosan váltakoznak (ABC ABC ABC stb.), a szöveg azonban nincsen strofákba szedve. Az összesen 4 szövegegységből 2-nek a vége esik C sorra (6. és 30. sor), 1-nek a vége B (20. sor), 1-nek a vége pedig A sorra (16. sor) hangzik el. Számos olyan C sor is elhangzik, amelyre nem szövegegység vége jut (3., 9., 12. stb.).

Az A sor oktávrról indul (pl. 1., 16., 19. stb. sorok), ám néhány sorban (pl. 2., 7. stb. sorok) előfordul, hogy decimáig ugrik fel. Ezt a hangterjedelem és a hangsor megállapításakor nem tekintjük külön hangnak, hanem az oktáv feljebb csúszott változatának. Mivel a sornak ez az első hangja, tehát hangsúlyos helyen jelenik meg, a hangsúly miatt csúszhatott följebb. Az A sorok közül 6 kezdődik oktávrról, 4 pedig decimáról, tehát az alapvető változatnak az előbbi tekinthető. A B sorban szintén megjelenik a decimáról indulás, itt a szeptimről indulás alternatívájaként: szeptimről és decimáról egyaránt 5 sor indul (pl. 2., 17., 20. stb., ill. 5., 8. stb. sorok). Egyébként azonban a decima nem jelenik meg a dallamban, sem díszítő-, sem főhangként. A C sor elsősorban szeptimről indul, de itt is megjelenik az ingadozó hangmagasság; előfordul, hogy az első hang bizonytalan magasságú (ezért x fejjű kottával jelölt), leginkább oktávként értelmezhető (3. sor), illetve kvart is lehet (21. sor). A sorok többi dallamváltozatát az eltérő ritmika és díszítés hozza létre.

1 *porkup ojka* ⁽ⁿ⁾in aj l'opka,¹
rűś šepšanəŋ ^(a)kül' ur-šiyi,²

rűś mütrajəŋ kül' ur-šiyi

aj muli kurt kăr's ⁽ⁱ⁾jäm nőt

5 *tűw jöχəttat in ar χəttat*
kašəŋa jűwiyatat(ije).

ⁱⁿ *owtołúška jakuwl'owna,*

tűw jöχəttat ar(ə) χəttat

pönəm öχšam ^(a)rəxi ⁽ⁿ⁾aj naj,

10 *umtəm(a) səχ rəxi(ya) ne,*

tätŋ χəttat ke jöχəttat,

towət jār ^(a)ta tak ankat

1 Prokopij-öreg kis Ljopkája,
 orosz harmonikás ördögi
 fejedelehmős,

orosz hangszeres³ ördögi
 fejedelehmős

kis Muligort magas jó földfokára

5 jöttének sok napján
 (minden) vidámmá válik.⁴

Avdotyuska Jakovlevna,

az ő jöttének sok napján

feltett kendője tetszetős kis úrnő,

10 felvett bundája tetszetős kis úrnő

téli napon ha jön (Ljopka),

(mint) lovat kikötő erős oszlop⁵

¹ Schmidt Éva megjegyzése szerint a sorok 2 | 2 | 3 | 1 | 1 felépítésűek (a szerk.).

² Schmidt Éva ebben a lejegyzésben jelöli a (serkáli nyelvjárásra oly jellemző) szóvégi ə-k helyén hallható i hangot, lásd még pl. a 4., 9. és 10. sort (a szerk.).

³ Tk. 'csodájú'; a 'harmonika' paralel szavaként használatos.

⁴ Ny. I. Tyerjoskin fordítása.

⁵ *jārta* 'lovat edzeni, lefogyasztani'. A lovakat nyáron nem használják, így azok a jó legelőkön főls mennyiségű zsírt szednek magukra. A szánszezon kezdetén ezért kicsi az állóképességük, amin úgy segítenek, hogy néhány napra fogyasztás céljából étlen kikötve tartják őket a fagyban. A jelen formulában eredetileg *jārta* 'kötő' szó szerepelt; az adatközlő azonban analógiásan *jārta* alakban éneklí a csónakra vonatkozó paralel sorban is.

ma šī(ja) toŕīyatem(ije),
 tūŋ ʒāttat ke jōχattat,
 15 χopat jār(ə)ta tak anket
 ma šī(ja) toŕīyatem(ije).
 ātijen tetta tām(ə) χopat jīr

 ma ^(ʔ)at(a) teŕīyatem tutən,
^(m)āten⁷ tetta uχtat jām^(ə) jīr^(ə)

 20 ma ^(ʔ)at(a) teŕīyatem tutən!
 porkup ojka ^(ʔ)in aj l'opka,
 rūš šepšanəŋ ješək(a) ^(ʔ)urt,

 rūš mūt^(ə)rajəŋ^(ə) ješək(a) ^(ʔ)urt,

 porkup ojka ^(ʔ)ašet werəm
 25 ⁱⁿ māntijen pātəŋ kārś(ə) jām χot
 ma ke(γu) tāŋtiyatem(ije),
 χulen(a) χot χulijet
ⁱⁿ ma pa wermiyatem(ije),
 tāprəŋa χot tāp(ə)rije(je)t^(ə)
 30 ma pa wer^(ə)miyatem(ije)...

állok hát én,⁶
 nyári napon ha jön,
 15 (mint) csónakot kikötő erős oszlop
 állok hát én.
 Egyszerűen beülni (való) csónakja
 széléhez

 bárcsak beülhetnék én,
 egyszerűen beülni (való) szánja
 széléhez

 20 bárcsak beülhetnék én!
 Prokopij-öreg kis Ljopkája,
 orosz harmonikás kedves
 fejedelemlhős,
 orosz hangszeres kedves
 fejedelemlhős
 Prokopij-öreg apjától épített,
 25 menő felhő magas(ságú) jó házba
 ha belépek én,
 piszkos ház piszkával
 én is elbírok,
 szennyes ház szennyével
 30 én is elbírok...

⁶ A falu szélén állva várja kedvese érkezését.

⁷ āten helyett.

Kis Annuska Leontyijevna
aj annuška lewant'owna

Az ének szerzőjének asszonyneve Anna Leontyijevna Dunajeva. Anyja lányanyaként szülte az apai házban az 1910-es években. Az anya hamarosan meghalt, az árva kislányt anyai nagyszülei nevelték fel Kosztyin-jar (*jeməŋ kurt*) faluban. Fiatalabb nagybátyja és sógornője rosszul bánt vele, ezért később átköltözött apjához Kaltiszjaniba, innen ment férjhez Dunajevhez. Nemrég halt meg.

Az adatközlő jó ismerőse volt a szerzőnek, tőle tanulta az éneket.

Olyannyira tipikus női ének, hogy mind a motívumok (bemutakozó formula – csónak várása a parton – a ház tisztántartása – panaszok a rossz bánásmód miatt – bálványszertartások végzése – hízelgés – zárómotívum), mind összeszerkesztésük módja példaként szolgálhat az obi-ugor női panaszének műfajához. A bemutatkozási két motívum pozitív kicsengésű műfajból való: a csónakvárás a vőlegényt ill. szeretőt váró, párválasztó énekekből (a jelen műben nincs is kifutása e motívumnak), ezt a bármilyen típusú női öndicsérő énekben szinte kötelező ház-tisztántartás motívum követi. Utána váratlanul az ellenkező műfajba csap át az ének, anélkül azonban, hogy a kezdet által determinált szerkesztési szabályokat megszegné. A hagyományos öndicsérő motívumok sorra követik egymást, de mindegyik egy panasz-motívummal van ellentételezve. Az így keletkező feszültséget nem oldja fel a szerző; az utolsó panaszt megerősítve, egy panaszének-záróformulával (sírás) fejezi be az éneket, az utolsó két sorban közölve csak helyzetének tulajdonképpeni okát.

aj an - nuš - ka le - wan - t'ow - na:
Kis Annuska Leontyijevna:

(y)aj kos - t'i - n(ə)s - koj aj kur - tem - na
kis Kosztyin(jar) kis falumban

e - na - m(ə) - ta ne jo - šem jām jīr
növekedő nő kezem jó szélét

e - wə ší - (ju) (ɣ)en - mi - ya - me - m(i - je),
(én,) lány, megnővesztettem,

5 e - na - m(ə) - ta ne(ŋ) kű - rem jām jĩr
nővekedő nő lábam jó szélét

e - wə ší - (ju) (ɣ)en - mi - ya - me - m(i - je).
(én,) lány, megnővesztettem.

ješk kos - t'i - n(ə)s - koj jă - m(a) kur - tem
Kedves Kosztyin(-jur) jó falum

kăt as - ŋə - n(ə) kűt jox - ras jām jĩŋk,
két Ob közti elágazó jó vizét,

tor kű - r(a) pu - r(ə) - mə - m(ə), tor kűr pum
daruláb taposta, daruláb taposta

10 kăt as - ŋan ku - t(ə) jox - ras jām jĩŋk
két Ob közti elágazó jó vizét

ma ší - (jo) wan - ti - (ji) - ya - te - m(i - je).
nézegetem ime én.

sot we - s(a) nĩ - jam pu - tan rű - wa
Szűz vízszőrny rombolta, jeges vízű martra

nĩk ke - (ya) šu - ši - ya - te - m(i - je),
ha ellépdelek,

pön - ša - m(a) šu - maš kát sem - ŋə - tam
érett feketeribiszke két szememmel

15 nű - mi - jem a - sə xu - jaŋ jām jĩŋk
Felső-Öb emberes jó végét

ma want - tem ke (j)ĩn pö - raj - na
nézésem idején

to - ra - n(a) xö - ta - ŋ(ə) nõ - wə jām xop,
tavi hatyú fehér jó csónak,

a - si - jem xö - ta - ŋ(ə) nõ - wə jām xop.
öbi hatyú fehér jó csónak,

tűw sí - (ja) jű - wi - ya - ta - t(i - je).
az jődögél, ime.

20 öw tu - xi - ja - m(a) tu - xə ju - xə paj,
Ár verte uszadékf(a)-halom(ként),

wot tu - xi - ja - m(a) tuχ ju - xə paj,
szél verte uszadékf(a)-halom(ként)

(n) we - se - m(a) nĩ - ja - m(a) pu - ta - ŋ(ə) rū - wa
a víziszörny rombolta, jeges vizű marthoz

šĩy sí - (ja) tu - xə - sa - te - t(i - je),
odasodródik, ime,

wot t'u - xij - tə - m(ə) pu - tə - ŋ(ə) rū - wa
szél verte, jéges vizű marthoz

25 sŷ sŷ - (jo) t'u - xə - sa - te - t(i - je).
odasodródlík, imé.

ŋn sŷ - te - m(ə) ke jű - pi - jə - na
Ennek utána

kŷ - kur oj - ka (y)ánk - sa - ši - jem
Grigorij öreg, (anyai) nagyapám

ŋn we - ran - tə - m(ə), we - ran - tam
csinálta, csinálta

mán - ti - je - m(ə) pǎ - tən kǎ - raš jām xot,
menő felhő nagy(ságú) házba,

30 xux - te - m pǎ - tən kǎ - raš jām xot
futó felhő magas(ságú) házba

jőx ke - (ju) tǎn - ti - ya - te - m(i - je),
ha belépek,

xu - la - na ke xu - li - yij - tə - m(a),
piszok ha piszkolta,

xu - let ma we - r(ə) - mi - ya - te - m(i - jə),
piszkával elbírok,

tă - pə - r(ə) - na ke tăp - rij - tij - tam,
szenny ha szennyezte,

35 tăp - ri - jet wer - mi - ya - te - m(i - je).
szennyével elbírok.

aj jep - jə - mem ĩn kĭr - ku - raś
Kis Jefim Grigorjevics

urt xu - ji - jem, urt xu - ji - jem,
nagybácsikám, nagybácsikám,

am - pi - jem te - ta (y)a - r(ə) ja - saŋ
kutyának való sok rossz szót

tűw śĭ - (ju) te - mi - ya - ta - t(i - je),
zűdít ám ő (rám),

40 o - l'a, (y)o - l'a jű - wa - now - na
Olja, Olja Ivanovna,

kĭś ő - pi - jem, ő - pi - jem,
hej, sógornőcském, sógornőcském,

(x)am - pe - n(ə) te - ta (y)atm ar ja - sa - ŋ(ə)
kutyának való sok rossz szót

tűw śĭ te - mi - ya - ta - t(i - je),
zűdít ám ő (rám),

je - tan uš tūt kūš - naŋ jām još
esti nyírtapló-tűz ajándékos jó kézzel

55 ma ne to - t'i - ya - me - m(i - je),
állok én, nő,

at - ŋ(a) (y)uš tūt kūš - naŋ jām još
reggeli nyírtapló-tűz ajándékos jó kézzel

mör - ta ma to - t'i - ya - me - m(i - je).
elegét állok én, nő.

kīm - pe - ŋ(a) xo - tə kīm - pi - je - ma
Külsejes házam külsejére

ma ke (y)et' - t'i - ya - te - m(i - je),
ha kilépek én,

60 šān - šə - ŋ(a) xot šān - šem xō - ša
háta házam háta mögött

ī - je - m(a) kūr - pa (y)e - t'aŋ u - ra
egylábú tarka bálványkamrában

xōj - ti - jem om - si - ya - ta - t(i - je)?
kicsodám lakozik?

āš - kə - (ya) wot nōt - pa - (ya) xu
Hideg-szél-orrú férfi

65
 ănk - sa - ši - jem ĩn o - mas - ta
(bálvány-)nagyapácskám lakta (helyen?),

me - la - ka wol tur - pa - (ya) xu
meleg-szél-torkú férfi

ănk - sa - ši - jem ĩn o - mas - ta
(bálvány-)nagyapácskám lakta (helyen?)

jet-n(an) uš tũt kũs - nan jãm još
esti nyírtapló-tűz ajándékos jó kézzel

tũ - wet pa wan - ti - ya - te - m(i - je).
hozzá is elnézek.

ĩn ši - tem ke jãm jũ - pij - na
Ennek utánna

70
 xut - mi - je - m(ə) nĩ - rə pő - na - m(ə) jãm oš,
három rúd(ból) rakott jó karám,

o - sa ke šu - ši - ya - te - m(i - je),
karámhoz ha ellépdelek,

kĩr - kur oj - ka (y)ĩn ănk - sa - šem
Grigorij-öreg nagyapám

ĩn kã - n(ə) - šij - ta - m(ə), kã - n(ə) - šij - tam
szereste, szereste

pe - set xā - n(ə) - šəŋ ar pe - kan - ka,
combja-tarka sok tarka (lő),

75 pox - ta - t(ə) xān - šəŋ ar pe - kan - ka,
oldala-tarka sok tarka (lő),

tŷy ší - (ji) to - t'i - ya - te - t(i - je);
azok álldogálnak hát (ott);

ũŋt xu - n(ə) wũj - ti - ya - te - t(i - je),
száját honnan vennének,

ña - ta - m(ə) xun tā - ji - ya - te - t(i - je);
nyelvük hogy is lenne,

sām - ta - t(a) woŋ - ta (γ)ĩn ar xāt - t(a)
éhező sok napjukat

80 ma ší (γ)u - ja - n - ta - te - m(i - je).
én veszem csak észre.

ĩn o - l'a, (γ)o - l'a jũ - wa - now - na
Olja, Olja Ivanovna

kĩs ő - - pi - jem, ő - pi - jem
hej, sógornőcském(nek), sógornőcském(nek)

ũŋ - tal tő - ta - m(ə) to - wə šíš - kə
szája-olvadt tavaszi kismadár(ként)

ma kű - š(a) tu - ji - ya - te - m(i - je),
énekelgetek bár én,

85 hát - mat tő - ta - m(a) to - wa šš - ka
nyelve-olvaát tavaszi kismadár(ként)

ma kűš tu - ji - ya - te - m(i - je),
énekelgetek bár én,

o - l'a, (y)o - l'a jű - wa - now - na
Olja, Olja Ivanovna,

(y)am - pe - m(a) te - ta (y)a - tam ar ja - sən
kutyának való sok rossz szót

mă - ne - m(a) šī te - mi - ya - ta - t(i - je),
zúdíť ám ő (énrám),

90 xu - je - m(a) te - ta (y)atm ar ja - sən
embernek való sok rossz szót

mă - nem šī te - mi - ya - ta - t(i - je).
zúdíť ám ő (énrám),

aj an - nuš - ka le - wan - t'ow - na,
Kis Annuska Leontyijevna,

jām pe - lak - na jām sem - jen - kem
jobb oldalon jó könnyem

pű - wa pel - ka ma ší mux - tem,
bal oldalra töröm hát,

95 pű - wa pe - lak - na jām sem - jen - kem
bal oldalon jó könnyem

jā - m(a) pel - ka ma ší mux - tem,
jobb oldalra töröm hát,

jīy - ta - (ya) ne ma ší (y)ut - tam,
apátlan nő vagyok én bizony,

āη - ki - ta ne ma ší (y)ut - tam.
anyátlan nő vagyok én bizony.

A dallam kisterces, decima hangterjedelmű; az eltérések ellenére az előző ének (porkup ojka ⁽⁷⁾in aj lopka) dallamának közeli változata. Háromféle sorból (A, B, C) építkezik. A dallamszerkezet szabályos, a sorok a dal során végig ABC rendben követik egymást. Egyetlen helyen fordul elő ettől való eltérés: a 35-36. sorban a B sort C helyett A követi. Ennek oka, hogy az énekes szöveget tévesztett, „Kis Jefim Grigorjevics” helyett „Kis Grigorij”-jal kezdte a sort (a C sor dallamára), majd a közepén abbahagyta az éneklést, és újra kezdte, de C helyett már az A sorra. A szöveg azonban nem rendeződik háromsoros egységekbe, így a dal nem tekinthető strófikusnak. A szövegegység (mondat) utolsó sora a 6., 50., 62., 68., 80. és 98. sorban ugyan egybeesik a dallamegység utolsó sorával (a C sorral), ám ezekben az esetekben a szövegegység elejét Liszkova asszony általában nem A sorra énekli. Kivétel a 62. sorral végződő mondat, amelyben a külön egységnek tekinthető 60-62. sort Liszkova asszony ABC sorokra énekli, valamint a 63-68. sorokra énekelt mondat, amelynek dallama ABC ABC.

Mindhárom sor dallamában találhatók kisebb-nagyobb változások akkor is, ha a díszítőhangokat nem vesszük figyelembe. Az A sor második ütemének elején az első két nyolcad két különböző dallamváltozatban jelenik meg (lásd 1. és 7. sor), a B sor elején is különböző magasságú hangok találhatók (lásd 2., 5. és 8.

sor), utolsó hangja pedig szintén két különböző magasságú hang lehet (lásd 2. és 5. sor). A C sor első hangja is különbözhet (lásd 3., 6., 15. és 59. sor).

- 1 *aj annuška lewant'owna:*¹
 (ʰ)aj kost'in(ʰ)skoj aj kurtemna
 enəm(ʰ)ta ne jošem jām jīr
 ewʰ sī(ju) (ʰ)enmiyamem(ije),
 5 *enəm(ʰ)ta ne(ʰ) kürem jām jīr*
ewə sī(ju) (ʰ)enmiyamem(ije).
ješk kost'in(ʰ)skoj jām(ʰ) kurtem
kāt asηən(ʰ) kūt joχras jām jīŋk,
tor kür(a) pur(ʰ)məm(ʰ), tor kür
purm
 10 *kāt asηən kür(ʰ) joχras jām jīŋk*
ma sī(jo) wanti(ji)γatem(ije).
sot wes(a) nījəm putəŋ rūwa

nīk ke(γa) šušiyatem(ije),
pōnšəm(a) šuməš kāt semηətam
 15 *nūm'jem asə χujəŋ jām jīŋk*
ma wanttem ke (ʰ)in pōrajna
torən(ʰ) χōtaŋ(ʰ) nōwə jām χop,
asijem χōtaŋ(ʰ) nōwə jām χop,
tūw sī(jə) jūwiyatat(ije).
 20 *ōw tuxijəm(ʰ) tuxə juχə paj,*
wot tuxijəm(ʰ) tux juχə paj,
(ʰ)wesem(ʰ) nījəm(ʰ) putəŋ(ʰ) rūwa

šīγ sī(ja) tuxəsatet(ije),
wot tuxijəm(ʰ) putəŋ(ʰ) rūwa
 25 *šī' sī(jo) tuxəsatet(ije).*

- 1 Kis Annuska Leontyijevna:
 kis Kosztyin(-jar) kis falumban
 növekedő nő kezem jó szélét²
 (én), lány, megnövesztettem,
 5 növekedő nő lábam jó szélét
 (én), lány, megnövesztettem.
 Kedves Kosztyin(-jar) jó falum
 két Ob közti elágazó jó vizét,³
 daruláb taposta, daruláb taposta

 10 két Ob közti elágazó jó vizét
 nézegetem íme én.
 Száz víziszőrny rombolta,⁴ jeges
 vizű⁵ martra

 ha ellépdelek,
 érett feketeribiszke két szememmel
 15 Felső-Ob emberes jó végét
 nézésesem idején
 tavi hattyú fehér jó csónak,
 obi hattyú fehér jó csónak,
 az jődögél, íme.
 20 Árverte uszadékfahalom(ként),
 szélverte uszadékfahalom(ként)
 a víziszőrny rombolta, jeges vizű
 marthoz

 odasodródik, íme,
 szél-verte, jeges vizű marthoz
 25 odasodródik, íme.

¹ Schmidt Éva jegyzete szerint az A és a B sorok metrikai képlete egyaránt 2/3 | 2 | 2 | 3 | 1.

² A frázis utótagja eredetileg *jīt* 'ízület', az adatközlő mindenütt *jīr* szót használ.

³ A Kis- és a Nagy Ob. A *jīŋk* 'víz' szó 'vidék'-nek is fordítható.

⁴ A hiedelem szerint a magas part azért omlik, mert alulról a víziszőrnyek rombolják.

⁵ A *put* (*jīŋk*) 'Eiswasser' szón az adatközlő azt a vizet érti, amely zajláskor a part mentén víz-szafelé áramlik.

30 *in sitem^(a) ke jüpiĵna*
kĭrkur oĵka⁽¹⁾ aňkšaġijem
in werantəm⁽²⁾, werantəm
māntijem⁽²⁾ pātəŋ kārəs ĵəm ɣot,
 30 *ɣuxtem pātəŋ kārəs ĵəm ɣot*
jöŋ ke(ju) tāŋtiyatəm(ije),
ɣuləna ke ɣuliyijəm(a),
ɣulet ma wer⁽²⁾miyatəm(ije),
tāpər⁽²⁾na ke tāprijiĵtəm,
 35 *tāprijet wermiyatəm(ije).*
aj jepjəmem in kĭrkurəs
urt ɣujijem, urt ɣujijem,
ampijem teta⁽¹⁾ar⁽²⁾ ĵasəŋ
tüw ši(ju) temiyatat(ije),
 40 *ol'a, ⁽¹⁾ol'a jüwanowna*
kĭš öpijem, öpije^m,
^(x)ampen⁽²⁾ teta⁽¹⁾atm ar ĵasəŋ⁽²⁾
tüw ši temiyatat(ije),
ɣujena teta⁽¹⁾atm ar ĵasəŋ
 45 *tüw ši temiyatat(ije).*
aj jep⁽²⁾jəmem in kĭrkurəs
küt juŋ ke ⁽¹⁾ujtiyatəm(ije),
mānem⁽²⁾ ši seŋkiyatəm(iši),
waš juŋ ke ⁽¹⁾ujtiyatəm(ije),
 50 *mānem(a) seŋkiyatəm(ije).*
in ɣüi urt ewə sewat aj naj
aňkaŋkijem, aňkaŋkijem

Ennek utána
 Grigorij-öreg (anyai) nagyapám
 csinálta, csinálta
 menő felhő magas(ságú) házba,
 30 futó felhő magas(ságú) házba
 ha belépek,
 piszok ha piszkolta,
 piszkával elbírok,
 szenny ha szennyezte,
 35 szennyével elbírok.
 Kis Jefim Grigorjevics
 nagybácsikám, nagybácsikám,⁶
 kutyának való⁷ sok rossz szót
 zúdít ám ő (énrám),
 40 Olja, Olja Ivanovna,
 hej, sógornőcském, sógornőcském,
 kutyának való sok rossz szót
 zúdít ám ő (énrám),
 embernek való sok rossz szót
 45 zúdít ám ő (énrám).
 Kis Jefim Grigorjevics
 vastag fát ha talál,
 (azt) veri hozzám,
 vékony fát ha talál,
 50 (azt) veri hozzám.
 Kór-fejedelemlány képű kis úrnő⁹
 (bálvány)nagyanyácskám,
 nagyanyácskám,¹⁰

⁶ Anyja öccse.

⁷ Tkp. 'evő'.

⁸ Verbális sorokban a személyes névmások néha a várható accusativus helyett dativus alakúak (l. még 68. sor); ezt a fordításban érzékeltetem is.

⁹ Kosztyin-jar női bálványa, rajta kívül még hat ilyen nevű bálvány van különböző falvakban. A *sewat* szó jelentése 'hajfonatú', a *weŋsat* szóé 'arcú, képű; szépségű'.

¹⁰ A kifejezés érdekes momentumra vet fényt. Eszerint a különböző családokban (nemzetségekben?) tisztelt bálványokat a megfelelő, két korcsoporttal idősebb rokonok terminusával illetik. *aňkə tājəm tunɣət, šit pāta aňkaŋkə, aňkšašə* 'anyja birtokolta bálványok, ezért' '(anyai) nagyanya, nagyapa'; *ašet tunɣət: šašə, šaššašə* 'apja bálványai: „(apai) nagyanya, nagyapa”; *oĵkajət tunɣ: akə* 'férje bálványa: „bácsi (a szülőknél idősebb nem egyenesági férfirokonok)”'.

- süññ(a) xotə süññijet'n*
jetən uš tüt küšnəñ jām još
 sarkos háza sarkában
 esti nyírtaplótűz ajándékos jó kézzel¹¹
- 55 *ma ne tořiyamem(ije),*
atñ(a) ⁽ⁿ⁾uš tüt küšnəñ jām još
 55 állok én, nő,
 reggeli nyírtaplótűz ajándékos jó kézzel
- mörta ma tořiyamem(ije).*
kĩmpen^(a) xotə kĩmpijema
ma ke ⁽ⁿ⁾eřiyatem(ije),
 60 *šānšəñ(a) xot šānšem xōša*
ijem^(a) kūrpa ⁽ⁿ⁾eřañ ura
xōjtijem omsiyatat(ije)?
āškə(γa)¹² wot nōtpa(γa) xu
āñksašijem ĩn oməsta,
 60 hátas házam háta mögött
 egy lábú tarka bálványkamrában
 kicsodám lakozik?
 Hideg-szél-orrú férfi¹³
 (bálvány)nagyapácskám lakta
 (helyen?)
- 65 *meləka wot tūrpa(γa) xu*
āñksašijem ĩn oməsta
 65 meleg-szél-torkú férfi
 (bálvány)nagyapácskám lakta
 (helyen?)
- jetn(aⁿ) uš tüt küšnəñ jām još*
tüwət pa wantiyatem(ije).
ĩn sūtem ke jām jūpijna
 70 *xutmijem^(a) nĩrə pōnəm^(a) jām oš*
oša ke šuřiyatem(ije),
kĩrkur ojka ⁽ⁿ⁾ĩn āñksašem
ĩn kǎn^(a)šijtəm^(a), kǎn^(a)šijtəm
pešet xǎn^(a)šəñ¹⁴ ar pekanka,
 75 *poxtət^(a)¹⁵ xǎnšəñ ar pekanka,*
tĩy řt^(u) tořiyatat(ije);
ũnt xun^(a) wũjtiyatet(ije),
 75 oldala tarka sok tarka (lő)
 azok álldogálnak hát (ott);
 szájat honnan vennének,¹⁶

¹¹ A háziasszonyok feladatai közé tartozott a tisztító funkciójú nyírtapló-füstölés szertartása.

¹² A DEWOS szerint ez északi serkáli változat a gyakrabban előforduló ř- kezdetűvel szemben (a szerk.)

¹³ *ōwas wot ojkāt: xĩn urt ewə ojkajət* 'Északi szél öreg: a Kórfejedelem-lány férje', szintén helyi bálvány.

¹⁴ A szótárak szerint a kéziratban szereplő alaktól eltérően a 'tarka' jelentésű szó a serkáli nyelvjárásban *xǎnšəñ, xǎnšəñ* (ld. a következő sorban) (a szerk.).

¹⁵ *pũñtət* 'oldala' lenne a várható paralel szó.

¹⁶ Nem tudják megmondani, hogy éhesek.

ńatəm^(a) χun təjijətət(ije),
sāmtat^(a) woχta^(a) ńin ar χātt(a)
 80 *ma šī^(a) űjəntatəm(ije).*
ńin ol'a, ^(a)ol'a jūwanowna
kīs űpijem, űpijem

űntat¹⁷ tōtəm^(a) towə šīška
ma kūš^(a) tujiyatəm(ije),
 85 *ńatmat tōtəm^(a) towə šīška*

ma kūš tujiyatəm(ije),
ol'a, ^(a)ol'a jūwanowna
^(a)ampem^(a) teta ^(a)atəm ar jasəŋ
mānem^(a) šī temiyatat(ije),
 90 *χujem^(a) teta ^(a)atm ar jasəŋ*
mānem šī temiyatat(ije).
aj annuška lewan'owna,
jām peləknə jām sem-jenkem
pūwa pelka ma šī muχtem,
 95 *pūwa peləknə jām sem-jenkem*
jām(a) pelka ma šī muχtem,
jīyta(γa) ne ma šī ^(a)uttəm,
āŋkita ne ma šī ^(a)uttəm.

nyelvük hogy is lenne,
 éhező sok napjukat
 80 én veszem csak észre.
 Olja, Olja Ivanovna
 hej, sógornőcském(nek),
 sógornőcském(nek)
 szája olvadt tavaszi kismadár(ként)
 énekelgetek bár én,¹⁸
 85 nyelve olvadt tavaszi
 kismadár(ként)
 énekelgetek bár én,
 Olja, Olja Ivanovna,
 kutyának való sok rossz szót
 zúdít ám ő (énrám),
 90 embernek való sok rossz szót
 zúdít ám ő (énrám).
 Kis Annuska Leontyijevna,
 jobb oldalon¹⁹ jó könnyem
 bal oldalra törlöm hát,
 95 bal oldalon jó könnyem
 jobb oldalra törlöm hát.
 Apátlan nő vagyok én bizony,
 anyátlan nő vagyok én bizony.

¹⁷ Az énekben *ńiura* (?); később javította az adatközlő.

¹⁸ Hízeleg neki.

¹⁹ A frázisban eredetileg locativusrag nélkül: 'jobb oldali'.

Kis-ló-vég nemzetségű nő
(²)aj tow o²tə²(a) sĭrə²(a) ne(ja)

Az éneket egy vezsakari (osztj. *jem woš*, vog. *jalp ūs*) férfi szerezte a század elején. Az epikus egyéni énekeknek a veszélyes helyzeteket elbeszélő típusához tartozik.

Szüzsé: a szerzőnek nincs a feleségétől gyermeke. Mikor a szolgálólánytól gyereke születik, felesége bepereli az orosz bíróságon. Miközben vizsgálati fogságba kísérik, először saját bálványaihoz, majd Troickoje (*urt kurt*) mellé érve az ott székelő Világügyelő férfihoz könyörög szabadulásért. Az utóbbi lóáldozat ellenében kiszabadítja. A szabadulást tartalmazó zárórészre nem emlékszik az adatközlő.

Az adatközlő egy idős férfitől hallotta az éneket, aki szívesen énekelgette, bár az asszonyok megmosolyogták, amikor a „fiatal férfi korú jó erőmet” sorhoz ért.

(x)aj tow o - tə - η(a) sĭ - rə - η(a) ne - (ja)
Kis-ló-vég nemzetségű nő

o - li - je - m(a) pān - na - (ya), (y)o - li - je - m(a) pān - na
társacskámmal, társacskámmal

(j)aj xu (y)ut - ta - (ya) jĭ - sə - η(a) jă - m(a) wey
fiatal férfi korú jó erőmet

ma kŭ - š(a) (y)es - ti - (ju) - ya - me - m(a - yi - je - ya),
bár (eleget) vesztegettem én,

5 a - jem pō - xi - (ja) ka - ša - η(a) jă - m(a) šaš
kisfiú vidámságos térdel

ma (γ)änt om - si - (ju) - ya - me - m(i - ši - je),
nem üttem én,

a - jem e - wi - (ju) ka - ša - η(a) šaš
kislány vidámságos térdel

ma (γ)änt om - si - (ju) - ya - me - m(a - yi - ši - je).
nem üttem én.

nő - wi - je - m(ə) jīη - kə - p(a) χū - tə - η(a) te - w(a)
Fehér vizű halas Szoszva

10 (χ)īn pei - kat ne - (ηa), (γ)īn pe - l(ə) - kat ne
mellőli nő, mellőli nő

(γ)an we - r(ə) wer - ta - (ya) nu - sə - η(a - ya) tew
edénymunkát végző nyomorúságos szolgálóm

sát - ta tā - ji - (ju) - ya - me - m(a - yi - ši - je).
volt nekem eztán.

īn an we - r(ə) wer - ta - (ya) nu - sə - η(a) te - we - m(a),
Edénymunkát végző nyomorúságos szolgálóm(tól),

ī - n(a) (γ)e - wə - t(a), (γ)ī - n(a) (γ)e - wat
tőle, tőle

15 a - jem pő - χə - (ju) ka - ša - ηa šaš
kisfiú vidámságos térdel

sät - ta (γ)om - si - (ju) - ya - me - m(a) pä - ta - (ya)
ültöm miatt aztán

aj tow o - ta - η(a) šī - rə - η(a) nej - na - (ya)
kis-ló-vég nemzetségű nő(m)

a - je - m(ə) rū - šə - (ja) kū - ti - je - ma - (ya)
kis orosz közébe

ma šī pay - ti - (ju) - ya - me - m(a - yi - šī - je).
vetett hát engem.

20 ĩn kar-te-m(a) to - sə - p(a) to - sə - η(a) xo - t(a - ya)
Vasrácsú rácsos házba

ma šī tu' - t'i - (ju) - ya - te - m(a - yi - šī - je).
visznek hát engem.

a - se - m(a) pū - ηə - t(a) (γ)a - rə - (ya) wo - š(a)
Oh menti sok városba

ĩn tu-te-m(ə) kūt - na - (ya), tu - te - m(ə) kūt - na
vitetésem közben, vitetésem közben

nőx - se - m(a) pū - nə - (ju) ră - xə po - jək
cobolyszőr (lágyszágú) illő könyörgést

25 xőt - ta nu - mi - (ju) - ya - te - m(a - yi - šī - je):
hova (is) irányítottok:

aj tow o - tə - η(a) sī - rə - η(a) mī - na - (ya)
kis-ló-vég nemzetségű földön

tāx - rə - η(a) mew - tə - p(a) kāt urt tāj - me - m(a),
páncélos mellű két fejedelemhősöm volt,

kīη - nə - η(a) mew - tə - p(a) kāt xo - n(a) tāj - mem;
gombos mellű két királyom volt;

ńőx - si - jem pū - nə - (ju) rā - xə po - jak
cobolyász (lágyságú) illő könyörgés(sel)

30 te - na - n(ə) to - t'i - (ju) - ya - te - m(i - sí - je).
ő eléjük állok.

īn tāx - rə - η(a) mew - tə - p(a) kāt u - r(ə)t - ηə - tam,
Páncélos mellű két fejedelemhősöm,

ās - kə wo - tə - (ju) (y)a - j(i - yə) rū - wan
hideg szél kis fuvallatával

ten ān xoj - ti - (ju) - ya - ta - t(a - yi - sí - je).
sem érintenek őket.

īn to - re - m pū - ηə - t(u) (y)a - r(i - ya) wo - ša
Áradmárvány mentű sok városba

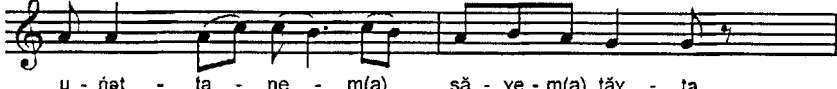
35 tu - te - m(ə) kūt - na - (ya), tu - te - m(ə) kūt - na
vitéresem közben, vitéresem közben

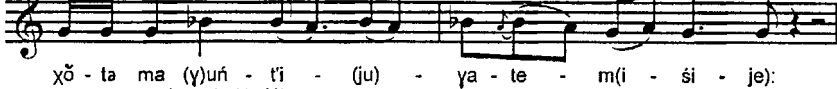
 mü - je - m(a) nem - pa - (ya) ne - mæ - ŋ(a) mĩ - ya
mily nevű neves földre

 ma tá - m(a) jöx - ti - (ju) - ya - te - m(i - ši - je)?
érkezem én?

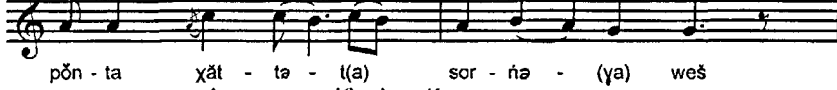
 u - riæt - ta - ŋe - m(a) sã - xe - m(a) táx - tã
(Mint) kitalálható bundarongyot

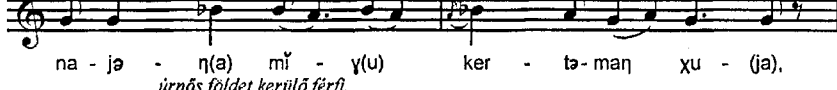
 xõ - ta ma (y)urĩ - t'i - (ju) - ya - te - m(i - ši - je):
ahogy én kitalálom:

40

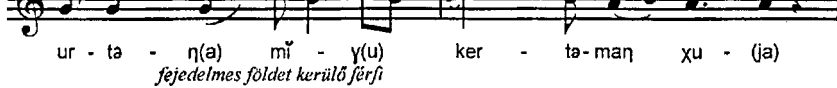
 et - ta xãt - tã - t(a) sor - riæ - (ya) se - w(a),
kelő nap arany hajfonatá(hoz hasonló),

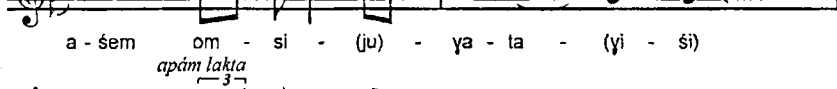
 põn - ta xãt - tã - t(a) sor - riæ - (ya) weš
nyugvó nap arany arcá(hoz hasonló)

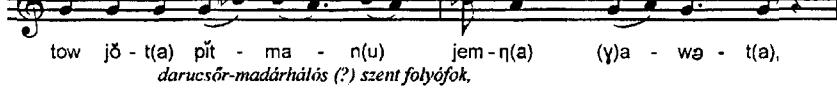
 na - jã - ŋ(a) mĩ - y(u) ker - tã-man xũ - (ja),
úrnás földet kerülő férfi,

 ur - tã - ŋ(a) mĩ - y(u) ker - tã-man xũ - (ja)
féjedelmes földet kerülő férfi

 a - šem om - si - (ju) - ya - ta - (yi - ši)
apám lakta

45

 tow jõ - t(a) pĩt - ma - n(u) jem - ŋ(a) (y)a - wø - t(a),
darucsőr-madárhálós (?) szent folyók,

woj jő - t(a) pīt - ma - n(u) pā-s(ə)-η(a) (γ)a - wat,
madárcsőr-madárhálós (?) szentséges folyófok,

ma tā - m(a) pōn - ta - (γu), ma tā - m(ə) pōn - ta
ezt az általam tett, ezt az általam tett

sā - xe - m(a) tāχ - tə - (γa) šuk - η(a) po - j - kem
bundarongy nyomorúságos könyörgésem

nūn ke xut' - t'i - (ju) - γa - te - n(a) tu - ta - n(a),
ha meghallgatnád,

50 ma tā - m(a) tu - ta - (γu), ma tā - m(ə) tu - ta,
ahova visznek, ahova visznek,

kar - te - n(a) to - sə - p(a) to-səη xot e - wat,
a vasrácsú rácsos házból,

wō - xe - m(a) to - sə - p(u) to-səη xot e - wat
a rézrácsú rácsos házból

aj χū - t(ə) wū - ta - (γu) nā - šə - η(a) jām još
kis halat kivevő horgos jó kézzel

kīm ke wūj - ti - (ju) - γa - ten, a - ša - (γa),
ha kivennél, apa,

55 (x)aj tow o - ta - η(a) sīrη mī - γe - m(ə) - na - (γa)
kis-ló-vég nemzetségű földemen

a - ne - m(ə) tő - wa - t(a) tőχ - pa jām woj
csésze nagyságú patás jó állatom

ma ši tā - ji - (ju) - ya - te - m(i - ši - je);
van ám énnekem;

am - pe - m(ə) kű - rə - (ju) χă - rə - s(a) sűs
kutyaláb(nak járható) gyér havú ősz

in pő - raj - na - (ya), (y)ĩ - n(ə) pő - raj - na
idején, idején

60 pőr - šə - ŋ(a) wo - j(a) jĩ - rə - ŋ(ə) pā - san
sörényes állat véráldozatos jó asztallal

nă - ŋe - n(a) to - t'i - (ju) - ya - tem, a - ša - (ya),
állnék eléd, apa,

war - sə - ŋ(a) wo - jə [po - re - ŋ(a) pā - san
sörényes állat [éreláldozatú asztallal]

nă - ŋe - n(a) to - t'i - (ju) - ya - tem, a - ša - (ya)...]
állnék eléd, apa...]

⁵ Nehezen fordítható frázis: nem született gyereke.

- nōw^jjem(ə) jŋkəp(a) χūtəŋ(a) tew(a)* Fehérvizű halas Szoszva
 10 ^(x)*in pelkat ne(ŋa), ⁽ⁿ⁾in pel^(a)kat ne* 10 mellőli nő, mellőli nő
⁽ⁿ⁾*an wer(ə) werta(ŋa) nusə^(a)(aŋa)* edénymunkát végző nyomorúságos
tew szolgálóm
šatta tāji(ju)ŋamem(aŋiŋiŋe). volt nekem eztán.
ⁱⁿ *an wer(ə) werta(ŋa) nusəŋ(a)* Edénymunkát végző nyomorúságos
tewem(a), szolgálóm(tól),
in(a) ⁽ⁿ⁾ewət(a), ⁽ⁿ⁾in(a) ⁽ⁿ⁾ewət tőle, tőle
 15 *ajem pōχə(ju) kašəŋa šaš* 15 kisfiú vidámságos térdde
šatta ⁽ⁿ⁾omsi(ju)ŋamem(a) ültöm miatt aztán
pāta(ŋa)
aj tow otəŋ(a) sīrəŋ(a) nejna(ŋa)⁶ kis-ló-vég nemzetségű nő(m)
ajem^(a) rūšə(ja) kūtijema(ŋa) kis orosz közébe
ma šī payti(ju)ŋamem(aŋiŋiŋe). vetett hát engem.⁷
 20 ⁱⁿ *kartem(a) tošəp(a) tošəŋ(a)* 20 Vasrácsú rácsos házba⁸
χot(aŋa)
ma šī tuŋtū(ju)ŋatem(aŋiŋiŋe). visznek hát engem.
asem(a) pūŋət(a) ⁽ⁿ⁾arə(ŋa) woš(a) Ob menti sok városba
ⁱⁿ *tutem(ə) kūtna(ŋa), tutem(ə) kūtna* vitetésem közben, vitetésem közben
nōχsem(a) pūnə(ju) rāχə pojək cobolyszőr (lágyságú) illő
könyörgést
 25 *χōtta numi(ju)ŋatem(aŋiŋiŋe):* 25 hova (is) irányítok:⁹
aj tow otəŋ(a) sīrəŋ(a) mīŋna(ŋa) kis-ló-vég nemzetségű földön¹⁰
tāχrəŋ(a) mēwtəp(a) kāt urt páncélos mellű két fejedelmhősöm¹¹
tājmem(a), volt,
kīŋnəŋ(a) mēwtəp(a) kāt χon(ə) gombos mellű két királyom volt;
tājmem,
nōχs^uem pūnə(ju) rāχə pojək cobolyszőr (lágyságú) illő
könyörgés(sel)
 30 *tenan^(a) toŋi(ju)ŋatem(iŋiŋe).* 30 őeljük állók.

⁶ *neŋna* helyett.⁷ Pert indított ellene az orosz bíróságon.⁸ Börtönbe.⁹ Tkp. 'emlékezem'.¹⁰ Vezsakari kultikus-poétikus megnevezése. – „A formulában a ló motívum e bálvány szent helyére, a magas parti, ló alakúnak tartott hegyhátra utal, ahol egy régi városka romjait meg is találták” (Schmidt 1983: 359).¹¹ Saját bálványai.

<i>in tāxrəŋ(a) mewtəp(a) kät</i> <i>ur⁽²⁾ŋətam,</i> <i>ăškə wotə(ju) ⁽ⁿ⁾aj(iyə) rūwən</i> <i>ten ăn xojtī(ju) yatat(ayīšije).</i> <i>in torem pūŋət(u) ⁽ⁿ⁾ar(iyə) woša</i> 35 <i>tutem(ə) kūtna(ya), tutem(ə) kūtna</i> <i>mūjem(a) nempa(ya) neməŋ(a)</i> <i>mīya</i> <i>ma tām(a) jōxtī(ju) yatem(išije)?</i> <i>uūəttanem(a) săxem(a) tăxtə</i> <i>χōtə ma ⁽ⁿ⁾uūī(ju) yatem(išije):</i> 40 <i>etta χăttət(a) sorīə(ya) sew(a),</i>	Páncélos mellű két fejedelemhősöm, hideg szél kis fuvallatával sem érintenek ők. ¹² Áradmánytó menti sok városba 35 vitetésem közben, vitetésem közben mily nevű neves földre érkezem én? (Mint) kitalálható bundarongyot ahogy én kitalálom. ¹³ 40 kelő nap arany hajfonatá(hoz hasonló), nyugvó nap arany arcá(hoz hasonló) úrnős földet kerülő férfi, ¹⁴ fejedelmes földet kerülő férfi apám lakta 45 Darucsőr madárhálós(?) szent folyófok ¹⁶ Madárcsőr madárhálós(?) szentséges folyófok, ezt az általam tett, ezt az általam tett bundarongy nyomorúságos könyörgésem ha meghallgatnád, 50 ahova visznek, ahova visznek, tuta,
<i>pōnta χăttət(a) sorīə(ya) weš</i> <i>najəŋ(a) mīy(u) kertəman χu(ja),</i> <i>urtəŋ(a) mīy(u) kertəman χu(ja)</i> <i>ašem omsi(ju) yata(yīši)</i> 45 <i>tow jōt(a) pītman(u) jeməŋ(a)</i> <i>⁽ⁿ⁾awət(a),¹⁵</i> <i>woj jōt(a) pītman(u) păs⁽²⁾ŋ(a) ⁽ⁿ⁾awət,</i> <i>ma tām(a) pōnta(yu), ma tām(ə)</i> <i>pōnta</i> <i>săxem(a) tăxtə(ya) šukəŋ(a) pojkem</i> <i>nūŋ¹⁷ ke χuīī(ju) yaten(a) tutən(a),</i> 50 <i>ma tām(a) tuta(yu), ma tām(ə)</i> <i>tuta,</i>	

¹² A hiedelem szerint a bálványok szélfuvalattal adják hírét jelenlétüknek.

¹³ Énekekben gyakori frázis valami megtudása, felismerése kifejezésére; a ruhadarabbal való hasonlat valószínűleg a személyhez való közelséget érzékelteti.

¹⁴ A Világügyelő férfi (*urt* 'fejedelem', *un urt* 'nagy fejedelem, stb.) epitheton ornansa.

¹⁵ *tow nōta pītman* helyett, amelyet az adatközlő sem ért világosan, de 'meredek földfok'-nak magyaráz. Valószínűleg a Világügyelő férfi *tor nōt pītman jeməŋ awət* 'darucsőr madárhálós szent földfok' nevű szent helyének félreértése.

¹⁶ A Világügyelő férfi szent helye Trojickoje közelében. A rag hiánya miatt nem világos, hogy mi mondattani funkciója. Könyörgésekben, imákban gyakori, hogy a bálvány nevét szent helye nevével helyettesítik.

¹⁷ *năŋ* helyett.

karten(a) tosəp(a) tos'ŋ ɣot ewət,
 wəɣem(a) tosəp(u) tos'ŋ ɣot ewət
^(z)aj ɣūt(ə) wūta(ɣu) nášəŋ(a)
 jām još

kīm ke wūjti(ju)ɣaten, aša(ɣa),
 55 ^(z)aj tow otəŋ(a) sīŋ mīyem^(z)na(ɣa)
 anem^(z) tōwat(a) tōɣpa jām woj
 ma šī tāji(ju)ɣatem(išije);
 ampem^(z) kūrə(ju) ɣārəs(a) sūs
 in pōrajna(ɣa), ^(z)in^(z) pōrajna
 60 pōrsəŋ(a) woj(a) jīrəŋ^(z) pāsan

nāŋen(a) toŋi(ju)ɣatem, aša(ɣa),
 warsəŋ(a) wojə [poreŋ(a) pāsan
 nāŋen(a) toŋi(ju)ɣatem, aša(ɣa)...]

a vasrácsú rácsos házból,
 a rézrácsú rácsos házból
 kis halat kivevő horgos jó kézzel¹⁸

ha kivennél, apa,
 55 kis-ló-vég nemzetségű földemen
 csésze nagyságú patás jó állapot
 van ám énnekem;
 kutyaláb(nak járható) gyérhavú ősz
 idején, idején
 60 sörényes állat¹⁹ véráldozatos jó
 asztallal

állnék eléd, apa,
 sörényes állat [ételáldozatú asztallal
 állnék eléd, apa...]

¹⁸ Úgy vegye ki, mint horoggal a kis halat.

¹⁹ Áldozati ló.

Naptól körbejárt puszta földemen...

ĩn xät(a) kertam xär müwemna(ya)

Az éneket a századforduló körül szerezte egy Num-tó környéki nyenyec sztaroszta, neve ismeretlen. Mivel az erdei nyenyeczek közül sokan tudnak osztjákul, az ének osztják változata hamar elterjedt a Kazim mentén. A dallam eredete nem ismert, a szöveg az obi-ugor poétika szabályainak megfelel: nem érződik rajta idegen hatás.

Az adatközlő az 1940-es években tanulta férjétől, aki vadászútjain hallotta idős kazimi osztjákoktól.

Tipikus férfi epikus ének, második részének tiszta dialógusos jellege lehet, hogy későbbi szövegromlás eredménye.

Szüzsé: a nyenyec sztaroszta elissza a körzetébe tartozó családfőktől állami adósság fejében begyűjtött pénzt. Mikor megérkezik a berjzovi adóbehajtó, egy barátjától szerez kölcsönt, hogy kifizethesse.

Az ének eredetileg kazimi nyelvjárású, de az adatközlő serkáli nyelvjárásban éneklí (bár kazimi utazásai következtében az ottani nyelvjárásról világos képe van). Az eredeti szöveg hatására az összes szóvégi *a-t i-nek ejti.

ĩn xät - t(a) ker - tam xär mü - wem - na - (ya),
Naptól körbejárt puszta földemen,

tĩ - laś ker - tam xär mü - wem - na - (ya)
holdtól körbejárt puszta földemen

jañ - sam jĩñ - kə pā - tet un - ta - (ya),
ivott italom végezetéig,

ĩn te - ta jĩñ - kə pā - tet un - ta - (yu)
evő italom végezetéig

5

(γ)a - ra - η(a) ke xu - ta-m(ə) xət - t(a - ya)
háromnál több napot

ma ši rūx - ti - - - ya - te - m(i - je - ya).
mulatok én.

in ši - - - ten ke kū - ti - je - na - (yu)
Ezenközben

aj sũ - mət juχ aj woš e - wə - t(a)
kis Berjozov kis városból

kĩη - naη mew - tap aj ru - še - m(a)
gombos (ruha)mellű kis orosz

10

tĩw ši - (le) jőχ - ti - ya - ma - t(i - je - yo).
érkezett im ide.

jaη - jen peη - kəp peη - kaη tu - t(a)
Tizfogú fogas szájjal

xo-t(ə) - (le) jas - ti - ji - ya - ta - t(i - je - γə):
miképpen szól:

(i) juχ - ta mũ - wə (γ)aj xo - ne - m(a),
- Fátlan földi kis király,

pum - ta mũ - wə (γ)aj xo - ne - m(a),
füvetlen földi kis király,

15

to - ram u - ti - jen jőχ - ti - ya - ma - t(a),
isten-adósságod (napja) eljött,

xon u - ti - jen jőχ - ti - yam[at]!
király-adósságod (napja) eljött! -

(In ke) naw - re - mat, naw - re - mi - je - t(a),
Gyerekek, gyerekek,

nen sā - r(a) xu - tən - - ti - ta - ta - n(u):
hallgassatok csak (ide):

ma kăn - šij - təm, kăn - šij - tə - m(a)
a magam szerezte, szerezte

20

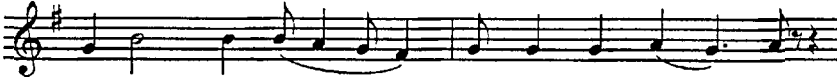
təm sūr - tem pūn sūr - rən ta - še - m(a),
kétéves rénborjú szőre (sokaságú) vegyes rénnyájam,

in pe - šem pūn sūr - rən ta - še - m(a)
egyéves rénborjú szőre (sokaságú) vegyes rénnyájam

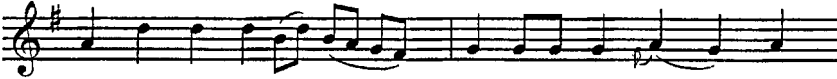
jő - xa sār ruχ - ti - - yi - ta - ta - n(a)!
hajtsútok csak ti haza!

xut - mi - jem nǐ - rə pō - nam po - sa - s(a)
Három rúdból rakott karámba

nen ke (γ)es-ti - (ji) - ya - tə - n(i - ši - ju),
ha beeresztitek,

25
 sáx - rem pő - šap pő - šaη tiñ - ša - η(u)
fodros (?) sodratú sodratos párvával

 ma jãη - - - xij - tam, jãη - xij - ta - m(u)
az én utazó, utazó

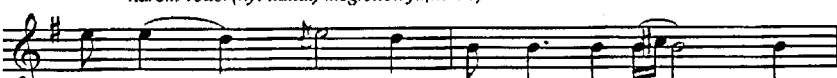

 toñ - ši - jem rő - ta - p(a) xu - ta - m(ə) xop - te - m(a)
hófehér orrú három réndkröm

 nen sár kat - ti - - - (ji) - yi - ta - ta - n(a)!
fogdátok csak ti meg!

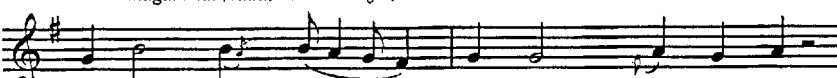

 ĩn jör - ni - jem xus xu sox - taη ux - ta - (ya)
Nyenyec xus-ember deszkás szánjába

30
 nen kř - tan ke jũ - pi - j(i) - na - (ya),
miután ti befogdátok,

 ĩn xu - ta - m(u) wet - ra pő - n(ə) - ma[η] ju - xe - m(a)
három vödör(nyi itallal) megtöltött fa(hordó)mat

 sř - ŋaη u - xat sř - ŋi - je - m(a) - (ya)
íves szánom: ívére

 pã - na - (le) jř - ri - (ji) - yi - ta - ta - n(a)!
magammal (vinni) kötözzétek (fel)!

 ĩn šř - tem ke jũ - pij - na - (ya)
Ennek utáná

35

3
 ın ju - ɣə - ɲ(a) mŭw kĭm - tem kăš - ta - (ya)
fás föld szélét (fel)keresni

wet' - šə - (le) te - t'i - (ji) - ya - te - m(i) - je - ya),
mindjárt fel (is) ülök,

pu - mə - ɲ(a) mŭw kĭm - tem kăš - ta - (ya)
fűves föld szélét (fel)keresni

wet' - šə - (le) te - t'i - (ji) - ya - te - m(i) - ja).
mindjárt fel (is) ülök.

ın a - rə - ɲ(a) ke xu - ta - m(a) xət - te - m(a)
Háromnál több napig

40

toš ö - sə - m(a) - na (ɣ)öt' - t'i - ya - te - m(a),
hópárnán alszom,

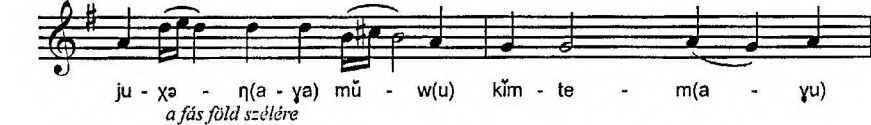
jenk ő - sə - m(a) - na (ɣ)öt' - t'i - ya - te - m(a).
jégpárnán alszom.

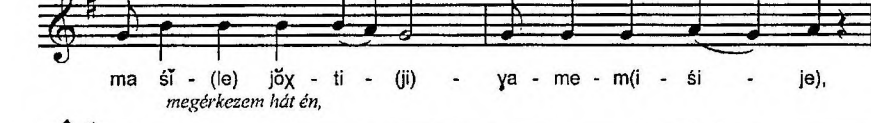
toń - ši - jem nõ - tap xu - ta - m(a) xop - te - m(a)
Hőfehér orrú három rénőkröm

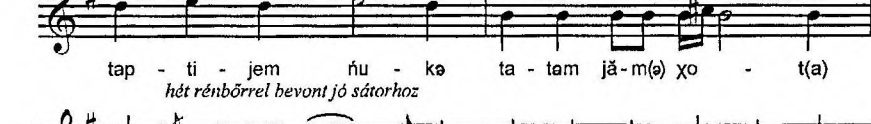
toš pŭl - ma - n(a) xux - ti - ya - te - t(a),
havat nyelve fül,

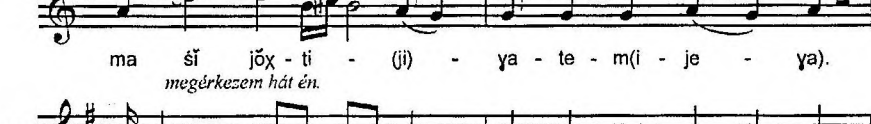
jenk pŭr - ma - n(a) xux - ti - ya - te - t(a).
jeget harapva fül.

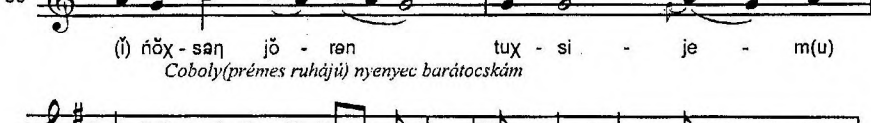
45
 In sí - - - tem ke jű - pi - Jə - na - (ya)
Ennek utána

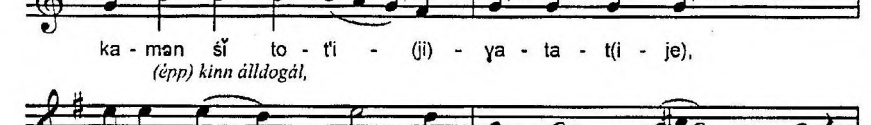

 ju - xə - ŋ(a - ya) mü - w(u) křm - te - m(a - yu)
a fás föld szélére

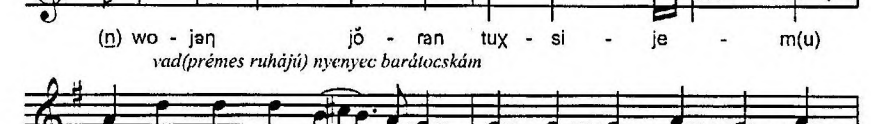

 ma sí - (le) jőx - ti - (ji) - ya - me - m(i - sí - je),
megérkezem hát én,

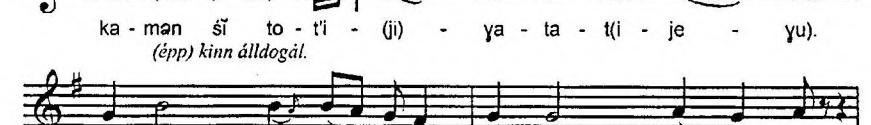

 tap - ti - jem řu - kə ta - tam jă - m(ə) xo - t(a)
hát rénbőrrel bevont jó sátorhoz

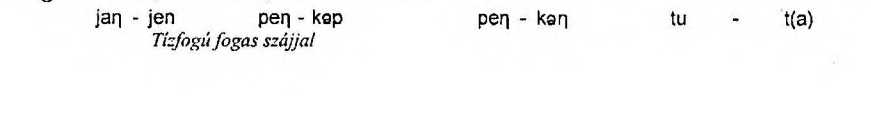

 ma sí jőx - ti - (ji) - ya - te - m(i - je - ya).
megérkezem hát én.

50
 (i) řőx - saŋ jő - řən tuř - si - je - m(u)
Coboly(prémes ruhájú) nyenyec barátocskám

 ka - mən sí to - ř'i - (ji) - ya - ta - t(i - je),
(épp) kinn álldogál,

 (n) wo - jəŋ jő - řən tuř - si - je - m(u)
vad(prémes ruhájú) nyenyec barátocskám

 ka - mən sí to - ř'i - (ji) - ya - ta - t(i - je - yu).
(épp) kinn álldogál.

 jaŋ - jen peŋ - kəp peŋ - kəŋ tu - t(a)
Tízfogú fogas szájjal

55

xő - tə - (le) jas - ti - - - ya - ta - t(i - je):
miképpen szól:

juχ - ta mű - wə (y)əj xo - ne - m(a),
- Fátlan földi kis király,

pum - ta mű - wə (y)a - j(ə) xo - ne - m(a),
füvetlen földi kis király,

(mə) jaś - ta jŋ - kə šu - kaŋ xăt - ta - (ya)
ivó ital inségének napjára

năŋ pŋt - - - men ke jām pă - ta - (ya)
jutásod miatt

60 ju - xa - ŋ(a - ya) mű - w(u) kŋm - tem kăś - me - n(a),
kerested (fél) a fás föld szélét,

pu - mə - ŋ(a) műw kŋm - tem kăś - men?
kerested (fél) a fűves föld szélét? -

kaj tuχ - - - si - je, tuχ - si - je - (ya),
Hej, barátocskám, barátocskám,

xu - ta - m(a - le) wet - ra - (ya) pŋn - ma[ŋ] ju - xe - m(a)
három vödör(nyi itallal) megtöltött fa(hordó)m

tă - ta śŋ tă - ji - (ji) - ya - te - m(i - je - ya);
biz itt van velem;

65

tap - ti - jem nű - kə ta - tə - m(ə) jəm xo - t(a)
a hét rénbőrrel bevont jó sátorba

jő - xa sār tat' - t'i - (ji) - ya - te - mə - n(a),
vigyük csak be,

jaś - ta jīŋ - kə ka - šaŋ xāt - ta - t(a)
ivó ital vigasságus napok(ból)

(x)a - rə - - - ŋ(a) ke xu - tam xāt - t(a) - ya
háromnál több napot

men tő - r(u) ŋux - ti - - - ya - te - mə - n(a).
mulassunk csak át mi!

70 kaj tux - si - je, tux - si - je - (ya),
Hej, barátocskám, barátocskám,

ŋőx - saŋ jő - ran tux - si - je - (ya),
coboly(prémes ruhájú) nyenyec barátocskám,

nāŋ sǎ - r(a) xut' - t'i - (ji) - yi - te - (yi - ši - je):
(hanem) hallgass csak te (ide):

ma xon u - ti - jem jőx - ti - ya - ma - t(a),
az én király-adósságom (napja) eljött,

to - ram u - ti - jem jőx - ti - ya - mat.
az én isten-adósságom (napja) eljött.

75

(n) juχ - ta - - (ya) mŭw jām tuχ - se - m(a),
Fájlán földi jó barátom,

nāŋ sā - r(a) χut' - ti - - - yij - te - (je - ya):
hallgass csak te (ide):

jö - xa - n(a) tet ar mŭr pā - ta - (ya),
foltyó(vidék)nyi sok népért,

ŋn so - - - jam tet ar χu pā - ta - (ya)
patak(vidék)nyi sok férfiért

ŋn jaŋ - jen šo - ra - s(u) (y)aj wō - χi - je - (ya)
tízezer kis pénz(érmé)t

80

ma šī mŭj - ti - (j)l - ya - te - m(i - je - ya),
odaadok hát én,

jaŋ - jen šō - ras jām wō - χ(a)
tízezer jó pénz(érmé)t

nā - ŋen šī mŭj - ti - ya - te - m(i - ši - ja).
odaadok hát én neked.

ješk tuχ - si - je, tuχ - si - je - (ya),
Kedves barátocskám, barátocskám,

jaś - ta jīn - ka pā - tet un - ta - (ya)
ivó ital végezetéig

85 pa - (le) (y)om - si - (ji) - ya - te - m(a).
még elüldögélek (itt).

A dallam nagyterces, szekszt hangterjedelmű. Háromféle sorból (A, B és C) építkezik. A B és C sornak csak az első fele különbözik, második fele mindig azonos. A sorok többnyire szabályosan váltakoznak (ABC ABC stb.), de a C sor 7 alkalommal megismétlődik (ABCC; 13–16., 35–38., 48–51., 52–55., 71–74., 78–81., 82–85. sorok). A szöveg úgy illeszkedik a dallamhoz, hogy a szöveg-egységek utolsó sora többször esik a dallamegységek utolsó (C) sorára, mint A vagy B sorra. C sorra 10 esetben éneklik a szöveg-egység utolsó sorát (6., 16., 22., 28., 38., 41., 44., 61., 74., 85. sorok), B sorra négyszer (33., 49., 53., 69. sorok), A sorra csak kétszer (10., 83. sorok). Azt gyaníthatjuk, hogy itt már megtörtént az első lépés a strófikussá alakulás felé; különösen érezhető ez a 39–44. sorokban, ahol két háromsoros, egymáshoz illeszkedő dallam- és szöveg-egységet találunk. Mindazonáltal a szöveg-egységek (mondatok) még nem tekinthetők strófáknak, többnyire jóval hosszabbak három sornál: ha pedig a vesszővel, kettősponttal elválasztott tagmondatokat is figyelembe vesszük, rövidebb, 2 soros egységek (11–12. sor, 17–18. sor stb.) is előfordulnak. Későbbi fejlődési stádium lehet, hogy a rövidebb egységeket meghosszabbítják (pl. sorismétléssel), a hosszabbakat pedig úgy tagolják, hogy egybeessenek a dallamok egységeivel, s így kialakulnak a strófák.

Az A sornak 6. és 5. fokról induló változatai is elhangzanak, sőt egy esetben (20. sor) a 2. fokról indul; ez utóbbi valószínűleg a B sor hatása. A többi változatot a díszítőhangok és a ritmika eltérései hozzák létre. A B sorban főként ritmikai és díszítésbeli változatok vannak: a díszítés következtében az 1. ütem vége vagy a 2., vagy az 1. fokig ereszkedik. A C sorra ugyanaz jellemző, mint a B-re, csak egy hanggal lejjebb: az első ütem végén vagy 1., vagy #VII. fokra ereszkedik. Megjegyzendő, hogy mind a B, mind a C sorok végén a dallam az alaphangról felkanyarodik a 2. fokra. Ettől való eltérés elsősorban az ismétlődő a C sorok közül a másodikban tapasztalható (16. és 38., 51., 55., 74., 81. és 85. sorok), mindössze egy olyan C sorban nincs visszakanyarodás, amely magában áll (61. sor). A visszakanyarodás nélküli C sorok mindegyikében a második ütem első fokon stagnál, vagyis mindkét felkanyarodás eltűnik belőle: ez alól csak az utol-

só, a 85. sor a kivétel, amelyben az első fölkanyarodás megtörténik, ám a második elmarad, így a dallam alaphangon zárul. Ez ellentmond a hanti énekek azon többször említett jellegzetességének, hogy nem törekszenek az alaphangon végződésre (ez összefügg a felcsapó sorvégek kérdésével is, lásd a 7. éneknél).

1 *in xətt(a) kertəm xəř*
műwemna(γa),²
itlās kertəm xəř műwemna(γa)³
janśəm jñkə pätet unta(γa),
ⁱⁿ teta jñkə pätet unta(γu)
 5 *⁽ⁿ⁾arəŋ(a) ke xətam⁽²⁾ xətt(aγa)*
ma ši núxtiyatem(ijeγa).
in šiŋen ke kütijena(γu)
aj sūmat juχ aj woš ewət(a)
kñnəŋ mewtap aj rüşem(a)
 10 *tīw ši-(le) jöχtiyamat(ijeγo).*
janjen penkəp⁷ penkəŋ tut(a)
χötə-le jastijiyatat(ijeγa):
⁽ⁿ⁾juχta műwə ⁽ⁿ⁾aj xənem(a),
pumta műwə ⁽ⁿ⁾aj xənem(a),
 15 *torəm utijen jöχtiyamat(a),*
xon utijen jöχtiyam[at]!/-

1 Naptól körbejárt pusztta földemen¹,
 holdtól körbejárt pusztta földemen
 ivott italom végeztéig,
 evő italom⁴ végeztéig
 5 háromnál több napot
 mulatok én.
 Ezenközben
 kis Berjozov kis városból⁵
 gombos (ruha)mellű kis orosz⁶
 10 érkezett ím ide.
 Tízfogú fogas szájjal
 miképpen szól:
 – Fátlan földi kis király⁸,
 füvetlen földi kis király,
 15 isten-adósságod (napja) eljött,⁹
 király-adósságod (napja) eljött! –

¹ Egy Num-tó környéki láp poétikus megnevezése.

² Schmidt Éva jegyzete szerint az ének metrikai szempontból egyféle sorból épül fel: 2 | 2 | 3 | 2 (a szerk.).

³ Az ének lejegyzésében pl. a 'föld' jelentésű szó is kazimias alakban jelentkezik: *műw* (vö. serkáli *mīy*), ugyanez a helyzet pl. az 'ide' jelentésű szóval is (serkáli *itγ*, kazimi *tīw*) (a szerk.)

⁴ Vodka.

⁵ Berjozov város: hagyományos közigazgatási székhely. Osztják *sūmat woš*, vogul *χālp ūs*, neve az összes környező nyelvben a 'nyírfa' szóval kapcsolatos. *sūmat juχ aj woš*: 'Nyírfa város': a *juχ* 'fa' elem csak a költői nyelvben használatos.

⁶ A berjozovi orosz intéző.

⁷ A *penk* 'fog' szó végig *pñk* ejtésű. (Ez az alak a DEWOS szerint egyik hanti nyelvjárásban sem fordul elő, sőt, a manysiban sem adatolt. – a szerk.)

⁸ A nyenyec sztarosza poétikus neve.

⁹ Az év elején a kincstári készletekből lisztet, sőt stb. adtak ki a vadászoknak. Az év végén, mikor már volt elegendő bevételük a prémekből, a sztarosza pénzben begyűjtötte embereitől az adósságot és átadta az odautazó intézőnek. A kiosztott lisztet *xon tant* 'királyi lisztnek' nevezték, az adósság begyűjtésének napját pedig *ut pōnta xətl* 'adóletevő nap'-nak.

- (*in ke*) *ńawremat, ńawremijet(a),*
nen sār(a) xutəntitatən(u),
ma kǎnšijtəm, kǎnšijtəm(a)
 20 *tām sūrtem pūn sūrən tašem(a),*
in pešem pūn sūrən tašem(a)
jōxa sār ńuxtiyatən(a)!
xutmijem ńūrə pōnəm pošas(a)
nen ke ^(t)est⁽ⁱ⁾γatən(išju),
 25 *šaxrem pōšəp pōšəŋ tīńšan(u)*
ma jāŋxijtəm, jāŋxijtəm(u)
tońšijem ńōtəp(a) xutəm^(s) xoptem(a)
nen sār kat⁽ⁱ⁾γatən(a)!
ⁱⁿ jōrmijem xus xu soxtəŋ uxta(γa)
 30 *nen kīrtan ke jūpij⁽ⁱ⁾na(γa),*
ⁱⁿ xutəm^(u) wetra pōn^(s)ma[ŋ]
juxəm(a)
sīŋəŋ uxət sīŋijem(aγa)
pǎnna-(le) jīri(ji)γitatən(a)!
in sītem ke jūpijna(γa)
 35 *in juxəŋ(a) mīw kīntem kǎšta(γa)*
welšə-(le) tet⁽ⁱ⁾γatem(ijəγa),
puməŋ(a) mīw kīntem kǎšta(γa)
welšə-(le) tet⁽ⁱ⁾γatem(ijə).
in arəŋ(a) ke xutəm^(s) xǎttem(a)
 40 *toš ősəm^(s)na ^(t)ōt⁽ⁱ⁾γatem(a),*
jenk ősəm^(s)na ^(t)ōt⁽ⁱ⁾γatem(a).
tońšijem ńōtəp xutəm^(s) xoptem(a)
toš pūlman(a) xuxtiyatet(a),
jenk pūrman(a) xuxtiyatet(a).
 45 *in sītem ke jūpijəna(γa)*
- Gyerekek, gyerekek,
 hallgassatok csak (ide):
 a magam szerezte, szerezte
 20 kétéves rénborjú szőre (sokaságú)
 vegyes rénnyájam,
 egyéves rénborjú szőre (sokaságú)
 vegyes rénnyájam
 hajtsátok csak ti haza!
 Három rúdból rakott karámba
 ha beeresztitek,
 25 fodros (?) sodratú sodratos
 pányvával
 az én utazó, utazó
 hófehér orrú három rénökröm
 fogjátok csak ti meg!
 Nyenyec xus¹⁰-ember deszkás
 szánjába
 30 miután ti befogtátok,
 három vödör(nyi itallal) megtöltött
 fa(hordó)mat
 íves szánom ívére
 magammal (vinni) kötözzétek (fel)!
 Ennek utána
 35 fás föld szélét (fel)keresni¹¹
 mindjárt fel (is) ülök,
 füves föld szélét (fel)keresni
 mindjárt fel (is) ülök.
 Háromnál több napig
 40 hópárnán alszom,¹²
 jégpárnán alszom.
 Hófehér orrú három rénökröm
 havat nyelve fut,
 jeget harapva fut.
 45 Ennek utána

¹⁰ Jelentése ismeretlen már a múlt századi szövegekben is.

¹¹ Egy tajgás vidék poétikus megnevezés; kb. 3 napi járóföldre van Num-tó-tól.

¹² Útközben szabad ég alatt hált.

juχəŋ(a) mǔw^(u) kǐntem(a)γu)
ma sī-(le) jǒχti(ji)γamem(isi)je),
taptijem nǔkə tatəm jām^(a) χot(a)
ma sī jǒχti^(ji)γatem(ije)γa).
 50 ⁽ⁱ⁾ *nǒχsəŋ jǒrən tuχsijem(u)*

kamən sī torǐ^(ji)γatat(ije),
^(u) *wojəŋ jǒrən tuχsijem(u)*

kamən sī torǐ^(ji)γatat(ije)γu).
janjen penkəp penkəŋ tu(a)
 55 *χǒtə-(le) jastiyatat(ije):*
 – *juχta mǔwə^(a) aj χonem(a),*
pumta mǔwə^(a) aǝ^(a) χonem(a),
^(ma) *jašta jǐŋkə šukəŋ χǎtta(γa)*
nəŋ pǐtmen ke jām pǎta(γa)
 60 *juχəŋ(a) mǔw^(u) kǐntem*
kǎšmen(a),
puməŋ(a) mǔw kǐntem kǎšmen? –
kaj tuχsije, tuχsije(γa),
χutəm^(a)le wetra(γa) pǒnma[ŋ]
juχem(a)

tǎta sī tǎji^(ji)γatem(ije)γa);
 65 *taptijem nǔkə tatəm^(a) jām χot(a)*
jǒχa sǎr tatǐtǐ(ji)γatemən(a),
jašta jǐŋkə kašəŋ χǎttət(a)
^(x) *arəŋ(a) ke χutəm χǎtt(a)γa)*
men tǒr(u)¹³ nǔχtiyatəmən(a)!
 70 *kaj tuχsije, tuχsije(γa),*
nǒχsəŋ jǒrən tuχsije(γa),

nəŋ sǎr(a) χutǐtǐ^(ji)γite(γi)sije):
ma χon utijem jǒχtiyamət(a),

a fás föld szélére
 megérkezem hát én,
 hét rénbőrrel bevont jó sátorhoz
 megérkezem hát én.
 50 Coboly(prémes ruhájú) nyenyec
 barátocskám
 (épp) kinn álldogál,
 vad(prémes ruhájú) nyenyec
 barátocskám
 (épp) kinn álldogál.
 Tízfogú fogas szájjal
 55 miképpen szól:
 – Fátlan földi kis király,
 füvetlen földi kis király,
 ivó ital ínségének napjára
 jutásod miatt
 60 kerested (fel) a fás föld szélét,
 kerested (fel) a füves föld szélét? –
 Hej barátocskám, barátocskám,
 három vödör(nyi itallal) megtöltött
 fa(hordó)m

biz itt van velem;
 65 a hét rénbőrrel bevont jó sátorba
 vigyük csak be,
 ivó ital vigasságos napok(ból)
 háromnál több napot
 mulassunk csak át mi!
 70 Hej barátocskám, barátocskám,
 coboly (prémes ruhájú) nyenyec
 barátocskám,
 (hanem) hallgass csak te (ide):
 az én király-adósságom (napja)
 eljött,

¹³ *sǎr(u)* helyett hibásan.

torəm utijem jöχtiyama'. –

75 ^(a) *juχta(γa) mǝ' jām tuχsem(a),
nǝ sǎr(a) χu'íγǝ'te(jeγa):
jöχan(a) tet ar mǝr pǎta(γa),
ǝn sojəm tet ar χu pǎta(γa)
ǝn janjen söras(u) ^(γ)aj wöχije(γa)*

80 *ma šǝ mǝjti(ji)γatem(ijeγa),
janjen söras jām wöχ(ə)
nǝnen šǝ mǝjtiγatem(išija).
ješk tuχsije, tuχsije(γa),
jašta jǝnkǝ pǎtet unta(γa)
pa-(le) omsi(ji)γatem(a).*¹⁴ –

az én isten-adósságom (napja)
eljött.

75 Fátlan földi jó barátom,
hallgass csak te (ide):
folyó(vidék)nyi sok népért,
patak(vidék)nyi sok férfiért
tízezer kis pénz(érmét)t

80 odaadok hát én,
tízezer jó pénz(érmét)t
odaadok hát én neked.
Kedves barátocskám, barátocskám,
ivó ital végezetéig
még elüldögélek (itt).

¹⁴ Eredetileg Du1 -mən raggal.

Jellegzetességek a hanti vokális népzében

A hanti énekek nagymértékben különböznek a magyar népdaloktól; a különbség érinti előadásmódjukat, a dallamok és szövegek szerkezetét, és befolyásolja a dallamlejegyzés módját is. Ezekről máshol részletesebben írtam¹, így itt csak röviden említem őket.

Ingadozó hangmagasságok

A hanti énekek vizsgálatakor számos esetben fölfedezhető volt, hogy a dallam bizonyos helyein különböző magasságú hangok jelenhetnek meg. Ezeket ingadozó magasságú hangoknak nevezzük; az ingadozás érintheti a tercet, kvartot, oktávot, szekszetet és kvintet egyaránt². Az előadásnak ez a sajátossága a magyar népzében is megtalálható, igaz, csak egy dialektusra korlátozódik. A dunántúli ingadozó terc (egy dallamon belül előforduló kis- és nagyterc, illetve semleges terc) hamisnak tűnhet annak számára, aki ezt a sajátosságot nem ismeri, aki azonban jól akarja ezeket a dallamokat elénekelni, hónapokat tölthet ennek a „hamisságnak” a megtanulásával.

Az ingadozó magasságú hangok pontos lejegyzése félrevezető lehet azok számára, akik a hanti énekeket csak kottából ismerik: a nem tiszta intonálás, a terc, kvart stb. ingadozása miatt tartalmaznak pl. Väisänen hanti és manysi lejegyzései³ kereszteket, b-ket, sőt negyedhang magasságokat jelölő félkereszteket és fordított b-ket. Ezért állapította meg Szabolcsi Bence 1937-ben, hogy a lejegyzéseket tartalmazó kötet „kromatikát sejtet ott is, ahol bizonyosan nincs”⁴.

Dallam- és szövegszerkesztés

A hantik egyes énekeiben a dallam alapegysége a motívum. Egy-egy motívum általában fél szövegsornyi hosszúságú, tehát a motivikus énekek sorai kéttagúak, ezért változékonyak. A kutatás⁵ azt bizonyítja, hogy a motívumok kapcsolódásá-

¹ Pl. Lázár 1996, 1997, 1998.

² Lásd Lázár 1987.

³ Lásd Väisänen 1937.

⁴ Szabolcsi 1937. 341.

⁵ Lásd Lázár 1987, 1988, 1996, 1997, 1998.

nak is megvannak a maguk szabályai: bizonyos motívumok nem következnek egymás után, egyesek a dallamegységet kezdő, mások záró helyzetben fordulnak elő.

Az obi-ugorok dallamainak nagy része sorszerkezetű, de a sorok általában nem alkotnak strófákat. Többnyire egy-, két- vagy háromféle sort (A, B, C) tartalmaznak, amelyek vagy különböző hosszúságú egységeket alkotnak (AB ABB ABBBBB stb.), vagy szabályosan követik egymást (AB AB, ABB ABB, ABBC ABBC stb.). Ez utóbbi énekek azért nem strófikusak, mert a szöveg egységei nem illeszkednek a dallamegységekhez. A szövegegységek nem strófák, hanem különböző szabályok szerint szerkesztett hosszabb-rövidebb mondatok: az ABB ABB ABB dallamszerkezet kilenc sorának szövege állhat egy kétsoros és egy ötsoros szövegegységből, valamint egy hétsoros egység első két sorából.

Improvizálás

A legfontosabb különbség a hanti énekek és a magyar népdalok között, hogy a magyar népdalok szövege és dallama állandó akkor is, ha egy-egy dallamnak számos változatát találjuk a különböző területeken, helységekben. A hanti énekesek azonban nem megszilárdult szövegű és dallamú énekeket énekelnek, hanem az énekeket – a dallamokat és szövegeket egyaránt – minden előadás alkalmával újraköltik. Ez nem jelenti azt, hogy az énekek minden változata gyökeresen különbözik egymástól, de azt igen, hogy az eltérések nagyobbak, mint az európai népek zenéjében található változatokban.

Az improvizálás nem azt jelenti, hogy az előadó szabadon énekelhet bármit bárhogyan; megvannak a maga szabályai. A folyamatot ahhoz lehet hasonlítani, ahogyan pl. egy népmese előadása történik. A mesélő ismeri a történetet, tudja, hogy milyen állandó szövegű fordulatokkal kell élnie a megfelelő helyeken („Egyszer volt, hol nem volt”, „Felséges királyom, életem-halálom kezédbe ajánlom” stb.); bizonyos elemeket kedve szerint vagy az idő függvényében betoldhat vagy kihagyhat; a mesét pedig soha nem mondja el kétszer pontosan egyformán. Nem mesélheti azonban a történetet bárhogyan, és nem keverhet bele idegen, oda nem illő elemeket: Csipkerózsika álmát nem őrizheti a hét törpe, mint Hófehérke koporsóját. Ugyanez történik a hanti énekekben, amelyek többsége epikus ének. Az énekesek ismerik a történetet, ismerik a szövegszerkesztés és a dallamszerkesztés szabályait, persze nem tudatosan, de mivel gyermekkoruktól kezdve hallgatják az énekeseket, megtanulják, hogy milyennek kell lennie a jó hanti éneknek. A rövid énekek (19-20 sorosak) általában egyéni énekek vagy azok töredékei; a medveünnepi énekek gyakran 300-400 sorosak, és előadásuk több óráig tarthat. Az énekesek a rövidebb énekeket is improvizálják,

a hosszú epikus énekek esetében pedig magától értetődő, hogy a szöveg és dallam a megfelelő határok között minden éneklési alkalommal változik.

Transzponálás

A dalokat a magyar népdalok lejegyzésekor is transzponáljuk, a hanti anyag esetében is ezt érdemes tenni. Nincs jelentősége annak, hogy az énekesek egy-egy dallamot milyen hangmagasságban adnak elő, az összehasonlítást viszont megkönnyíti az azonos hangmagasságban való lejegyzés. Kérdés azonban, hogy ezt a hangmagasságot hogyan állapítsuk meg.

A vokális magyar népzene esetében a transzponálás úgy történik, hogy a záróhang a második kottavonalon lévő *g* legyen. Ez megkönnyíti a lejegyzést (nem kell például öt kereszt vagy hat *b* előjegyzést, illetve sok pótvonalat használnunk). A kutatás is egyszerűbb: azonos magasságban leírva a hasonló dal-
lammenetek sokkal szembeűnőbbek.

A hanti lejegyzések esetében is nyilvánvaló a transzponálás szükségessége. Egyáltalán nem könnyű azonban meghatározni, hogy hogyan és hova transzponáljunk. A hanti énekekben előfordul, hogy nincsen záróhang: ha a sor felénél elfogy a szöveg, az énekes nem tartja szükségesnek, hogy a dallamsort (pl. töltőszótagokkal) kitöltse a végéig. Ha azonban az utolsó sor be is fejeződik, a hanti énekekben a záróhangnak nincsen olyan jelentősége, mint a magyar népzeneben. Nem ritka, hogy a kétféle sorból (*A* és *B*) építkező dallam a kezdő sorral fejeződik be, ilyenformán a dallam záróhangja nem egyezik az utolsó hanggal.

Ennek ellenére kijelenthetnénk, hogy ha a dallam nem is a záróhangon végződik, az mégis azonosítható, és azt kell alapul venni a transzponáláshoz. Csak-hogy a hanti énekekben megjelenő ingadozó hangmagasság a záróhangot is érintheti, ilyen esetben pedig nem könnyű meghatározni, hogy a több közül melyik hangmagasságot kell figyelembe venni.

Több éves kísérletezés után a szolmizálás segítségével próbáltam meghatározni a transzponálás módját úgy, hogy a dallam alaphangja (ami nem feltétlenül azonos a záróhanggal) a 3. vonalon lévő „*b*” hang legyen.

A hanti jellegzetességek Liskova asszony énekeiben

Ahogy a magyar adatközlők is különbözőképpen éneklik a magyar népdalokat, a hantiknál is különbségek vannak az egyes énekesek között. A továbbiakban azt tekintjük át, hogy az előbbieken említett jellegzetességek hogyan jelennek meg Anna Liskovánál.

Előadásmódjáról elsősorban azt kell megjegyeznünk, hogy a hanti énekesek között ő az egyik leginkább európai módon éneklő asszony (ha nem is az egyetlen). Hangja vonzó, énekei gyönyörködtetésre is alkalmasak. A többiekhez képest jóval több díszítést használ.

Ingadozó magasságú hangok nála is előfordulnak (lásd a 3. és 8. énekeket és azok zenei leírását). A 3. énekben a nagy és kis szekszet váltakozását figyelhetjük meg. A 8. énekben az ingadozás (oktáv-decima, szeptim-decima, oktáv-kvart) elsősorban a hangsúlynak köszönhető, a dallamsorok első hangjaként jelenik meg.

A dallam- és szövegszerkesztés Liszkova asszony énekeiben sem mindig hasonló. Dallamai mindig sorszerkezetűek (motivikus nincsen közöttük). Hét dallam kétmagú, négy pedig hárommagú. A kétmagúak mindegyikében az A és B sorok szabályosan váltakoznak (AB AB, illetve ABB ABB), köztük egy van, amely A sorra végződik (2. ének). A hárommagú énekek közül háromban szintén szabályosan váltakoznak a sorok (ABC ABC), a negyedikben (11. ének) azonban ABCC dallamegységek is előfordulnak. A szövegek azonban nem két- vagy háromsoros egységekből épülnek föl, és a dalok túlnyomó többségében a szövegegység befejező sora a dallamegység kezdő (A) vagy záró (B, ill. C) sorára éppúgy énekelhető, mint (ha vannak) a közbülső sorokra. Az egyetlen kivétel a 4. ének, ahol a 6 szövegegységből 5 B sorra végződik, de a szöveg- és dallamegységek vége itt sem esik egybe, mivel a szövegegységek többnyire hosszabbak, mint a dallamegységek. Mindebből egy köztes állapotra derül fény; az énekek strófikussá válása már elkezdődött, a dallamegységek szabályosak, és Liszkova asszony énekei között mindössze egy olyan található, amely nem záró dallamsorral végződik (másoknál ez sokkal gyakoribb). A strófák azonban még nem szilárdultak meg teljesen, és a szövegek strófikussá válása még nem haladt annyira előre, mint a dallamoké.

Érdekes lenne vizsgálni az improvizáció folyamatát is, ám sajnos a Liszkova asszonytól fölvetett dallamok között ugyanannak a szövegnek vagy dallamnak többszöri felvétele, vagy akár valamely szövegnek, dallamnak közelebbi változata nem található meg, így erre nincsen lehetőség.

Az eddigieket összefoglalva kijelenthetjük, hogy (ami a dallamokat illeti) Liszkova asszony énekeiben megtalálhatók a hanti énekek jellegzetességei, ugyanakkor azok átmenetet képeznek a fejlettebb, rögzült, strófikus formák felé. A szövegek ilyen átmenetet nem mutatnak, bennük a hanti énekköltés archaikus formái érvényesülnek akkor is, amikor a téma nem archaikus. Ez pedig azt mutatja, hogy a hanti énekek fennmaradhatnak megváltozott környezetben, megváltozott viszonyok között is.

Irodalomjegyzék

- Csepregi Márta (1997), Mutatványok a szurguti osztják folklór műfajaiból. In: Lázár 1997: 59–104.
- Csepregi Márta (2002), Schmidt Éva 1948–2002. Nyelvtudományi Közlemények 99: 309–318.
- DEWOS = Steinitz 1966–1993.
- Domokos Péter (1992), *sorsének*. In: Világirodalmi Lexikon 13. Akadémiai Kiadó, Budapest. 382–383.
- Honti László (1984), *Chrestomathia Ostiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kálmán Béla (1960), Manysi szövegmutatványok. Nyelvtudományi Közlemények 62: 23–32.
- Kálmán Béla (szerk.) (1980), *Leszállt a medve az égből*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Kannisto, Artturi (1930), *Vogoulien kohtalolauluista*. Suomi V. 10 (különnyomat).
- Karjalainen, Kustaa F. (1948), *Ostjakisches Wörterbuch I-II*. Bearbeitet und herausgegeben von Y. H. Toivonen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae. Helsinki.
- KT = Karjalainen 1948.
- Lázár Katalin (1986), Tercingadozás és hangkészlet az obi-ugor dallamokban. Zenetudományi dolgozatok. Budapest. 139–148.
- Lázár Katalin (1987), Egy motivikus szerkesztésű osztják dallamtípusról. Zenetudományi dolgozatok. Budapest. 213–227.
- Lázár Katalin (1988), Structure and Variation in Ob-Ugrian Vocal Folk Music. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30: 281–296.
- Lázár Katalin (1989), Kísérlet az obi-ugor dallamok rendszerezésére II. Két- és háromféle sorból építkező dallamok. Zenetudományi dolgozatok. Budapest. 207–220.
- Lázár Katalin (1996), *A keleti hantik vokális népzeneje*. Budapest. (Angol nyelvű összefoglalóval).
- Lázár Katalin (1997), Music in Eastern Ostyak Culture. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38/3–4: 241–292.
- Lázár Katalin (1997), Keleti (szurguti) osztják énekek. In: Lázár 1997: 105–140.
- Lázár Katalin (szerk.) (1997), *Tanulmányok a szurguti osztják kultúráról*. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- Lázár Katalin (2006), A finnugor nyelvű népek zenéje. In: Klima László (szerk.), *Finnugrisztikai alapismeretek*. 11 hangzópéldával. CD-n és az interneten megjelent publikáció.
- Munkácsi Bernát – Kálmán Béla (1963), *Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény IV/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Schmidt Éva (1978), Északi osztják nyelvtani vázlat (serkáli nyelvjárás). Kézirat. Debrecen.
- Schmidt Éva (1981), Bárki lehet költő. *Élet és Irodalom* 25/31: 15.
- Schmidt Éva (1983), Éneknyelvi településnevek az Ob mentén. In: Bereczki Gábor – Domokos Péter (szerk.), *Urálisztikai tanulmányok*. Budapest. 351–363.

- Schmidt Éva (1984), Ahol mindenki költő. Hfd 48/9: 1209–1222.
- Schmidt Éva (1990), Az osztják metrika másik oldaláról. Nyelvtudományi Közlemények 91: 181–194.
- Sipos Mária (megj. előtt), Az egyéni ének kapcsolata néhány más műfajjal. (Elhangzott a 2007-es Hajdú Péter Emlékülésén).
- Sipos Mária (megj. előtt), Egyéni ének és személyhez kötöttség (Schmidt Éva gyűjtésének néhány tanulsága).
- Steinitz, Wolfgang (1941), Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen. 2. Teil. Stockholm.
- Steinitz, Wolfgang (1950), Ostjakische Grammatik und Chrestomathie mit Wörterverzeichnis. Harrasowitz, Leipzig.
- Steinitz, Wolfgang (1966–1993), Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. Akademie Verlag, Berlin.
- Szabolcsi Bence (1937), Osztyák és vogul dallamok. Ethnographia. 340–346.
- Voigt Vilmos (1992), *sorsének*. Világirodalmi Lexikon 13. Akadémiai Kiadó, Budapest. 383.
- Väisänen, A. O. (1937), Wogulische und Ostjakische Melodien. Helsinki.